

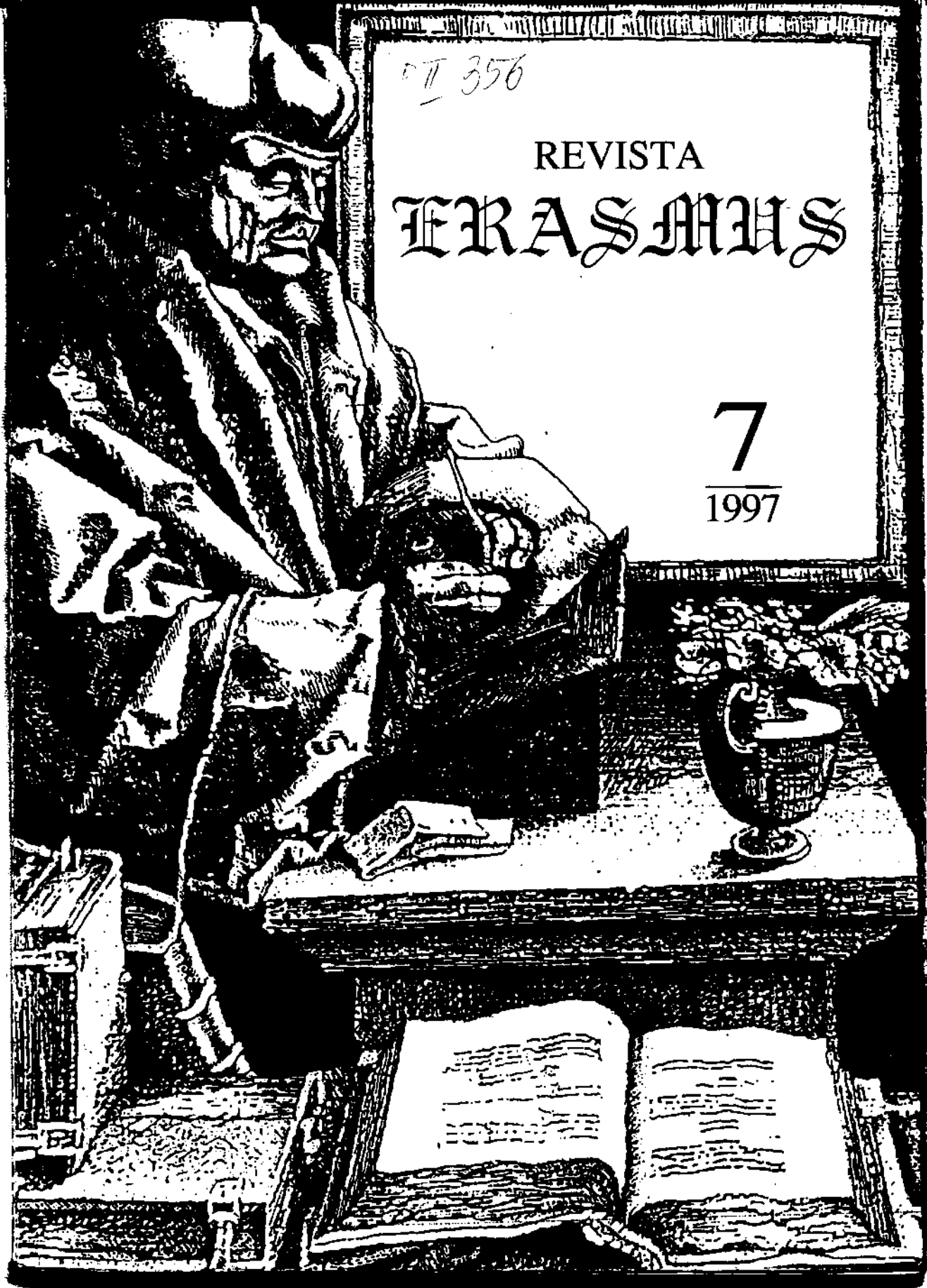
DT 356

REVISTA

FRASARS

7

1997

ISBN 973 - 566 - 063 - 6

REVISTA
TERASMIUS

7

1997

Acest număr
a apărut cu sprijinul financiar al
FUNDAȚIEI SOROS
PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ

Colectiv de redacție:

DRAGOȘ PETRESCU (președinte ERASMUS)

ALIN CIUPALĂ (redactor științific)

ERASMUS

Revistă a Societății de Studii Istorice ERASMUS
B-dul Mihail Kogălniceanu nr. 13
Facultatea de Istorie, etajul I, sala 103

REVISTA

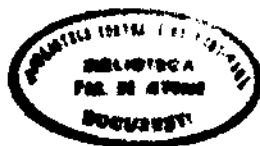
FRASMAN

P9927-1

EDITURA ARTEMIS

Piața Presei Libere nr. 1, tel.: 222 6661
71341 București

Coperta I: *Erasmus din Rotterdam*, Albrecht Dürer (1471-1528)

ISBN 973-566-063-6

CUPRINS

Studii

- Germin PETCU: Simbolul social al vestimentației la azteci8
- Ionuț EPURESCU PASCOVICI: Alfred cel mare (871–899),
opera politică și reputația postumă 13
- Șerban Marin BASARAB: Prezență și propagandă bogomilică la nord de Dunăre (II) 27
- Alin CIUPALĂ: „O operă eminentamente națională, în interesul țării”. Participarea României la Expoziția Universală de la Viena – 1873 34
- Emil PERHINSCHI: Discursul naționalist românesc și mitologia indoeuropeană 42
- Laurențiu PANAITE: Prima fisură în Pactul de la Varșovia (4 octombrie 1963) 48
- Cristina PETRESCU: 1977–Momentul ratat al intelighenției române..... 52
- Dragoș PETRESCU: Aproape singuri în deșertul de beton. Reflecții asupra protestului muncitoresc în România 1977– 1987 60

Note de lectură

- John MEYENDORFF, *Sfântul Grigore Palamas și mistica ortodoxă* (Alina Minghiraș) 68
- Terry EAGLETON: *Ideology. An Introduction* (Emil Perhinschi) 71

Joe J. HEYDECKER, Johannes LEEB, <i>Procesul de la Nürnberg</i> (Cristina Petrescu)	73
Emilian M. DOBRESCU, <i>50 de ani care au zguduit lumea 1944–1994</i> (Dragoș Petrescu)	74
Jean-Pierre MOHEN, <i>Les rites de l'au-delà</i> (Claudia Nițu)	75
Stelian TĂNASE, <i>Ora oficială de iarnă</i> (Cristina Petrescu)	77
Domnița ȘTEFĂNESCU, <i>Cinci ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor: decembrie 1989 – decembrie 1994</i> (Dragoș Petrescu)	78
Roland MOUSNIER, <i>L'Homme Rouge ou la vie du Cardinal de Richelieu</i> (Mihai Dinu)	79
Jean DELUMEAU, <i>Civilizația Renașterii</i> (Claudiu Dumitrescu)	81
Henri PIRENNE, <i>Mahomed și Carol cel Mare</i> (Claudiu Dumitrescu)	82
Isaiah BERLIN, <i>Patru eseuri despre libertate</i> (Marin Pruteanu)	83

Viata științifică

Sesiuni științifice studentești (Alin Ciupală)	88
Al VII-lea Congres Internațional al ISHA–Viena, aprilie 1996 (Șerban Marin Basarab)	90
Elogiu și „elogiul nebuniei” (Victor Marin Basarab)	92

Colaborări

Relații socio-culturale româno-luxemburgheze (Dan Ciupală)	94
--	----

Studii

SIMBOLUL SOCIAL AL VESTIMENTAȚIEI LA AZTECI

Germin Petcu

DESCOVERIREA și cucerirea „Lumii noi” a suscitât în epocă un viu interes din partea europenilor, interesați de acest eveniment din diferite motive: unii au întrevăzut valorile materiale, alții le-au observat pe cele spirituale (este adevărat că numărul acestora din urmă este mult mai mic). După Dürer, care a fost primul european ce a admirat valorile aztece (descrie în jurnalul său tezaurul lui Motecuhzoma), se pot enumera lucrări ale unor contemporani ai epocii Conquistei: un Sahagun¹, un Las Casas², un Bernal Diaz de Castillo³, ajungând apoi în epoca luminilor, când chiar Voltaire va scrie pe aceste teme, urmând apoi alte lucrări mai mult sau mai puțin științifice. După statuarea arheologiei ca știință independentă și dezvoltarea americanisticii, numărul lucrărilor a crescut urmărindu-se alte probleme acum, printre aceste lucrări putând fi menționate cele ale lui Vaillant⁴, Thomson⁵, Mead⁶.

Unele dintre lucrările menționate mai sus sunt folosite și în acest studiu, indiferent dacă ele au un caracter literar, cum ar fi lucrarea lui Sahagun⁷, unul memorialistic – lucrarea lui B.D. de Castillo⁸ –, sau unul pictografic, cum este cazul codicelui de Bourbon–Codex Borbonensis.

În cadrul societății aztece s-a dezvoltat de-a lungul timpului un sistem de demarcație socială, existând mari diferențe în funcție de poziția pe care individul o ocupa în cadrul comunității. Informațiile pe care le deținem de la contemporanii epocii, ca și cele din codice, permit abordări diverse ale acestei probleme: astfel suntem informați asupra funcțiilor pe care le dețineau indivizii, punctând rangul pe care aceștia îl aveau, însă ne înștiințează mai puțin, sau deloc, despre un alt mod de exprimare a rangului la azteci și anume cel vestimentar. Ca să se poată discuta despre acesta din urmă trebuie privite straturile societății existente la azteci în acea perioadă; vom observa că oamenii de rând, macehualii⁹, purtau un anumit fel de îmbrăcăminte, la fel și o anumită pieptănătură. Aceasta, ca și bijuteriile, venea să completeze ținuta individului. Purtau un șort simplu numit maxtlatl¹⁰; cele două piese din care era compus nu depășeau lungimea genunchilor, fiind prinse cu un șnur de piele. Pe lângă acest șort mai purtau pe umeri o blană de animal. J. Soustelle¹¹ afirmă că purtau o mantie, așa-numita tilmatl¹²; afirmația fiind totuși neconvingătoare, dacă ne gândim că oamenii de rând trăiau în colibe cu acoperișul din paie având pereți de nuiele acoperiți cu lipitură de lut, că mâncau o dată pe zi; pare destul de neverosimil ca aceștia să își fi putut permite cumpărarea unei mantii – cel puțin nu toți o puteau face. Îmbrăcăminte femeilor, la fel de simplă, era totuși frumos ornamentată, constând dintr-o cămașă din bumbac, de la mijloc în jos încingându-se cu o altă țesătură, având de obicei și motive ce puteau fi de natură disa. De remarcat că la acest nivel nu se putea observa diferența dintre un om liber și un sclav, dacă singurul indiciu ar fi fost îmbrăcăminte.

Cu totul altfel arăta vestimentația nobililor, a oamenilor de vază, de asemenea a preoților și a războinicilor, mult mai împodobită și confecționată din alt material. În cadrul

acestei clase, ca și la militari de altfel, rolul vestimentației bogat împodobite, al bijuteriilor și al celorlalte materiale ce indicau statutul individului pot fi mai ușor de observat.

Astfel, șorturile membrilor claselor superioare erau bogat împodobite, decorurile abundând pe ele; de asemenea, în locul simplei blăni de animal aruncate peste umăr purtau mantii bogate, confecționate din diverse materiale, având și complicate coifuri de pene pe cap. Departajarea acționa în cadrul aceleiași clase sociale, indicând diferențele de rang. Nobilii mai mici aveau mantiile din lână, doar împodobite cu pene, în timp ce marii nobili aveau mantiile confecționate numai din pene! Costumele erau completate cu bijuterii, acestea fiind proporționale ca număr și valoare cu statutul celui care le purta. Se știe că Motecuhzoma al II-lea Xocoytlin, conducătorul suprem al aztecilor în vremea de început a Conquistei, purta o mantie alcătuită din splendide pene de quetzal, bogat împodobită cu podoabe de nefrit. B.D. de Castillo, poate singurul cronicar care l-a văzut pe Motecuhzoma al II-lea direct, lasă câteva informații despre îmbrăcămintea împăratului, nedându-și însă seama de valoarea socială reprezentată de aceasta¹³. „Marele Montezuma venea înveșmântat cu strălucire, așa după cum îi era obiceiul”¹⁴. Acest sfârșit de frază, „după cum îi era obiceiul” trebuie analizat mai atent; până în acea clipă conchistadorul nu-l mai văzuse niciodată pe conducătorul aztec; în concluzie, el nu avea de unde să știe care îi era obiceiul acestuia. Se poate presupune că aflase despre Motecuhzoma puține indicii pe cale orală de la cei cărora spaniolii le ceruseră informații despre acesta și despre statul condus de către el; de asemenea, putem admite ca B.D. de Castillo să fi observat acest „obicei” al hainelor frumoase la ceilalți conducători întâlniți până atunci și să-l fi atribuit și lui Motecuhzoma, fără a se întreba de unde provenea acest obicei. Avea să continue în aceeași frază: „...purta în picioare niște sandale numite cotaras cu tălpi de aur și bătute în nestemate”¹⁵. Și aici putem observa ceva: este vizibil faptul că atenția spaniolului este atrasă de ceea ce era scilipitor, de ceea ce nu mai văzuse până atunci, anume sandalele cu tălpi de aur și bătute cu nestemate. Îi scăpa însă un lucru: șosetele cu care conducătorul aztec era împodobit, acestea fiind un lux considerabil într-o societate în care încălțăminte era încă alcătuită din sandale; pentru ochiul unui european acestea erau un sortiment obișnuit, fără vreo însemnătate specială. La azteci însă, șosetele erau purtate numai de către regi. În acest sens concordă și un alt document, anume desenul ce-l prezintă pe regele din Texcoco, Netzahualpilli, în care acesta este înfățișat purtând un articol vestimentar asemănător. Desenul îi este atribuit lui Ixtlixochitl. Surprinzător este faptul că în desenele pânzei de la Tlaxcala nu este prezentă această demarcație, însă mai sunt și alte lucruri care surprind la această pânză. Alt element distinctiv al regilor era și cel purtat pe spate de aceștia, având forma unui fluture, fiind și el alcătuit din pene; acest semn poartă numele de Itzpapalotl – fluturele de obsidian¹⁶.

Despre acest sistem de departajare ne vorbește și un alt cronicar al vremii, fratele B. de Sahagun¹⁷. De la el aflăm că atunci când era ales un rege, o dată cu recunoașterea sa, acesta își trimitea ambasadorii în regatele vecine, regii acestora venind să asiste la ceremonial sau trimițând la rândul lor ambasadori care să-i reprezinte. Sahagun spune că toți invitații erau adunați cu o zi înainte de ceremonie, iar pentru aceasta „regele pregătise mantiile, cingătorile și bijuteriile care trebuiau împărțite fiecăruia după rangul său”¹⁸, oferind astfel informații prețioase despre sistemul ierarhic existent la azteci. Continuă prin a spune că „pentru a participa la petreceri și la bal ei purtau haine, bijuterii și pene potrivite acestui scop”¹⁹. Prin accentul pe care-l pune pe aceste sortimente se poate spune că la acest fel de ceremonii nu participau toți nobilii, ci doar cei de rang înalt; de asemenea, de aici mai poate fi trasă o concluzie, anume că în diverse cazuri costumele purtate erau cele de

ceremonie – ținută oficială – în alte cazuri putând fi purtate (dacă nu chiar trebuind a fi purtate) alte costume. O indicație în acest sens ne oferă și B.D. de Castillo, spunând: „cei patru seniori care îl purtau de braț erau și ei bogat înveșmântați și văzurăm că aveau mantii anume când se înfățișau dinaintea stăpânului și altele când ne primiseră pe noi”²⁰.

Sahagun descrie în cartea sa costumația regilor – tecuhtli²¹ – așa-numiții „domni” (prin același termen îi desemnează însă și pe nobilii azteci, existând astfel posibilitatea unor interpretări). Spune că, atunci când plecau la război, acești conducători își puneau pe cap un coif din pene, putând fi observat mai ales smocul de pene de quetzal²². Pe spate atârna o tobă mică împodobită pe margini cu pene bogate (puteau fi de diferite culori) – verzi, galbene, albe – totdeauna culoarea asociindu-se cu alte elemente ce desemnau rangul purtătorului. Penele erau tivite cu aur; în afara armurii, alcătuite de asemenea din pene, mai aveau și un scut rotund sau oval, bogat împodobit cu pene, având în mijloc un disc rotund de aur, pe care puteau fi observate diferite animale (fluturi sau dragoni) – acestea fiind însemne regale – sau alt gen de motive. Erau folosite de asemenea și stindarde împodobite cu pene și tivite cu aur; existau și stindarde mai reduse ca dimensiuni, la fel de împodobite cu pene, dar tivite cu argint (nu se poate afirma cu certitudine că indică un statut inferior). După rege, cel mai înalt statut în societate îl avea viceregele, ce purta denumirea de femeia-șarpe – Cihuacoatl²³. Funcția a fost înființată de Motecuhzoma I Ilhuicamina pentru a-l onora pe fratele său, Tiacaelel. Importanța rangului se reflecta și asupra veșmintelor viceregelui; acesta purta haine ce erau vopsite doar în alb și negru, îmbrăcăminte sa fiind unică în imperiu. Importanța rangului se reflecta și asupra altor lucruri: putem presupune că la ceremoniile de recunoaștere a regelui, unde fiecare primea tot ceea ce era necesar rangului său, viceregele primea veșminte doar în aceste două culori. Se poate spune că până și ceștile din care sorbeau diferitele băuturi de cacao erau vopsite în aceleași culori, deoarece Sahagun afirma că băuturile „...se serveau în cești foarte scumpe, potrivite rangului fiecăruia”²³... Femeia-șarpe era singurul aztec din imperiu care se putea prezenta încălțat în fața împăratului.

Regele aztec era ajutat de patru demnitari, aceștia fiind aleși dintre membrii sfatului. Sistemul de alegere al acestor șefi administrativi era asemănător cu cel al gintei, fiecare gintă alegându-și patru funcționari administrativi și patru militari. Șefii administrativi se deosebeau de cei militari, lucrul fiind vizibil și în vestimentație prin faptul că primii patru purtau pe cap o diademă din aur, jad și turcoaze, în timp ce războinicii aveau atârnați de fâșia de piele de la brâu doi ciucuri.

La azteci principala virtute a unui războinic era capturarea de prizonieri pentru sacrificii. Cu cât un războinic captura mai mulți luptători inamici, cu atât putea avea un costum mai bogat ornamentat, diferențiindu-se astfel de ceilalți. Diferența pornea chiar de la ptiănătură: tinerii azteci purtau o șuviță de păr care li se tăia la prinderea unui dușman. Cei care nu reușeau acest lucru primeau un tatuaj în formă de coroană, indicând faptul că nu fuseseră curajoși pe câmpul de luptă. Tânărul care captura un prizonier avea dreptul să-și vopsească tot trupul în galben și fața în roșu; de asemenea, primea în dar o mantie brodată cu dungi violete, o cingătoare brodată în roșu. Era autorizat să poată purta centuri și mantii bogate. Mantaua pe care o purta se numea tguac²⁴, pe ea fiind țesute patru roze. Aceasta era prima treaptă a ierarhiei războinicilor, mai jos fiind situați doar războinicii simpli, a căror vestimentație era confecționată din bumbac. Cel care prindea doi inamici purta o mantie portocalie, având dreptul să poarte scut. De asemenea, trebuia să poarte tocado-ul²⁵, ornamentul pentru cap din pene colorate. La trei prizonieri prinși pelerina avea pe spate un penaj scump ce simboliza un fluture.

Începând cu numărul de patru prizonieri capturați, războinicul primea dreptul la o tunsură ca cea a căpitanilor, de asemenea primea rangul de căpitan. Ultimul rang era

reprezentat de cei ce prinseseră cinci oameni, ei putând purta apărători de bărbie verzi, ciucuri pentru cap cu benzi de argint împletite cu pene, podoabe de urechi din piele. Purtau o manta numită chicoapalnacazuinqui²⁶, din două culori dispuse în mod egal pe diagonală. Chiar și în interiorul acestui ultim rang existau diferențe: dacă dintre cei prinși doi erau din orașele Atlixco sau Huexotzinco, războinicul putea avea apărătoare din chihlimbar galben. Războinicii de rang înalt aveau dreptul să poarte și însemne personale distinctive, echivalând cu un blazon; de asemenea, aveau dreptul de a purta o tunică cu mâneci scurte, așa-numita Xicoli²⁷.

Aztecii acordau o mare importanță acestor veșminte, faptul putând fi dovedit prin prezența uniformelor de războinici în tributurile percepute de către azteci populațiilor subjugate. C.A. Burland²⁸ oferă câteva cifre în una dintre lucrările sale: astfel, de la unul dintre orașele supuse erau primite 600 uniforme complete pentru războinici, iar pentru ofițerii superiori erau primite 65 uniforme împodobite cu pietre prețioase. Acest lucru ne permite să tragem concluzia că în cadrul teritoriului stăpânit de azteci se ajunsese deja la o standardizare a valorii sociale a costumului.

Mozaicul din pene era semnul distinctiv al nobleței, el împodobind scuturile luptătorilor de rang nobil. Aceștia erau astfel ușor de observat. Existau și ordine cavalierești, statutul acestora neputând fi exprimat cu siguranță, opiniile fiind diverse. În luptă unii purtau piei de jaguar (ordinul ocelotului), alții războinici împodobindu-se cu pene (ordinul vulturului).

La sărbători îmbrăcau costumele și măștile cu chipurile totemurilor, participând la dansurile rituale. Poate fi spus că statutul poate fi unul intermediar, între cel nobiliar (la care, de altfel, cei din rândurile ordinelor puteau fi ridicați), și cel al războinicilor simpli. Șefii, așa cum am amintit, purtau agățați la brâu doi ciucuri. În cazul obținerii unor titluri speciale, însă numai în aceste cazuri, numărul ciucurilor sporea la brâu, ei putând fi agățați și de sandale. Pentru faptele lor războinicii primeau daruri din partea nobililor: pietre prețioase de diferite culori pentru buze, ciucuri de pus pe cap făcuți din pene bogate împletite cu frunze de aur, cercei din piele și mantii regale cu diverse embleme.

Se pare că purtarea podoabelor era apanajul celor din clasa Tecuhtli; totuși cei onorați puteau purta coifuri cu pene, cu cercei de aur și brățări; la nas aveau podoabe prețioase introduse prin septul nazal, de asemenea își perforau bărbia pentru a putea purta bijuterii și sub buza de jos.

Preoții se distingeau și ei prin intermediul costumului. De obicei purtau mantii cu glugă, culorile acestora fiind închise (negru sau verde). Doar în timpul sărbătorilor prevăzute de cultul pe care îl deserveau purtau veșminte speciale destinate să-i deosebească de restul oamenilor prin fastul lor. În cazul acestora, cu atât mai mult poate fi făcută paralela culoare – simbol; se știe că negrul era culoarea unei divinități de prim rang, Tezcatlipoca, iar verdele era culoarea reprezentativă a lui Quetzalcoatl, marele zeu civilizator al civilizațiilor mexicane precolumbiene. Atât prin fastul lor, cât și prin funcție și prin culoarea hainelor purtate, preoții se bucurau de prestigiu, mai ales în cadrul unei societăți atât de religioase cum era cea a aztecilor.

Deși clasa negustorilor, așa-numiții pochteca²⁹, reprezenta luxul și avuția particulară, aceștia se fereau să-și etaleze bogățiile, cu excepția banchetelor corporative, la care acceptau să participe și marii demnitari. Erau o clasă puternică și în plină ascensiune, însă societatea, mai bine-zis nobilimea aztecă, caută să țină sub control această clasă ce putea reprezenta o amenințare la adresa ei. Totuși, și ei puteau să se distingă datorită faptului că împăratul Ahuizotl le acordase dreptul de a purta bijuterii de aur. Este de presupus că influența societății

s-a repercutat și asupra clasei negustorilor, deci și ei să fi aplicat sistemul existent în interiorul clasei pe care o reprezentau.

Nu se poate cunoaște cu siguranță originea acestui sistem, existând totuși unele indicii. În cadrul ariei Bolina au fost descoperite statuete ce erau reprezentate și cu plăci deasupra capului. Se pare că plăcile reprezentau așa-numitele Tocados. Statuetele sunt împodobite cu decoruri, acestea părând a indica statutul celor pe care îi reprezentau. Stilul în care au fost realizate, poziția geografică unde au fost descoperite indică relații cu tradițiile olmece, deci cu prima dintre marile civilizații dezvoltate în Mexic.

NOTE

- 1 B. Sahagun, *Adevărata istorie a lucrurilor din Noua Spanie*, București, Meridiane, 1989.
- 2 B. de las Casas, *Historia de las Indias*, Leningrad, Ed. Academica, 1968.
- 3 B. D. de Castillo, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, București, Meridiane, 1986.
- 4 G. Vaillant, *La civilization azteca*, Mexic, Fondo de cultura gubernamental, 1964
- 5 E. Thomson, *Grandeur et décadence de la civilisation maya*, Paris, Hachette, 1971.
- 6 C. Mead, *Old civilisations of Inca land*, New York, 1974.
- 7 B. Sahagun, *op. cit.*
- 8 B. D. de Castillo, *op.cit.*
- 9 G. Vaillant, *op. cit.*, p. 62.
- 10 G. Manolescu, *Țara șarpelui cu pene*, București, Ed. Tineretului, 1975, p. 24.
- 11 J. Soustelle, *Aztecii*, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 78.
- 12 *Ibidem*, p. 465.
- 13 B. D. de Castillo, *op. cit.*, p. 275.
- 14 *Ibidem*, p. 468.
- 15 *Ibidem*, p. 468.
- 16 B. Sahagun, *op. cit.*, p. 117.
- 17 *Ibidem*, p. 118.
- 18 *Ibidem*, p. 128.
- 19 *Ibidem*, p. 129.
- 20 B.D. de Castillo, *op. cit.*, p. 469.
- 21 B. Sahagun, *op. cit.*, p. 123.
- 22 G. Manolescu, *op. cit.*, p. 58.
- 23 B. Sahagun, *op. cit.*, p. 123.
- 24 F. Lorint, *Aztecii*, București, Ed. Sport-Turism, 1968, p. 115.
- 25 G. Manolescu, *op. cit.*, p. 106.
- 26 *Ibidem*, p. 102.
- 27 C. A. Burland, *Popoarele soarelui*, București, Ed. Meridiane, 1988, p. 170.
- 28 M. Stingl, *Indienii precolumbieni*, București, Meridiane, 1982, p. 77.
- 29 S. Boggs, *Vestimentas y Tocados antiguos*, San Salvador, 1971, p. 33.

SUMMARY

During that time, a system indicating the social differences was developed in the Aztec society. As this study reveals, the social position can be recognized by the analysis of the clothes. This system can be applied to all the social classes, showing the right position of any person included in a particular class. A warrior with a certain position wore a special costume, which could not be taken for another one, as it showed a specific rank; the situation was similar for the aristocracy too. The origins of this system is unknown, but some clues do exist; on the basis of these proofs a connection with the Olmecs' tradition can be made.

ALFRED CEL MARE (871 – 899), OPERA POLITICĂ ȘI REPUTAȚIA POSTUMĂ

Ionuț Epurescu Pascovici

SAGA vikingilor plecați să cucerească Insulele Britanice și epopeea saxonilor care au luptat să-și apere pământurile sunt astăzi bine cunoscute: sursele vremii și talentul istoricilor moderni au contribuit cu succes la reconstituirea acelei epoci unice. Departe de a rămâne fapte care trezesc doar curiozitatea istoricului profesionist, istoriile luptelor dintre anglo-saxoni și vikingi au suscitât un larg interes – ceea ce, inevitabil, a dus la crearea unor veritabile legende. Este și cazul lui Alfred, personaj care ocupă un loc de cinste, nu doar în istoria Angliei, ci și în cea universală – iar dacă evenimentele istorice al căror erou a fost sunt bine cunoscute, interpretările nu au fost epuizate, și probabil, nici nu vor fi vreodată, din multitudinea problemelor pe care acea epocă le ridică, câteva impunându-se cu prioritate prin importanța lor.

Scopul acestui studiu este, deci, nu să reia istoria luptelor dintre saxoni și vikingi, repovestită în numeroase lucrări moderne, ci să riște un răspuns propriu la câteva din întrebările cele mai controversate. Este deci vorba de interpretare, nu de narare, de expunere evenimentială. În centrul acestor dispute se află, firește, Alfred – întrebările vizându-l direct. Astăzi meritele lui Alfred sunt recunoscute, așa cum fuseseră recunoscute încă din timpul său – dar câteva nuanțări se impun. Meritele sale în promovarea culturii engleze – și chiar în crearea ei – sunt mai presus de orice îndoială; rolul său în crearea unui stat englez unic este, de asemenea, evident, chiar dacă unii istorici îl consideră mai mare, iar alții, mai mic. Mai controversate sunt calitățile lui militare, iar când discuția atinge problema renumelui său militar, a faimei sale de „salvator” al Angliei, devine și mai delicată – opiniile fiind diverse. Alfred este un personaj istoric de prim rang, un conducător abil și un om de cultură, un războinic tenace și un legislator înțelept – dar s-a ridicat el la înălțimea renumelui pe care posteritatea i-l recunoaște?

Câteva întrebări care, în măsura în care și le-au pus istoricii au răspuns diferit, pot contribui la o mai bună înțelegere a problemei, oferind o soluție în acest sens.

A fost Alfred un mare conducător de oști, un strateg de excepție? A acționat el doar pentru apărarea Wessex-ului sau și pentru cea a Angliei? Cât din meritele victoriei asupra vikingilor îi revin lui și urmașilor săi – Edward cel Bătrân, Aethelflaed, Athelstan? Era la moarte sa asigurată supraviețuirea construcției statale engleze? Și, mai cu seamă, „a salvat”, oare, Alfred Anglia?

Intenția acestui studiu este să găsească un răspuns propriu la aceste întrebări și, făcând aceasta, să evalueze din punct de vedere politico-militar domnia lui Alfred.

Opiniile pe tema domniei lui Alfred sunt numeroase – o istoriografie a problemei necesitând un spațiu imens¹. O scurtă selecție a opiniilor principale din ultima jumătate de veac se impune însă. Ar fi de așteptat ca aprecierile cele mai măgulitoare să aparțină istoricilor englezi, iar rezervele să fie exprimate de istoricii ne-britanici; după cum ar fi la fel de natural ca istoricii Heptarhiei să fie mai favorabili lui Alfred, iar specialiștii în istoria

vikingilor, să-i conteste meritele. Surprinzând în acest context opiniile lui André Maurois, istoric francez care publica, în 1937, celebra *Histoire d'Angleterre* – căci el îl elogiază pe regele englez, exprimând una din cele mai măgulitoare aprecieri din câte i s-au adus lui Alfred: „Exemplul lui Alfred arată rolul imens pe care îl poate juca un individ în istoria unui popor. Fără tenacitatea sa, țara întregă ar fi acceptat autoritatea păgânilor.”² Iar răspunsul lui Maurois la una din întrebările fundamentale legate de Alfred este fără echivoc: „Omul acesta simplu și înțelept, care a fost în același timp oștean, marinar, literat și legiuitor, a salvat Anglia.”³ Nu mai puțin elogios este G.M. Trevelyan, autorul unei alte faimoase sinteze de istoria Angliei, *Istoria ilustrată a Angliei*. Trevelyan îl compara pe Alfred cu Carol cel Mare, numindu-l „acest Carol cel Mare englez”, și conchizând că: „În chip firesc, Alfred cel Mare trebuie comparat cu Carol cel Mare, după modelul căruia a întreprins, probabil, multe din acțiunile sale”; sub rezerva că dacă opera politică a lui Carol s-a desfășurat într-un cadru geografic mult mai întins, cea a lui Alfred este mai de durată. Trevelyan crede că la moartea sa Alfred asigurase supraviețuirea politică a Angliei și crease premisele acțiunilor lui Edward cel Bătrân și Aethelflaed⁴. Dacă opiniile autorilor de istorii naționale sunt mai entuziaste, cele ale specialiștilor epocii sunt mai temperate. Astfel, Sir Frank Stenton, fără îndoială suprema autoritate în materie, consideră că Alfred a fost cel mai capabil rege din Europa Apuseană, de la moartea lui Carol cel Mare; și chiar dacă ultimii ani ai domniei sale nu au avut rezultate clare, aceasta nu-i afectează locul în istorie. Se apreciază că în 878 când Wessex-ul era pe punctul de a fi împărțit între vikingsi, Alfred a avut intervenția decisivă, salvând Wessex-ul de la această soartă⁵. O opinie similară exprimă și Dorothy Whitelock subliniind conduita lui Alfred în acea situație, prin comparație cu cea a contemporanului său, Burgred, regele Merciei pe jumătate cucerită de vikingsi – în timp ce cealaltă jumătate se afla sub vasalitatea lor – „Dacă, urmând exemplul lui Burgred, Alfred ar fi plecat la Roma și ar fi rămas acolo, fără îndoială, Anglia ar fi intrat sub stăpânire daneză, iar credința creștină n-ar mai fi supraviețuit.”⁶ Sunt citate și legendele care circulau încă din vremea sa, în care este înfățișat ca un personaj ieșit din comun.⁷ La rândul său, P.H. Blair îl consideră pe Alfred demn de renumele său, fiind de părere că oricare din realizările sale, fie cele politice, fie cele culturale, justifică pe deplin reputația sa actuală⁸. Măgulitoare sunt și aprecierile lui H.R. Lyon, în timp ce D.J.V. Fischer exprimă unele rezerve în legătură cu raporturile dintre Wessex și restul Angliei, prin prisma invaziei vikinge (v. infra). Christopher Brooke este mai ponderat⁹ în ce privește rezultatele finale ale eforturilor lui Alfred, dar elogiază meritele și calitățile acestuia: „într-o lume care se prăbușea, el a avut curajul să facă planuri pentru un viitor mai fericit; nu doar pentru defensivă, ci și pentru o viață mai prosperă pentru supușii săi.”¹⁰ – practic, C. Brooke e de părere că Alfred a lăsat regatului său „speranța securității”¹¹.

Opiniile istoricilor care și-au dedicat activitatea studiului vikingilor diferă destul de mult – există și specialiști care, accentuând forța atacurilor vikinge, consideră că victoriile lui Alfred au fost mult mai puțin importante decât le arată reputația de care se bucura regele Wessex-ului, dar nu puțini sunt cei care manifestă o vie apreciere. Astfel, Johannes Brondsted îl consideră pe Alfred unul dintre cei mai mari conducători politici ai Angliei – el este „celebru rege care avea să se dovedească, în cursul timpului, singurul om capabil să-i țină departe pe vikingsi.”¹² Gwyn Jones preia afirmația lui Sir Frank Stenton susținând că regele englez a fost cel mai capabil dintre adversarii pe care i-au avut vikingsii în Europa Apuseană de la moartea lui Carol cel Mare, și chiar mai mult decât atât, unul dintre aceia care-și merită pe deplin, în istoria lumii, titlul de „cel Mare”¹³. Poziția lui P. H. Sawyer este

mai nuanțată – fără să se lanseze în aprecieri privitoare la personalitatea lui Alfred – el consideră *Cronica Anglo-Saxonă* un izvor mult prea favorabil lui Alfred – ar rezulta astfel că reputația lui Alfred se datorește în mare măsură acestei lucrări „propagandistice” (v. infra)¹⁴. Un punct de vedere radical este exprimat de F. Donald Logan – care se situează la antipodul lui Johannes Brondsted sau Gwyn Jones. Lucrarea sa *The Vikings in History*, apărută la Londra în 1983 și tradusă și în limba română, este una dintre cele mai dure la adresa lui Alfred – nu fiindcă i-ar contesta meritele, ci pentru că îi contestă renumele actual, datorat atât exagerărilor surselor, cât și entuziasmului istoriografiei „tradiționale”. Departe de a-l vedea pe Alfred ca pe unul din marii monarhi medievali, F. Donald Logan nu îl consideră nici măcar ca pe monarhul reprezentativ din Anglia epocii vikinge – preferințele sale îndreptându-se spre Cnut cel Mare¹⁵. Iar evaluarea generală a domniei este opusul celor ale lui Maurois sau Trevelyan: „Alfred a realizat multe în timpul domniei sale, dar nu se poate spune că a salvat Anglia; el a avut multe merite și calități, dar nu pe cea de a fi un geniu militar”.¹⁶

Acestea ar fi pozițiile istoricilor postbelici asupra problemei. Dar înainte de a analiza domnia lui Alfred din punctul de vedere pe care l-am anunțat, este utilă o sumară expunere a evenimentelor acelor ani.

După ce „Marea armată” vikingă, condusă de frații Ivar și Halfdan, fii presupuși ai legendarului Ragnar Lothbrock, debarcă în Anglia în 865 și devastează, în cursul expedițiilor terestre din anii 866-869, East Anglia, Northumbria, Mercia, învingând încercările de rezistență și ucigându-i pe regii primelor două regate menționate – în Northumbria a fost pus un rege fidel lor, iar East Anglia a fost ocupată, rămânând legendar martiriul ultimului rege, Edmund, sanctificat ulterior – în 870 (spre sfârșitul anului), danezii (cum cei care invadează Anglia acum sunt danezi, în mare majoritate, denumirea de vikingi fiind generică, se vor folosi ambii termeni – izvoarele engleze îi numesc cel mai adesea păgâni, dar și „danes” sau oameni ai nordului) atacă Wessex-ul în care domnea Ethelred, ajutat de fratele său mai mic, Alfred. Cei doi obțin o victorie importantă la Ashdown, asigurând supraviețuirea ultimului regat anglo-saxon independent; în 871, la moartea lui Ethelred, fratele său îi succede la tronul saxonilor de vest și continuă lupta cu danezii aflați în Anglia. În 874, „Marea armată” („micel here”) se divide – o parte sub conducerea lui Halfdan se îndreaptă spre nord, unde ocupă Northumbria punând bazele regatului viking cu centrul la York, iar cealaltă parte reia luptele cu Wessex-ul; în 874 Mercia este ocupată de danezi – regele Burgred părăsește țara, refugiindu-se la Roma, și Mercia va fi divizată în 877; o parte le revine danezilor, care-și împart pământurile, iar cealaltă rămâne sub un rege mercian, Ceolwulf, numit încă din 874, un fost thegn al lui Burgred. Rămas singur în fața danezilor, Alfred reușește în cele din urmă să-i învingă – la Edington în 878, victorie decisivă, în urma căreia se ajunge la o înțelegere: căpetenia danezilor, Guthrum, se creștinează – este botezat de Alfred cu numele de Athelstan – iar danezii părăsesc Wessex-ul întorcându-se în Mercia și East Anglia. Anii următori sunt ai unor noi conflicte; răspunzând la hărțuierile vikinge, Alfred ocupă Londra și teritoriul aferent și o încredințează unui vasal, ealdorman-ul Ethelred din Mercia (886). În această vreme se încheie un tratat între Alfred și Guthrum – ca reprezentanți ai anglo-saxonilor liberi și, respectiv, ai vikingilor de la sud de Humber (regatul viking din Northumbria are o dezvoltare proprie, independentă în bună parte de evoluția politică de dincolo de râul menționat). Se delimitează un teritoriu controlat de danezi, Danelaw, a cărui existență Alfred o recunoaște, și un teritoriu al englezilor liberi, care recunoșteau supremația Wessex-ului

lui Alfred. Ultimii ani ai domniei lui Alfred sunt marcați de luptele cu un nou val de vikingi, care debarcă în Anglia în 892; dar sunt și anii reorganizării administrative, politice și militare a Wessex-ului, identificat cu teritoriul neocupat de danezi, teritoriul anglo-saxonilor liberi. Au fost astfel constituite premisele efortului de recucerire a Danelaw-ului, efort pe care după 899, anul morții lui Alfred, urmașii săi îl întreprind.

Aceasta este istoria conflictelor lui Alfred cu vikingii, în expunerea ei eveniment-tială, cronologică. Ea este reconstituită pe baza mai multor surse, a căror inventariere este indispensabilă înțelegerii problemei. Opera fundamentală este *The Anglo-Saxon Chronicle*, prescurtat, *Cronica*. Scrierea acestei cronici începe în timpul lui Alfred, marele avantaj pe care îl oferă fiind așadar cel al contemporaneității autorului cu evenimentele prezentate în *Cronică*, pentru anii domniei lui Alfred. Vedem deci domnia acestuia prin ochii unui martor contemporan – dar personalitatea autorului nu transpare în cronică (identitatea lui nu a fost, de altfel, stabilită), însemnările având un caracter pur analitic și, adesea, mult mai lacunar decât ne-am dori. Dezavantajul principal îl reprezintă partizanatul ei – căci *Cronica* este scrisă în Wessex, cu scopul de a prezenta cât mai favorabil istoria acestui regat („a glorifica“, consideră unii istorici) și mai ales faptele lui Alfred. Totuși, deși este părtinitoare – ce istorie nu e? – *Cronica* nu este o lucrare comandată de Alfred și supravegheată de el – fapt demonstrat de Sir Frank Stenton, care a argumentat că, confuzia gravă pe care cronicarul, un mic thegn din sud-vestul Wessex-ului, după toate aparențele, o face în relatare unui eveniment la care Alfred fusese martor (e vorba de o ceremonie la care Alfred participase în copilărie, la Roma) nu se explică dacă admitem că lucrarea a fost scrisă sub supravegherea regelui¹⁷. În consecință, deși este evidentă înclinația *Cronicii* pentru Wessex și Alfred, ea nu trebuie privită ca o istorie oficială în cel mai rău înțeles al termenului – *Cronica* nu deformează evenimentele, cel mult tratându-le cu părtinire, și nici nu suprimă faptele defavorabile lui Alfred – cel puțin, din câte știm prin coroborarea cu alte surse¹⁸. Biografia lui Alfred, scrisă de episcopul de Sherborne, Asser, în limba latină, spre deosebire de *Cronică*, scrisă în anglo-saxonă (Old English), este bazată în bună parte pe *Cronică*, pe care o folosește până la anele anului 887. *Rebus Gestis Aelfredi* este scrisă în 893 și dedicată lui Alfred; are un ton laudativ, îmbinat cu accentele de naivitate ale autorului – care este inspirat de modelul lui Einhardt. Ea nu aduce mari completări în ce privește istoria eveniment-tială, dar oferă cheia înțelegerii personalității lui Alfred. Inevitabil, este și ea favorabilă lui Alfred – dar exagerările admirative ale lui Asser nu afectează fondul faptelor, iar caracterizarea pe care i-o face Sir Frank Stenton reflectă perfect conținutul lucrării: „o biografie foarte naivă, dar sinceră și personală“¹⁹. Acestor două izvoare narrative primordiale li se adaugă și altele, care aduc nuanțări sau completări în unele cazuri: cronica lui Ethelweard, *Historia Regum*, a lui Simeon Durham, *Flores Historiarum*, a lui Roger de Wendover. Din documentele vremii câteva au o importanță relativă la acest subiect: Burghal Hidage, documentul care înregistrează fortificațiile construite de Alfred, tratatul dintre Alfred și Guthrum, nu în ultimul rând testamentul lui Alfred (pentru documentele privind perioada v. și infra).

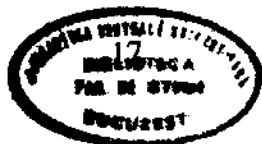
Revenind la obiectul acestei investigații, prima controversă – de care depinde în bună măsură răspunsul la celelalte probleme – este cea a calităților militare ale lui Alfred. A fost Alfred un strateg de excepție? Istoricii care sunt înclinați să răspundă negativ aduc ca argumente absența unor descrieri a victoriilor sale, subliniază inconsecvențele, erorile și înfrângerile sale. Realitatea este însă diferită. Imaginea pe care ne-o lasă documentele e cea a

unui rege aflat permanent sub arme. Asser este categoric în această privință – el arată cum regele găsea timp pentru preocupări culturale, „în mijlocul războaielor și frecventelor obstacole ale acestei vieți, și de asemenea a raidurilor păgânilor.”²⁰ El sintetizează în câteva fraze lungile lupte cu danezii: „el era preocupat, și pe bună dreptate, de invaziile constante ale popoarelor străine, pe care le-a înfruntat permanent pe mare și pe uscat, fără nici un interval de pace. Ce aş putea spune despre expedițiile și bătăliile sale numeroase cu păgânii și despre grijile guvernării?” Este greu de crezut că un războinic care și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în expediții și pe câmpurile de luptă nu a învățat nimic despre strategia militară.

Alfred a fost implicat în luptele cu vikingii încă din adolescență – faptul, comun în Evul Mediu, sugerează totuși experiența sa militară. Prima sa prezență într-o expediție împotriva vikingilor are loc în 868 – conform *Cronicii*. Este anul în care Burgred cere ajutorul lui Ethelred împotriva danezilor care ocupaseră Nottingham-ul; Ethelred – cumnatul lui Burgred – venit împreună cu Alfred la conducerea armatei saxonilor de vest, nu reușește să angajeze lupta, danezii evitând o luptă în câmp deschis cu armatele regilor Merciei și Wessex-ului. Se încheie pacea și armata revine în Wessex, dar ce este de reținut e prezența lui Alfred, la 17 ani, la comanda armatei – ca ajutor al fratelui său.

Ulterior el se distinge în cursul luptelor din anii 870–871. La sfârșitul anului 870 danezii atacă Wessex-ul stabilindu-și tabăra la Reading – *Cronica* relatează cum după două înfrângeri în ciocniri preliminare, Alfred și Ethelred au luptat împotriva întregii armate la Ashdown. În *Cronică* se relatează că Alfred a condus atacul împotriva trupelor vikingice conduse de jarl-i, în timp ce Ethelred a înfruntat secțiunea armatei daneze comandată de regii Halfdan (Healfdeane) și Bagsecg. Rezultatul este net favorabil saxonilor: „ambele armate dușmane au fost alungate și multe mii de oameni uciși.”²¹ Asser are o versiune diferită asupra bătăliei, pe care o relatează mult mai complet – el îi acordă credit lui Alfred pentru câștigarea victoriei, căci „a trebuit să înceapă lupta singur, întrucât fratele său asculta slujba și nu a vrut să pornească la luptă până la încheierea ei.”²² Este aceasta o informație introdusă de biograf în dorința de a-i atribui merite în plus lui Alfred? Nimic nu pare să indice o atare ipoteză – astăzi istoricii îi acordă lui Alfred meritul victoriei, deși participarea lui Ethelred, fapt susținut de *Cronică*, dar infirmat cum am văzut, de Asser, nu trebuie complet exclusă²³. Oricum, victoria de la Ashdown nu a avut un caracter decisiv, fapt remarcat de toți specialiștii. Conflictul a continuat, vikingii obținând la rândul lor succese și refăcând echilibrul. Dar chiar dacă nu a avut o importanță tactică – anglo-saxonii nu au putut să o exploateze – victoria de la Ashdown are o semnificație profundă, căci i-a împiedicat pe danezi să cucerească Wessex-ul, a cărui existență era, înaintea bătăliei, grav amenințată. Deși nu decisivă, înfrângerea a fost severă pentru invadatori – Etheriweard scria că „niciodată până atunci și nici de atunci înainte, nu s-a mai auzit de o asemenea distrugere, din vremea când saxonii au obținut Britania prin război.”²⁴ Este evident că victoria a sporit enorm prestigiul lui Alfred – iar la moartea fratelui său, în aprilie 871, el îi succede la tron, în dauna fiilor acestuia, încă minori; în contextul amenințării vikingice era necesar un comandant militar capabil, nu un copil. Luptele cu vikingii continuă – conform *Cronicii*, în 871 s-au purtat nu mai puțin de 9 bătălii cu armata aflată încă pe teritoriul Wessex-ului. Fără îndoială ele nu au fost confruntări de proporții (asupra forțelor angajate în expedițiile vikingilor, v. infra) – dar la capătul anilor 870–871, Alfred apare drept conducătorul rezistenței împotriva danezilor; iar pe planul marilor înfruntări, care-i probează calitățile militare, putem reține numele bătăliei de la Ashdown.

În 871 se ajunge la o înțelegere între Wessex și danezi și se încheie pacea. Următorul interval, până la 875, când danezii reiau ofensiva, este reproșat de mulți istorici

lui Alfred, susținându-se că nu a profitat de răgazul oferit pentru a lua măsuri de apărare; „Orice altceva l-ar fi putut preocupa pe Alfred în cei 4 ani de pace, dar este sigur că nu apărarea regatului său. Faptul că în 875 danezii s-au deplasat nestingheriți de la Cambridge la Wareham dovedește că nu era organizată o apărare a saxonilor de vest.”²⁵ Acest interval scurs fără un folos aparent trebuie trecut în dreptul minusurilor lui Alfred – reprezentând un contraargument serios pentru cei care văd în Alfred un geniu militar. Ideea este susținută și de C. Brooke, care aduce însă o explicație subtilă – el consideră că aceste inconsecvențe se datoresc ritmului mai lent de dezvoltare a personalității lui Alfred – se invocă și faptul că abia spre bătrânețe a învățat Alfred să citească și să scrie în latină, amănunt cunoscut grație lui Asser, și care face dovada desăvârșirii treptate a regelui Wessex-ului. Să mai notăm totuși că, deși surprins de atacul vikingilor din 875–876 și silit, se pare, să cumpere pacea cu bani, Alfred a primit de la vikingi jurăminte că nu vor călca înțelegerea încheiată – ceea ce are o semnificație nu atât practică, vikingii reluând, ulterior, atacurile, ci mai degrabă de ordin spiritual, recunoscându-se prestigiul și autoritatea lui Alfred.

Campaniile din 878 probează însă capacitatea militară a lui Alfred. Surprins din nou de danezii care invadează Wessex-ul la începutul anului, stabilindu-și tabăra la Chippenham, ocupând pământurile și alungându-i pe mulți dintre locuitori dincolo de mare, Alfred este silit să se refugieze în pădurile și mlaștinile din Somerset, împreună cu o mică trupă (conform *Cronicii* și lui Asser; Ethelweard adaugă că și un ealdorman, Ethelnoth, s-a refugiat cu câțiva ostași într-o pădure).²⁶ După acest eșec inițial, Alfred găsește forța să revină; el își consolidează poziția la Athelney (în vestul Wessex-ului) și apoi se deplasează la est de Selwood, unde este întâmpinat de locuitorii din Wiltshire și Hampshire. Prestigiul său îi reunește pe saxoni și, cu forțele refăcute, Alfred îi înfruntă pe vikingi la Edington (Wiltshire), unde obține o victorie decisivă: „și după încă o noapte a plecat la Edington și acolo a luptat împotriva întregii armate [daneze, n.n.] și a alungat-o și a urmărit-o până la fortificații”.²⁷ Spre deosebire de Ashdown, victoria de la Edington a fost o victorie tactică: asediați de Alfred, danezii i-au dat ostatecii și au jurat că vor părăsi regatul și că se vor creștina și, așa cum spune *Cronica*, „s-au ținut de cuvânt”. Într-adevăr, trei săptămâni mai târziu Guthrum, regele danezilor, a fost botezat la Aller (lângă Athelney) împreună cu 30 dintre căpeteniile sale, de către Alfred – care este nașul lui Guthrum, botezat acum cu numele de Athelstan. F. Donald Logan opinează că victoria se datorește faptului că oastea vikingă era doar o parte a „Marii armate” debarcate în 865 în Anglia și o considera departe de a fi totală. Această victorie nu pune capăt luptelor, dar asigură securitatea Wessex-ului, aflat la începutul lui 878 pe punctul de a împărtași trista soartă a acelei părți din Mercia care fusese împărțită între danezi. Practic, de acum înainte atacurile vikingie nu mai amenință independența Wessex-ului. Revenirea lui Alfred, acea „brilliant recovery” cum o numește H.R. Loyn, a asigurat existența ultimului stat anglo-saxon necucerit. Meritele lui Alfred sunt cu atât mai mari cu cât această victorie a demonstrat că danezii pot fi învinși decisiv, într-o bătălie importantă, nu în încleștări minore.²⁸ Pare cu atât mai surprinzător faptul că, în general, în sinteze de istorie medie și chiar în lucrări speciale, este citată drept fundamentală pentru domnia lui Alfred victoria de la Ashdown și nu cea de la Edington.

Desigur, pentru a stabili dacă Alfred a fost un conducător de oști de excepție, importante nu sunt doar rezultatele conflictelor sale. Esențial este și modul în care au fost obținute – iar aici obiecțiile aduse sunt argumentate, întrucât relatările bătăliilor sunt succinte. Așa cum am văzut, știm prea puțin despre disponerea armatelor, despre manevrele lor pe câmpurile de luptă – astfel încât e dificil de stabilit care era elementul

decisiv într-o confruntare. Nici despre mărimea lor nu se poate spune foarte mult – dar e probabil că forțele erau sensibil egale.²⁹ Rămâne deci greu de precizat dacă Alfred a fost un strateg rafinat, în măsura în care termenul poate fi folosit pentru o căpetenie militară din Evul Mediu timpuriu; dar e neîndoielnic că a fost un comandant de oști victorios, hotărât, experimentat, capabil să reziste adversităților destinului – revenirea sa din primăvara lui 878 o dovedește. Iar a pune succesele sale pe seama șansei este absurd – după cum e evident că, cel puțin până în anii '90, Alfred a luptat în condiții de inferioritate tactică, vikingii deținând superioritatea în privința armamentului și a experienței trupelor.

Calitățile de conducător militar ale lui Alfred sunt evidențiate și de reformele sale militare, din anii de sfârșit ai domniei (v. infra). De asemenea, seria succeselor sale militare este completată de victoriile flotelor sale – care însă, având de înfruntat redutabilele escadre vikinge, au triumfat mai rar decât trupele de uscat conduse de Alfred, și mult mai puțin categoric. *Cronica*, consemnează totuși astfel de ciocniri navale, ca cea din 875: „Și în acea vară regele Alfred a ieșit pe mare cu o forță navală și s-a luptat cu echipajele a șapte vase [vikinge, n.n.] și a capturat o navă și le-a alungat pe celelalte.” Se remarcă participarea directă a lui Alfred. O altă bătălie de acest gen are loc în 885 când flota trimisă de Alfred în East Anglia, ca represalii, obține un prim succes asupra a 16 nave vikinge, dar este învinsă la întoarcere de o „mare forță navală”³⁰. Oricum, implicarea sa și în lupta pe mare – necesară împotriva unor adversari ca vikingii, care depindeau în acțiunile lor de succesul redutabilelor flote de care dispuneau – nu aduce mult în plus în evaluarea lui Alfred ca personalitate militară și nu modifică concluziile exprimate mai sus.

Într-o epocă de criză și războaie, în care măsura valorii unui monarh era dată de capacitatea sa militară și de succesul pe câmpul de luptă, Alfred și-a creat o legendă tocmai prin victoriile obținute împotriva vikingilor; alături de celelalte realizări ale sale trebuie trecute și aceste bătălii, așa cum alături de numeroasele sale calități și merite își găsește locul și cel de căpetenie militară iscusită.

O altă problemă vizează viziunea de ansamblu a lui Alfred. A acționat el doar pentru a salva Wessex-ul sau a fost preocupat de soarta întregii Anglii? Eforturile sale au vizat apărarea propriului regat sau și recucerirea teritoriilor anglo-saxone ocupate de vikingi?

Neîndoielnic Wessex-ul a fost pe primul plan, și nici nu putea fi altfel într-o lume anglo-saxonă încă dezbinată, în care particularismele regionale erau pe primul plan și în care tentativele de unificare politică se opriseră la stadiul exercitării unei supremații, a unei hegemonii concretizată în deținerea de către unul sau altul din regatele anglo-saxone a titlului de *bretwalda*, de hegemon al lumii engleze. În sensul unei defavorizări a intereselor saxonilor din afara Wessex-ului se pronunță D.J.V. Fischer, apreciind că rezistența întâmpinată de danezi în Wessex i-a determinat să renunțe la cucerirea acestuia și să-și consolideze stăpânirea asupra teritoriilor ocupate deja: Northumbria, East Anglia și Mercia daneză – este deci vorba de o defavorizare indirectă și neintenționată.³¹ F. Donald Logan consideră că nu a existat un plan de apărare a Angliei. Problema este alunecoasă și unele nuanțări se impun. Căci dorința lui Alfred era, firesc, alungarea vikingilor din Anglia și eliberarea saxonilor supuși – de aceștia legându-l originea, limba, tradițiile comune, afinități etnice care treceau peste particularismele locale și fragmentarea politică, și nu în ultimul rând, credința, căci deși Alfred inițiază procesul de creștinare a danezilor, aceștia erau priviți ca păgâni. Pe de altă parte, în împrejurările grele ale acelor ani, și date fiind și inconsecvențele lui Alfred, era firesc ca primul lucru sacrificat să fie ideea apărării întregii Anglii și apoi a eliberării ei. Totuși, acțiunile lui Alfred arată că a avut permanent în vedere

nu doar Wessex-ul, ci Anglia – sau cel puțin Anglia de până la Humber, căci în cursul istoriei Heptarhiei Northumbria a avut o evoluție oarecum aparte care a rupt-o într-o măsură de încercările regilor englezi de a instaura o supremație – cu excepția cazurilor când aceasta a fost impusă de propriii regi, care-și proclamă calitatea de *bretwalda*. Într-adevăr, datorită fie și numai simplului fapt că o dată cu bunicul lui Alfred, Egbert, titlul de *bretwalda* trece în Wessex, iar apoi sub Ethelwulf, tatăl lui Alfred, această dominație a Wessex-ului asupra Angliei de la sud de Humber se consolidează, este evident că Alfred, regele celui mai puternic regat anglo-saxon, avea interese și în afara granițelor acestuia. Acționând în apărarea saxonilor atacați de vikingi și mai apoi pentru eliberarea acestora, Alfred acționa pentru refacerea hegemoniei Wessex-ului în lumea engleză. Nu rareori a acordat Alfred sprijin compatrioților săi – un exemplu a fost deja menționat, prezența armatei saxonilor de vest în ajutorul mercienilor care urmăreau să recucerească Nottingham-ul, în 868, când alături de regele Ethelred s-a aflat și Alfred. El îi va sprijini pe anglo-saxonii din Danelaw și ca rege. O dovadă că nu s-a limitat la respingerea tentativelor daneze de a cuceri Wessex-ul o reprezintă și intervenția sa din 885 când danezii au atacat Rochester-ul, intervenția lui Alfred a dus la o categorică înfrângere a acestora: „Și atunci păgânii și-au părăsit fortificațiile și au abandonat toți caii pe care-i aduseseră din Imperiul Franc, și de asemenea au lăsat și cea mai mare parte a prizonierilor, pentru că regele venise acolo pe neașteptate; iar saxonii au luat prizonierii și caii abandonati de păgâni.“ (Asser)³². Textul *Cronicii* relativ la acest eveniment este neclar, datorită unei erori a copistului manuscrisului – conform F.M. Stenton –, dar pe baza textului lui Ethelweard s-a putut stabili că s-a încheiat o înțelegere între Alfred și o parte a vikingilor implicați în această ciocnire; cum ei încalcă înțelegerea se ajunge la expediția navală din 885 (v. supra) trimisă de Alfred în East Anglia. Implicarea lui Alfred în afara granițelor Wessex-ului continuă în 886, când, ca răspuns la provocările vikingie, ocupă Londra; o dată cu acest oraș de o importanță strategică, Alfred redobândește și o parte din Mercia. Aceste teritorii nu sunt anexate Wessex-ului, ci își păstrează autonomia, sub un ealdorman fidel, Ethelred, care-i succedea lui Ceolwulf, regele pus de vikingi. Ethelred se căsătorește cu fiica lui Alfred, Aethelflaed, și astfel cea parte a Merciei pe care vikingii o lăseseră lui Ceolwulf, ca vasal, este scoasă de sub dominația daneză și intră în rândul teritoriilor engleze libere. În urma acestui succes poziția lui Alfred în lumea engleză devine preeminentă – după expresia *Cronicii*; „În același an, regele Alfred a ocupat Londra și tot poporul englez ce nu se afla sub stăpânirea danezilor i s-a supus lui. Și atunci el a încredințat orașul ealdormanului Ethelred.“³³ Să pretinzi că ocuparea Londrei reprezenta începutul unui plan de recucerire a Angliei ar fi exagerat; dar ea reflectă interesul lui Alfred în a slăbi pozițiile vikingilor prin câștigarea de teritorii engleze supuse acestora. Sigur că motivațiile lui Alfred vor fi fost mai puțin sentimentale – eliberarea compatrioților de sub stăpânirea păgânilor – și mai degrabă politice: consolidarea Wessex-ului și slăbirea puterii daneze. Dar grație lui s-au făcut primii pași în alungarea invadatorilor și eliberarea Danelaw-ului, ca și în unificarea teritoriilor locuite de anglo-saxoni și crearea unui stat englez. Limitele acțiunii sale apar în tratatul încheiat cu Guthrum, după 886 (documentul nu este datat). Tratatul este încheiat de Alfred, ca reprezentant al englezilor liberi și de Guthrum, ca reprezentant al danezilor de la sud de Humber (regatul viking de la York, întemeiat de Halfdan în 876 cunoaște o evoluție proprie și o îndelungată existență, fiind recucerit definitiv de englezi abia sub Edgar Pacificatorul) – fapt menționat în prologul tratatului: „Aceasta este

pacea pe care regele Alfred și regele Guthrum și consilierii întregii seminții engleze și toți oamenii aflați în East Anglia au convenit-o și au confirmat-o cu jurăminte, în numele lor și al supușilor lor, atât cei aflați în viață, cât și cei nenăscuți încă, care doresc să aibă grația lui Dumnezeu și a noastră.³⁴ Prevederile teritoriale fixează granița între teritoriul recunoscut anglo-saxonilor și cel recunoscut danezilor: granița urmează cursul Tamisei de la vărsare până la confluența cu râul Lea, apoi pe cursul acestuia până la izvoare și de acolo către Bedford în linie dreaptă, și apoi pe râul Ouse și de-a lungul celebrului drum roman Watling Street. Deși tratatul îi lăsa pe englezii de la est de această linie sub stăpânire daneză, în ceea ce se numea Danelaw, teritoriul legii daneze a cărui existență Alfred este silit să o recunoască, ei nu sunt abandonați. Este semnificativ pentru concepția largă a lui Alfred, care-i includea în planurile sale pe toți englezii, faptul că el a insistat asupra stipulării în tratat a egalității juridice între englezi, deci inclusiv cei din Danelaw, și danezi; acest lucru se făcea prin stabilirea egalității de wergeld între danezii și englezii de aceeași clasă³⁵. O preocupare similară pentru soarta anglo-saxonilor supuși vikingilor o arătașe Alfred încă din 878, când, după victoria de la Edington, insistase ca vikingii să se creștineze pentru a evita eventualele persecuții religioase ale acestora asupra compatrioților săi din Danelaw.³⁶ De această manieră va proceda și în relațiile cu vikingii care debarcă în Anglia în 892 – doi din fiii căpeteniei vikingilor, Hasting, primind botezul de la Alfred.

Toate aceste elemente probează viziunea sa de ansamblu asupra Angliei – evidențiindu-i și limitele; o parte a lor sunt date de împrejurările grele ale vremii³⁷ – o alta, de imperfecțiunile caracterului său. La capătul acestei expuneri, cred că se poate afirma că Alfred a fost preocupat de destinul englezilor din întreaga Anglie, acțiunile sale urmărind o îmbunătățire a vieții lor, indiferent dacă se aflau în Wessex sau Danelaw; dorind să le asigure o minimă protecție acestora din urmă, Alfred și-a asumat responsabilitatea pe care prestigiul său o impunea.

Un aspect al domniei care demonstrează atât calitățile sale politico-militare, cât și viziunea sa de perspectivă asupra înfrângerii vikingilor îl reprezintă reformele inițiate după tratatul cu Guthrum. Ele sunt introduse, în bună parte, pe fondul unor noi lupte cu vikingii; în 892, o armată care pustiise în prealabil coastele franceze debarcă în Anglia și, sprijinită și de danezii aflați aici, reia ofensiva împotriva Wessex-ului, a cărui existență însă nu se mai află în discuție, aceste confruntări fiind departe de amploarea celor din 870–878. Alfred le face față – și, în 896, oastea vikingă se destramă, fapt apreciat ca atare de majoritatea specialiștilor. *Cronica* menționează pentru anul 896 că pagubele produse de vikingi nu au fost așa de mari, mai neplăcute fiind recoltele proaste.³⁸ Deci, deși sfârșitul domniei lui Alfred este agitat, pericolul viking nu mai are forța să amenințe independența și existența statală a Wessex-ului.

În ce măsură au servit reformele lui Alfred la apărarea Wessex-ului și în ce măsură la recucerirea Danelaw-ului, sub urmașii săi, este o întrebare utilă – fiindcă este evident că măsurile luate înaintea și în timpul luptelor din 892–896 l-au ajutat în respingerea cu succes a danezilor, dar pe de altă parte acțiunile lui Edward cel Bătrân, Aethelflaed, Athelstan nu pot fi imaginate fără baza pe care măsurile luate de Alfred au reprezentat-o. Ele au fost atent analizate de istoriografia modernă (acesta este și motivul pentru care nu voi insista asupra lor) – prin fortărețele ridicate Alfred a prevăzut Wessex-ul cu un sistem eficient de rezistență³⁹; a asigurat existența unei forțe militare disponibile în orice moment⁴⁰; a organizat, cu mai puțin succes, o flotă⁴¹; a recurs la noi soluții în problemele financiare și în orânduirea curții sale⁴².

Preocupat de respingerea danezilor Alfred nu a avut un sistem de combatere a lor, încă de la început – urmând linia deșăvârșirii sale treptate ca monarh, planul său de luptă împotriva danezilor s-a conturat treptat, cu ezitări și inconsecvențe; dar rezultatele eforturilor sale au fost remarcabile. Chiar dacă la orizontul îndepărtat al acțiunilor sale Alfred a văzut, ca punct final al conflictelor cu vikingii, alungarea lor din Anglia și unirea teritoriilor anglo-saxone astfel eliberate în jurul Wessex-ului, este greu de crezut că a avut un plan de eliberare a Angliei, așa după cum e evident că în anii 870–878, când însăși existența propriului regat era amenințată, el s-a gândit la salvarea acestuia, și nu la apărarea Angliei.

Problema rezultatului final al domniei lui Alfred și cea a raportului între meritele sale în victoria asupra danezilor și a celor ale urmașilor săi sunt strâns corelate.

S-a argumentat că la 26 octombrie 899, data morții lui Alfred, existența statalității anglo-saxone era departe de a fi asigurată, și chiar mai mult, pericolul danez era mai mare decât la începutul domniei lui Alfred, în 871. „În 871, la începutul domniei lui, vikingii erau puternici doar în Northumbria, unde erau grupați în jurul York-ului. În 899, la moartea lui Alfred, ei controlau nu numai Northumbria, ci și East Anglia și Mercia de răsărit și constituiau încă un pericol pentru Wessex.”⁴³ Din acest punct de vedere rezultatele cărmuirii sale ar fi nu doar modeste, ci chiar negative. Totuși, această abordare păcătuiește nu doar prin interpretarea partizană a faptelor, ci și prin înțelegerea și, într-o măsură, ignorarea lor. Armata care a debarcat în 865 în Anglia reprezenta o forță fără precedent pentru aceste teritorii, iar intențiile ei de cucerire erau evidente – nu mai avem de a face cu raiduri de pradă ca cele din 793 de la Lindisfarne sau din anii următori, la Jarrow. În contextul dramatic al acelor ani, faptele lui Alfred trebuie judecate cu o altă măsură: el este eroul legendar care face față unei situații excepționale. Nu trebuie să surprindă interpretările istoricilor moderni – André Maurois și Christopher Brooke – care consideră de-a dreptul providențială ascensiunea lui Alfred la tronul Wessex-ului și la conducerea luptei împotriva vikingilor.⁴⁴ Acest bilanț general ignoră considerente subtile, unele ținând de ordin psihologic – practic, faptul că Alfred a demonstrat că vikingii pot fi învinși. Nu trebuie uitat nici că harta Angliei la moartea lui Alfred – adică cea stabilită în urma tratatului încheiat cu Guthrum – nu reflectă decât o realitate strict teritorială. La nivelul forței politico-militare, Wessex-ul era infinit mai puternic în 899 decât în 871, iar danezii, proporțional, mai slabi. Acest lucru a fost realizat prin loviturile grele date de Alfred vikingilor și mai ales prin reformele sale. Ele au facilitat victoria în fața vikingilor și au constituit punctul de plecare al contraofensivei conduse de Edward și Aethelflaed și după ei de Athelstan, așa cum rezistența lui Alfred a constituit condiția necesară acestei acțiuni de recucerire. În aceasta constă raportul dintre realizările lui Alfred și cele ale succesorilor săi. Meritele acestora nu trebuie în nici un caz subestimate, căci ei sunt cei care au refăcut Anglia și, chiar mai mult, au realizat un fapt fără precedent: au creat un unic stat al anglo-saxonilor, un stat englez. Elementul fundamental este însă condiționarea acestei performanțe de victoriile repurtate de Alfred, incomplete cum au fost din punctul de vedere al câștigurilor teritoriale. Momentul critic, unicul moment în care existența statelor anglo-saxone – și în ultimă instanță a celui din urmă bastion rămas necucerit, Wessex-ul – fusese serios amenințată, a fost depășit de Alfred în prima parte a domniei, victoriile de la Ashdown și Edington consacrandu-l ca războinic faimos, așa cum reformele sale l-au consacrat ca om politic abil și cu viziune largă. Încât, reduse la o expresie ultimă, câștigurile domniei lui Alfred și în egală măsură meritele sale personale rezidă în exact aceste două realizări: victoriile în momentele decisive, când totul putea fi pierdut și măsurile luate după 886.

În plan politic rezultatul asigurat de Alfred este și acela că a continuat procesul – început sub Egbert și Ethelwulf – de afirmare a dominației Wessex-ului în lumea anglo-saxonă, de unire a anglo-saxonilor în jurul Wessex-ului. Victoriile obținute de Alfred împotriva danezilor consacră preeminența acestui regat în Anglia. Eliberarea Danelaw-ului și crearea statului englez se va face în profitul Wessex-ului și chiar dacă artizanii acestor succese sunt Edward cel Bătrân, Aethelflaed, Athelstan, Edgar Pacificatorul, Alfred a avut contribuția sa.

Fie și din perspectivă pur teritorială, situația nu se prezintă defavorabil pentru Alfred. În 871, vikingii nu controlau doar Northumbria, aceasta fiind însă teritoriul în care erau, într-adevăr, cel mai bine instalați, așa cum afirmă F. Donald Logan. Ei triumfaseră și asupra East Angliei și Merciei – incapabilă, cu tot ajutorul saxonilor de vest, să recucerească Nottingham-ul. Iar după 874, an care „a fost martorul distrugerii celui de-al treilea regat englez”⁴⁵, vikingii controlează toată lumea anglo-saxonă, cu excepția Wessex-ului. În 886, Alfred reușește să smulgă dominației daneze Mercia engleză și aceste granițe sunt consacrate prin tratatul cu Guthrum. Dar la moartea lui Alfred, în pragul secolului X, teritoriul danez se prezenta fragmentat din punct de vedere politic. În Northumbria – unde se aflau și numeroși norvegieni – exista un regat puternic; la sud de Humber, centrul Danelaw-ului era teritoriul numit Five Boroughs.⁴⁶ Existau câteva regate daneze în East Anglia, iar Mercia daneză forma un regat separat. Însăși termenul de Danelaw are o conotație care nu implică necesitatea unei unități politice – el înseamnă practic teritoriul în care se aplică legea daneză, acesta fiind elementul comun, în condițiile în care în unele regiuni jarlii și regii danezi conduceau efectiv, iar altele, în care elementul scandinav era dominant doar la nivelul aristocrației locale și în instanțele de judecată.⁴⁷ Ca atare, realitatea teritorială la sfârșitul secolului IX în Anglia este mai nuanțată, concluzia firească fiind că danezii nu se prezentau ca un bloc compact și că, în consecință, ei reprezentau un pericol mult mai mic în 899 decât în 871.

Valoarea realizărilor lui Alfred este dată și de condițiile în care acestea au fost îndeplinite – raportul dintre mijloacele de care dispunea și dimensiunea performanțelor lui Alfred sporindu-i acestuia meritele personale. Alfred a realizat mult, având la dispoziție puțin (v. supra, raportul de forțe Wessex/ vikingi). Într-o epocă în care vikingii terorizau Europa – cazul Franței oferă un termen de comparație interesant, ținând seamă că teritoriile pe care Carol cel Simplu a fost silit să le cedeze vikingilor lui Rollon, în 911, prin tratatul de la Saint Claire sur Epte, vor fi mult mai târziu și mai incomplet recuperate pentru regalitatea franceză decât a fost Danelaw-ul pentru cea engleză – epopeea lui Alfred rămâne unică.

Un ultim fapt relativ la problema raportului dintre realizările lui Alfred și cele ale succesorilor săi vine să atenueze opinia că Alfred a beneficiat de prezentări prea favorabile din partea surselor vremii. Astfel, sub Edward cel Bătrân textul *Cronicii*, relativ la ultimii ani ai domniei lui Alfred, este refăcut în așa fel încât să sublinieze meritele lui Edward și să le treacă sub tăcere pe cele ale lui Alfred – fapt evident din compararea *Cronicii* alfrediene cu versiunea lui Ethelweard, care păstrează varianta modificată.⁴⁸

Întrebarea fundamentală este dacă Alfred a salvat Anglia. Un răspuns a și fost dat în aceste pagini – rezultatele domniei lui Alfred constituie, probabil, cel mai bun răspuns. Nu trebuie uitat nici un moment că situația în care și-a îndeplinit opera politică era dramatică. Venirea danezilor în Anglia în 865 și expedițiile lor pe insulă au însemnat supunerea vechilor regate anglo-saxone, Northumbria, East Anglia, Mercia, împărțirea

pământurilor lor între vikinci și încetarea existenței, pentru totdeauna a acestor state.⁴⁹ Danezii au provocat stingerea unor dinastii seculare – ei profitând în Northumbria (867) de lupta pentru tron între doi regi, pentru a-i ucide pe ambii și a supune regatul, sub un rege marionetă, înlocuit de altfel după 876 cu regi vikinci; l-au ucis în East Anglia pe ultimul rege al acestei dinastii, Edmund; l-au silit pe Burgred să părăsească tronul, în care stătuse cândva Offa, înlocuindu-l cu Ceolwulf. În această situație Wessex-ul rămăsese singurul regat nesupus, ultimul bastion al anglo-saxonilor. Alfred a fost cel care a asigurat supraviețuirea acestui ultim regat liber, asigurând prin aceasta supraviețuirea statalității engleze. Desigur însă, el nu avea cum să „salveze” Anglia, în înțelesul politico-teritorial al termenului, pentru simplul fapt că nu o stăpâna – el fiind, cel mult, suprema autoritate recunoscută de englezii liberi, situație consacrată prin tratatul cu Guthrum. Dar el s-a identificat cu ideea rezistenței anglo-saxone devenind simbolul ei și în acest sens el poate fi considerat un „salvator” – pentru că a salvat Wessex-ul, adică ceea ce mai rămăsese din Heptarhia anglo-saxonă, și-a asumat sarcina organizării și conducerii opoziției antidaneze, a pus bazele Reconquistei engleze, a asigurat supraviețuirea construcției politice engleze.

Încercând o comparație care trece peste secole și distanțe geografice, Alfred se află cumva în situația – mult mai familiară – a voievozilor români confrunțați cu expansiunea otomană: fără a reuși nici ei să obțină câștiguri concrete prea mari, au realizat totuși ceva mult mai important, au asigurat supraviețuirea statelor lor ca individualități politice. Această perspectivă îl apropie pe Alfred de destinul lui Mircea cel Bătrân sau Ștefan cel Mare, care, confrunțați cu un adversar mult superior, au fost siliți să accepte pierderi teritoriale – raialele – și plata unor „răscumpărări” ale păcii – cum se pare că și Alfred a plătit în 875 – dar au fost eroii unei rezistențe cu valoare de simbol. Visând la un viitor mai luminos, ei nu au avut puterea să și-l apropie; dar au lăsat urmașilor o moștenire care le-a permis acestora să continue drumul pe care, prin rezistența lor, ei îl deschiseseră.

Departate de a reprezenta sentințe, răspunsurile propuse la aceste câteva întrebări ce vizează locul lui Alfred în istorie s-au limitat la a aranja și expune faptele într-o argumentație proprie – concluziile aparțin fiecăruia din cei interesați de problemă. Între mit și critica istorică, personalitatea lui Alfred a cunoscut nenumărate aprecieri și interpretări – dar, cu rezervele de rigoare, cea mai potrivită îmi pare a fi cea a lui André Maurois, care surprinde într-o frază esența disputelor privind domnia monarhului din Wessex: „Alfred a fost un rege legendar a cărui legendă e adevărată”.⁵⁰

NOTĂ

1 Iată reperele bibliografice fundamentale. Principala colecție de surse, indispensabilă studierii perioadei, este *English Historical Documents, volume I, c. 500–1042*, edited by Dorothy Whitelock, London, 1968 – o lucrare complementară fiind Antonia Gransden, *Historical Writing in England, volume I, c. 550 to c. 1307*, London, 1974. Dintre lucrările dedicate Heptarhiei anglo-saxone se remarcă (toate acordând spații largi domniei lui Alfred): Sir Frank M. Stenton, *Anglo-Saxon England*, Oxford, 1943; Peter Hunter Blair, *An Introduction to Anglo-Saxon England*, London, 1966; Christopher Brooke, *From Alfred to*

Henry III, 871 – 1272, New York, 1966 și *The Saxon and Norman Kings*, London, 1963; D.J.V. Fischer, *The Anglo-Saxon Age c. 400–1042*, London, 1973; H.R. Loyn, *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest*, London, 1966. Volumele închinat istoriei vikingilor conțin analize interesante ale conflictelor saxoni–vikinci, oferind o abordare din perspectiva opusă: Johannes Brondsted, *The Vikings*, London, 1965; P.H. Sawyer, *The Age of Vikings*, London, 1971; Gwyn Jones, *A History of the Vikings*, Oxford, 1973; F. Donald Logan, *Vikingii în istorie* (trad. rom.), București, 1990. Cele mai importante

- monografiile dedicate lui Alfred sunt: C. Plummer, *The Life and Times of Alfred the Great*, Oxford, 1902; Bernice A. Lees, *Alfred the Great the Truth Teller*, New York, 1915; Eleanor Duckett, *Alfred the Great and his England*, London, 1957. În istoriografia română, cu excepția mențiunilor din sintezele de istorie medie, domnia lui Alfred nu a fost tratată decât întâmplător. În lucrările despre vikingi – dar într-o manieră superficială; este cazul lucrării Floricăi Lorint, *Oamenii nordului*, București, 1959, lucrare care, de altfel, nu intrunește exigențele unei lucrări științifice.
- 2 André Maurois, *Istoria Angliei* (trad. rom.), București, 1996, p.80.
 - 3 *Ibidem*, p.78.
 - 4 G.M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei* (trad. rom.), București, 1975, p.108.
 - 5 F.M. Stenton, *op. cit.*, pp.266:253.
 - 6 *English Historical Documents, volume I, c. 500–1042*, edited by Dorothy Whitelock, London, 1964; (abreviat – *E.H.D., I.*), p. 33.
 - 7 *Ibidem*, p.34.
 - 8 P.H. Blair, *op. cit.*, p. 80.
 - 9 De altfel, se constată o evoluție a opiniilor sale – sau cel puțin diferențe între cele două lucrări citate: dacă în „*The Saxon and...*” se insistă pe șansa pe care a avut-o Anglia prin ascensiunea lui la tron într-un moment atât de important, când excepționalele sale calități puteau să înlăture pericolul viking, care amenința Anglia mai puternic ca niciodată, în „*From Alfred to...*” sunt precizate mai clar limitele domniei lui Alfred, analizându-se mai critic situația Angliei la moartea sa (mergând până la afirmații tranșante: la moartea lui Alfred regatul său era încă neconsolidat, chiar dacă Alfred realizase mult în această direcție).
 - 10 Christopher Brooke, *The Saxon and...*, p.16.
 - 11 *Ibidem*, p. 104.
 - 12 Johannes Brondsted, *op. cit.*, p. 53.
 - 13 Gwyn Jones, *op. cit.*, p. 229.
 - 14 P.H. Sawyer, *op. cit.*, p. 20.
 - 15 F. Donald Logan, *op. cit.*, p. 153.
 - 16 *Ibidem*, p. 166.
 - 17 *E.H.D., I*, p. 115.
 - 18 Antonia Gransden, *op. cit.*, vol. I, p. 35.
 - 19 *Ibidem*, p. 47.
 - 20 *E.H.D., I*, p. 267.
 - 21 *Ibidem*, p. 177.
 - 22 *Ibidem*.
 - 23 Sir Frank Stenton apreciază că Alfred a deschis lupta singur – iar fratele său i s-a alăturat ulterior; afirmație care este în spiritul relatării lui Asser, F.M. Stenton, *op. cit.*, p. 247.
 - 24 *E.H.D., I*, p. 177.
 - 25 F. Donald Logan, *op. cit.*, p. 162.
 - 26 *E.H.D., I*, p. 179.
 - 27 *Ibidem*, p. 180.
 - 28 Christopher Brooke, *The Saxon and...*, p. 111.
 - 29 Discuțiile despre mărimea armatelor vikinge sunt numeroase. P.H. Sawyer consideră că forțele daneze trebuie numărate în sute și nu în mii – astfel, marea armată debarcată în 892 ar avea doar în jur de 1000 de oameni. (P.H. Sawyer, *op. cit.*, p. 131) Gwyn Jones este de aceeași părere, apreciind numărul de oameni care navigau pe o corabie la 32–35. (Gwyn Jones, *op. cit.*, pp. 218–219). F. Donald Logan situează „Marea armată” din 865 la 500 până la 2000 de oameni. (F. Donald Logan, *op. cit.*, p. 158). Informațiile *Cronicii* trebuie privite cu prudență – cel puțin în privința mărimii flotei, dar implicit și a armatelor – conform Antonia Gransden; alți autori acceptă și cifre de 350 de corăbii, avansate de *Cronică*. În privința mijloacelor de care dispuneau cele două părți, vikingii se aflau în avantaj – cu o armată experimentală și bine înarmată ei aveau la dispoziție un mijloc rapid de deplasare: caii luați de la anglo-saxonii supuși, pe care vikingii s-au deplasat încă din 865, când au debarcat în East Anglia. Alfred avea la dispoziție trupele puțin numeroase ale thegn-ilor săi, fyrd-ul, masa tuturor luptătorilor, mobilizându-se greu.
 - 30 *E.H.D., I*, p. 182.
 - 31 D.J.V. Fischer, *op. cit.*, pp. 218–219.
 - 32 *E.H.D., I*, p. 181.
 - 33 *Ibidem*, p. 183.
 - 34 *Ibidem*, p. 380.
 - 35 *Ibidem*, p. 380.
 - 36 Christopher Brooke, *op. cit.*, p. 111.
 - 37 Căci au existat și momente în care Alfred – datorită, poate, acestor circumstanțe nefavorabile – nu și-a ajutat vecinii atacați de danezi; de pildă, în 874, când Mercia este cucerită și Burgred alungat fără ca Alfred să intervină.
 - 38 *E.H.D., I*, p. 188.
 - 39 Documentul fundamental în această privință este Burghal Hidage. Deși datând de la începutul domniei lui Edward, documentul menționează cca 30 de fortificații ridicate deja la sfârșitul celei a lui Alfred – ele se află toate la sud de Tamisa, întinzându-se de la Hastings în est, până la Lydford în vest, și cuprinzând și câteva foste orașe romane unde vechile fortificații au format nucleul pentru cele noi: Bath, Exeter, Porchester, Winchester. (P.H. Blair, *op. cit.*, pp. 76–77) Ridicate în mare parte între anii 886–892, fortificațiile au contribuit la respingerea armatei vikinge din 892; dar există și opinia că ele au fost prost amplasate, F. Donald Logan apreciind că ele erau destinate unei protecții în principal împotriva unor atacuri venite de pe mare și de pe căile navigabile ale Wessex-ului în condițiile în care vikingii au venit, în general, pe uscat: „Asemeni liniei Maginot care a fost amplasată greșit în 1940, această linie din Wessex fusese amplasată greșit în anii 890.” (F. Donald Logan, *op. cit.*, p. 171) Pentru ilustrarea modului de edificare a acestor întărituri, un document interesant este cel privind fortificarea Worcester-ului (*E.H.D., I*, p. 498) – se remarcă atât inițierea acestui proiect de către Aethelflaed și Ethelred, în prezența regelui Al-

fred, cât și implicarea episcopului de Worcester în conducerea orașului (borough) astfel întărit – jumătate din drepturile regelui asupra comunității sunt cedate acestuia mizându-se, probabil, pe angajarea sa în apărarea fortificațiilor (cca 889–899).

40 Așa cum am arătat (v. supra), Alfred a dispus la începutul confruntărilor cu vikingii de forțe limitate: în principal thegnii săi și cetele lor de războinici, căci mobilizarea generală era greoaie și oastea astfel strânsă, fyrd-ul, nu putea rămâne sub arme mult timp. În anii '90, el își împarte armata în două, astfel încât, conform *Cronicii*: „întotdeauna jumătate din oamenii săi erau la casele lor, iar jumătate sub arme, în afară de cei care păzeau cetățile.” (*E.H.D.*, I, p.185)

41 Cronica relatează construcția corăbiilor, în 896, la comanda directă a lui Alfred, care a dispus să fie construite nici după model viking, nici după model frisian, ci conform ideilor sale, adică de dimensiuni cât mai mari, duble față de cele vikinge. Arătându-se din nou critic față de inițiativele lui Alfred, F. Donald Logan susține eșecul acestui plan, corăbiile fiind greoaie și nemanevrabile (F. Donald Logan, *op. cit.*, p. 165)

42 Aceste măsuri sunt detaliat expuse de Asser (*E.H.D.*, I, p. 275) – se remarcă organizarea servi-

ciului militar al thegnilor la curtea lui Alfred.

43 F. Donald Logan, *op. cit.*, p.166.

44 V. și supra. Christopher Brooke consideră că o coincidență miraculoasă a făcut ca tocmai în momentul în care Anglia era cel mai greu amenințată, Alfred a preluat conducerea – caracterul spectaculos rezidă în aceea că el le succeda celor trei frați ai săi, Ethelbald, Ethelbert, Ethelred, și o face și în dauna fiilor lui Ethelred, minori la moartea tatălui lor. Această complicată succesiune a adus pe tronul Wessex-ului pe omul care, prin calitățile sale, era cel mai potrivit să facă față momentului. (C. Brooke, *The Saxon and...*, p. 116)

45 P.H. Blair, *op. cit.*, p. 72. Este vorba de Mercia.

46 Johannes Brondsted, *op. cit.*, p. 54. Acest teritoriu includea Lincoln, Stamford, Leicester, Nottingham, Derby.

47 H. R. Lyon, *op. cit.*, p. 51.

48 Antonia Gransden, *op. cit.*, p. 35.

49 Ele vor fi încorporate, după eliberare, în statul englez constituit în jurul Wessex-ului, Mercia engleză își păstrează individualitatea sub Ceolwulf și apoi, după 886, sub Ethelred și Aethelflaed până la moartea acesteia (918).

50 André Maurois, *op. cit.*, p. 78.

SUMMARY

Alfred the Great (871–899), the legendary king of Wessex, was one of the greatest rulers of England. He led the Anglo-Saxons against the Vikings who invaded England in 865, won the battle of Ashdown (871) and Edington (878) and ensured the independence of Wessex. He conquered London in 886 and became the supreme authority recognised by all the free Anglo-Saxons; but he was compelled to accept the existence of Danelaw, the territory conquered and ruled by the Vikings. His military and administrative reforms constituted the premises of the English „Reconquista“ of Danelaw, which was accomplished by his successors.

The aim of this study is to answer some of the fundamental questions regarding Alfred's realm:

– Was he a military genius?

– Did he have a plan of defending the whole England or just the kingdom of Wessex?

– What were his achievements in defeating the Vikings in relation with those of his successors (Edward the Elder, Aethelflaed, Athelstan)?

– What was the outcome of his efforts?

– And finally, did he “save” England?

PREZENȚĂ ȘI PROPAGANDĂ BOGOMILICA LA NORD DE DUNĂRE (II)

Șerban Marin Basarab

DATĂ fiind respingerea oricărui obiect de cult, demonstrarea prezenței acestor eretici la nord de Dunăre devine deodată extrem de dificilă. Cu toate acestea, săpăturile efectuate și publicate de G. Cantacuzino au permis unele concluzii care vin în sprijinul acestei demonstrații, concentrându-se pe unele similitudini cu mormintele cercetate în Bosnia și Herțegovina, care se deosebesc de cele ortodoxe prin poziția antebrațului celui înmormântat și prin relativa lipsă a oricăror obiecte și a sicriului⁴⁶. Este meritul autorului mai sus citat de a fi încercat o corelare și cu prezența acestor morminte chiar în regiunile țării noastre în care au fost atestați emigranți veniți de la sud de Dunăre în diferite perioade⁴⁷.

Aceleași dificultăți se întâmpină și în abordarea izvoarelor scrise, intrând în domeniul atât de disputat al „tăcerii surselor“. Găsim totuși o „breșă“: unul dintre cele trei memorii ale franciscanului Bartolomeu de Alverna, vicar al Bosniei⁴⁸, referitor la „erorile și ereziile“ popoarelor intrate în aria sa misionară (români, sârbi și bulgari), în care ne atrage atenția un citat, semnalat de Ș. Papacostea⁴⁹: „...aliqui propter destinationem aliqui propter conversationem, quam habent cum Paulitinis de Vlachia et cum haereticis de Bosna“⁵⁰. Nu este vorba numai de o menționare dispartă, ci și de o subliniere a rolului atribuit de autorul misionar „paulicienilor“⁵¹ în procesul de „corupere“ a ritualului tradițional al populațiilor ortodoxe nord-balcanice⁵².

În aceeași notă, ne raportăm la un alt document, care, nefăcând referiri directe, ne lasă să înțelegem o influență bogomilică pe teritoriul Olteniei: corespondența dintre Sf. Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo⁵³, și Sf. Nicodim, ctitorul mănăstirilor Vodița și Tismana. Relația Bine-Rău, episodul căderii îngerilor ca urmare a mândriei și ambiției exponentului Răului – sunt probleme care, conform acestui schimb de scrisori, preocupau pe ieromonahul Nicodim. Iar drept cauză nu ar putea fi decât infiltrarea unor elemente bogomile în regiunile păstorite de el. În aceeași sferă se înscriu și celelalte întrebări: despre lupta Diavolului cu arhanghelul Mihail, despre întruparea Domnului Iisus Hristos, existența și lucrarea îngerilor, cinstirea Sfintei Cruci ș.a.m.d. – sunt probleme pe care bogomilii le puneau și le considerau conform ereziei lor⁵⁴.

În privința datării unor anumite curente de imigrare la nord de Dunăre a unor comunități bogomilice lucrurile nu sunt definitiv lămurite. Cu toate acestea, anumite comunități au atras atenția cercetătorilor, prin menținerea unor particularități distincte și (ceea ce ne interesează) prin observațiile făcute de diverși misionari catolici, care dovedesc anumite practici bogomilice. Ne referim la cazul grupului de „carașoveni“ din Banat, în privința cărora ne însușim opinia lui V. Tufescu: „se vede limpede că sunt deopotrivă greșite părerile emise de unii cercetători care susțin originea etnică unică a carașovenilor“⁵⁵; așadar, nu avem de-a face cu o comunitate care să aibă noțiunea definită a etnicului. Ce ar fi putut ține unită această populație eterogenă atâtea secole? Îndrăznim să presupunem: credința și modul de viață, diferit față de al celor din jur⁵⁶. Cazuri la fel de interesante sunt

cele ale așa-numiților „schei“ de la Cergăul Mic, din zona Sibiului sau din jurul Câmpulungului (care, ca și carașovenii, nu se recunosc nici ca bulgari, nici ca sârbi, nici ca români⁵⁷) sau a acelor „catari“ (a căror primă prezență în părțile Râmnicului Vâlcea – cu ecou în toponimia și onomastica medievală – pare a coborî până în secolul al XIV-lea⁵⁸).

Nu trebuie neglijată corespondența geografică a acestor regiuni cu cele care au permis, sub aspect arheologic, concluziile lui G. Cantacuzino⁵⁹.

În general, singurele informații furnizate de bogomilii înșiși se găsesc în literatura apocrifă⁶⁰. Asupra rolului ereticilor în crearea acestor opere literare s-a insistat destul și s-a scris mult⁶¹, dar nu putem fi siguri dacă elementele eretice existente în aceste legende apocrife s-ar datora în totalitate lor⁶². Totuși, influența și propaganda bogomililor, îngrădită în sfera vieții bisericești ca urmare a progresului organizării canonice a bisericii în Țara Românească, s-a sublimat în folclor și în scrierile apocrife. Fără a fi neapărat autorii acestei literaturi, este cert că ei au contribuit din plin la răspândirea sa, inclusiv în regiunile nord-dunărene. Se pare că nu au făcut altceva decât să rețină din aceste lucrări ceea ce corespundea concepțiilor lor sau, după caz, să le adapteze. Exprimând totul în forme simple, inteligibile pentru omul de rând, această operațiune s-a bucurat de un deosebit succes, fiind un exemplu reușit de propagandă. Dăm un singur exemplu: „Panoplia dogmatică“ a lui Euthymios Zygabenos ne transmite varianta bogomilă privitoare la crearea omului. Conform antropogoniei lor, Satanel a plăsmuit trupul lui Adam, dar, nereușind să-i insuflă viață, a apelat la Dumnezeu, care „a suflat duhul vieții (...) și îndată s-a făcut omul, trăind în suflet, care să glorifice trupul și să-l împodobească cu multe virtuți“⁶³. Legenda, culeasă în urmă cu 9 secole din gura bogomililor de către călugărul bizantin, trăiește și astăzi în ciclul de credințe ale românilor, referitoare la crearea omului, „zidit cu trupul de Necurat, iară cu sufletul dat de la Dumnezeu“⁶⁴.

Exemplele ar putea continua⁶⁵. Iar domeniul ne putem extinde în lumea proverbelor, remarcându-se în registrul propriu paremiologiei rolul deosebit jucat de principiul Răului în fantezia populară⁶⁶.

Privit în ansamblu, acesta este poate aspectul cel mai interesant, prin faptul că exprimă mentalitatea și mentalul la nivelul popular. Foarte adesea, ideile eretice de nuanță dualistă au persistat, chiar și după dispariția doctrinelor care le-au generat⁶⁷. Mediile populare au păstrat ecouri ale unor credințe ce avuseseră sau propuseseră anumite norme morale, cosmogonii și eshatologii proprii.

Ne-am îndepărta însă de realitate dacă am vedea în erezia bogomilă factorul care să fi introdus o viziune dualistă în rândurile celor de jos. Concepția dualistă era cu mult anterioară creștinismului în aceste medii, iar infiltrațiile bogomilice, în cazul mitologiei române, „nu au adus modificări de conținut în ideea arhaică a dualismului fratrocraț Fărtat–Nefărtat“⁶⁸. Dar ele au readus la suprafață acest substrat dualist, printr-o abilă propagandă.

NOTE

46 G. Cantacuzino. *Les Tombes des Bogomils découvertes en Roumanie et leurs rapports avec les communautés hérétiques byzantines et balkaniques*, în „Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6–12 septembre 1971“, vol. II, Bucarest, 1975, pp. 515–528. Autorul face referire și la cele două tablete de la Budănești (la nord-

est de Tumu Severin), cercetate și cu câteva decenii în urmă de L. Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Tumu Severin...* în „Revista Istorică Română“, vol. VIII (1938), pp. 210–234; Sisinnios, care este invocat în cele două tablete, a devenit un sfânt popular (sf. Sisoe), vindecător de boli, protector al femeilor și copiilor (v. și N. Cartoian,

- Cărțile populare...*, vol. I, București, 1974, pp. 184-194), dar invocarea lui (formularea are un caracter mixt, reunind elemente orientale precreștine și paleocreștine cu elemente dualiste maniheene) a fost interzisă de Biserica ortodoxă (v. Runciman, *op. cit.*, p. 77-78). Problema penetrației curentelor eretice bogomilice în zona Olteniei în secolul al XIV-lea se află în legătură și cu schimbul de scrisori dintre Nicodim și patriarhul Eftimie de Târnovo (v. *infra*, nota 55).
- 47 Autorul stabilește patru zone de concentrare a acestor comunități: București și împrejurimile (București-Străulești, Cernica-Căldăraru, Cernica-Tânganu, dintre care ultimul toponim ar putea fi pus în legătură cu acei „atingani” - v. *supra*, nota 8), Câmpulung-Muscel (Câmpulung-Fundeni, Schei, Lerești), Banatul meridional, la sud de râul Caraș (Pojejena, Moldova Veche, Sichevița, Ilidia), Moldova centrală (Zănești). V. *infra*, notele 56, 57, 58.
- 48 Anii de vicariat: 1367-1407.
- 49 Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*. Cluj, 1988; pp. 210-220, 221 (pentru problema care ne interesează). Pentru text, v. Dionysius Lasić, *O.F.M., Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosniae, 1367-1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în „Archivum Franciscanum Historicum”, I, 55, 1962, 1-2, pp. 59-81.
- 50 v. nota 49; pasajul apare în cea de a doua scriere a vicarului Bosniei, având titlul (atribuit de D. Lasić) „Errores schismaticarum orientalium”, p. 66, apud Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 219.
- 51 Pentru confuzia paulicieni-bogomili și numele de „pavlicheni” acordat ereticilor bogomili, v. *supra*, nota 4.
- 52 Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 220. Aderenții ai ereziei vor mai fi consemnați în mod direct abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea: exemplul cel mai ilustrativ este prelatul catolic Ieronim Arsenga care, efectuând o vizită în Țara Românească în 1581, scrie: „Fiind oameni simpli și lipsiți de preoți catolici, se lasă împinși în multe rătăcirii ale credinței (de errori del fede navigano conogni vento)...”. „...Pavlicenii sunt departe de Silistra cale de cinci zile: aceștia sunt eretici maniheeni. Nu se poate aștepta nimic de la ei, sunt încăpățânați, nu cinstesc crucea, și nimeni nu poate sta de vorbă cu ei, căci nu au ochi să vadă pe creștini”, în *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, pp. 509-510.
- 53 Anii de păstorie: 1375-1393. Despre personalitatea patriarhului Eftimie de Târnovo, E. Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Târnovei în literatura slavo-română*, (extras din „Convorbiri literare”, VI, București, 1946); idem, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947; R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești*, București, 1974 ș.a.
- 54 Ceea ce ni s-a păstrat din corespondența Sf. Eftimie cu organizatorul vieții călugărești din Oltenia sunt două scrisori ale patriarhului bulgar. Prima scrisoare apare sub forma unor răspunsuri la o serie de întrebări ale lui Nicodim. Dăm ca exemplu întrebarea a treia, în care ieromonahul de la Tismana pune următoarea problemă: „Răul neavând ființă, precum credem, cu greu se mișcă spre rău (îngerii) odată căzuți și nouă (oamenilor) ne-a mijlocit aceasta. Și cum (de ce) Creatorul preștindur această (pomirea lor spre rău) a adus această creatură (i-a creat)?”. La care Eftimie vine cu următorul răspuns: „Ca răul să aibă ființă, aceasta nici noi n-am învățat, nici pe alții nu învățăm. Răul își ia ființa prin sine însuși. Precum atunci când nu este lumină, se face întuneric, așa și aceasta. Cel ce din voință proprie nu voiește să rămână în ceea ce este din fire, se va afla... în afară din fire. Despre aceasta a zis Isaia cu glas mare: A zis în inima sa vrăjmașul, cu țaria mea voi face și cu înțelepciunea mea voi ridica hotarele limbilor și voi doborî țaria lor și voi cutremura cetățile ce viețuiesc și voi lua toată lumea cu mâna ca pe un cuib (...); și voi pune scaunul meu în nori și voi fi asemenea celui de sus. Și cum a cugetat acestea, a căzut din ceea ce era după fire și în locul luminii a urmat a fi întunericul...”. De asemenea, răspunsul la cea de a cincea întrebare face referiri directe la lupta Diavolului cu Mihail (problemă aflată în centrul concepției bogomilice): „...diavolul arată atâta nerușinare față de trupul lui Moise, încât a îndrăznit să se lupte cu Arhanghelul Mihail...”. Într-o a doua scrisoare, lucrurile par și mai tranșante cu privire la problema unor influențe dualiste la nord de Dunăre, conform citatului dat de G. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 522 (dar pe care nu l-am găsit în alte referiri la corespondența lui Eftimie): „beau-coup d'attention et de circonspection afin que quiconque ne puisse pas un excès d'indulgence choir dans l'hérésie malassienne” (s.n.); referirea s-ar face la erezia massalienilor, care în secolul al XIV-lea s-a identificat cu cea a bogomililor (despre identificarea bogomili-massalieni, v. D. Obolensky, *The Bogomils...* pp. 145-164, 222, 240-241, 251-254; v. și *supra*, nota 4). Patriarhul de Târnovo a întreținut corespondență și cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei, în care Eftimie precizează că preotul Ghenes (probabil un trimis al său) i-a comunicat unele lucruri în legătură cu mitropolia Ungrovlahiei și mai ales despre „oamenii răuvoitori, care răspândesc în Ungrovlahia o altă învățătură decât cea adevărată”, ceea ce ar putea fi o aluzie la faptul că misionari ai bogomililor din Bulgaria căutau să extindă erezia și la nordul Dunării. Pentru corespondența ultimului patriarh de Târnovo (după cucerirea de către turcii otomani a țaratului, înalta personalitate bisericească va pleca în exil) cu Nicodim și cu mitropolitul Antim, Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana* (București, 1909), E. Norocel, *Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo, și le-*

- găturile lui cu biserica românească, în BOR, 5-6, 1966, pp. 552-573; R. Theodorescu, *op. cit.*
- 55 V. Tufescu, *O mărunță populație balcanică*, în „Balcania”, IV (1942), București, pp. 503-524.
- 56 Despre comunitatea carașovenilor din Banat s-au emis diferite păreri (înregistrate amănunțit de Th. N. Trăpcea, *Crașovenii - o „mărunță” populație din țara noastră*, în „Studii”, X (1957), nr. 6, pp. 93-101): ca provenind din Bulgaria (mai precis din zona Vidin și Ciprovăț; la cercetători, precum Czoernig, Schwicker, Drinov, Kanitz etc.), ca având o origine româno-bulgară (etnograful maghiar G. A. Czirbusz, *Bulgarii din Timiș și Torontal - în limba maghiară*), albaneză (Jenő. Szentklaray, *O sută de ani din istoria mai nouă a Ungariei de sud*, în maghiară, Timișoara, 1879, pp. 255-256), sârbocroată (la L. Miletić, *Über die Sprache und Herkunft der Krassovaner in süd-Ungarn*, în „Archiv für slavische Philologie”, Berlin, 1903; Em. Petrovici, *Graul Crașovenilor*, București, 1935) sau slavo-română cu o infiltrație albaneză (Tr. Simu, *Originea Crașovenilor*, Lugoj, 1939). Pe lângă faptul că nu-și recunosc nici o altă denumire decât de carașoveni (V. Tufescu, *op. cit.*, pp. 513-514; Tr. Simu, *op. cit.*, pp. 25-26; Th. Trăpcea, *op. cit.*, p. 98), remarcăm o altă caracteristică interesantă: în calendarul acestei comunități nu apare tocmai creatorul bisericii ortodoxe sârbești, și anume Sf. Sava, fiu al marelui persecutor al bogomililor, Stefan Nemanja. Această lipsă a prăznuirii „patronului” poporului sârb se poate explica prin două modalități: pe de o parte, migrația s-a produs înainte ca Sava să fi fost beatificat (sec. al XIII-lea); pe de altă parte, resentimentul lor față de acesta, relevându-se încă o dată caracterul de opozanți față de autoritățile religioase din Serbia. Toate acestea ne-ar putea duce la concluzia că actuala comunitate carașoveană este urmașa unui grup de bogomili, refugiați din Serbia în urma persecuțiilor lui Stefan Nemanja (sau, eventual, ale urmașilor acestuia) și stabiliți în regiunea Banatului. Menținerea lor până în ziua de astăzi dovedește o remarcabilă conștiință de sine care, neputându-se baza pe factorul etnic (am văzut caracterul lor eterogen din acest punct de vedere), ar fi avut ca liant confesiunea religioasă bogomilică, deși în cele din urmă nu au putut rezista prozelitismului catolic al Regatului maghiar desfășurat în zona Banatului (Tufescu, *op. cit.*, p. 514; Trăpcea, *op. cit.*, p. 100; G. Cantacuzino, *op. cit.*, pp. 520-521).
- 57 Și în legătură cu acești „șchei” s-au emis diverse opinii: ei au fost văzuți ca descendenți ai slavilor care locuiau în secolul al VI-lea în Nordul Dunării (cf. Fr. Miklosich, *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*, în „Denkmälern der K. A.”, Viena, 1866); a fost subliniat caracterul bulgar al limbii slave vorbite odinioară de comunitatea șcheilor de la Cergăul Mic (L. Miletić, *Semigradskite bălgarii*, în „Bălgarski Pregled”, II, 1896; C. Jirecek, într-o recenzie asupra studiilor lui Miletić, în „Archiv für slavische Philologie”, XX, 1898, pp. 115-120; J. Cvijić, *La Peninsule Balkanique*, Paris, 1918, p. 122; B. Tonev, *Istoriia na Bălgarski ezik*, vol. I, Sofia, 1919, pp. 417-418); în cele din urmă punându-se și problema unei origini bogomilice (prima oară, la Julius Pic și dr. A. Amlacher, *Die Dakischen Slaven und Csergeder Bulgaren*, în „Sitzungsberichte der kgl. Bömischer Gesellschaft der Wissenschaft”, Praga, 1888). Pentru toate aceste ipoteze, I. Mușlea, *Scheii de la Cergău și floklorul lor*, în „Dacoromania”, V, 1927-1928, pp. 1-50. Concluziile tuturor acestor cercetări converg spre ideea că așezarea acestei populații în Transilvania a avut loc înaintea anului 1306, an în care Cergăul Mic era deja cunoscut cancelarilor maghiare (unde apare sub numele „Cergeod Bulgaricum”, cf. Fr. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1892, pp. 232-233, doc. 204 și pp. 474-476, doc. 525, apud Mușlea, *op. cit.*). Faptul că, înainte de a îmbrățișa luteranismul, comunitatea șcheilor din Cergăul Mic trăia fără preot poate fi un indiciu că ar fi aparținut credinței bogomilice. În orice caz, limba vorbită la Cergăul Mic (în prezent, nemaifiind utilizată, dar cunoscută printr-o carte de rugăciuni redactată la 1834) este o variantă a dialectului de est al limbii bulgare, de tip dunărean, dialect care conservă trăsături lingvistice specifice secolului al XIII-lea. Ca și în cazul altor comunități de șchei (satele Bungard și Rusciorii, tot din zona Sibiului; șcheii de lângă Câmpulung Muscel; șcheii de la Brașov, ca și cei de pe Siret, din Moldova centrală, adică aproximativ regiunile remarcate de G. Cantacuzino, *op. cit.*, v. nota 47) ne însușim părerea că ar fi vorba de rezultatul „metanastatic” (termen introdus de savantul sârb J. Cvijić și preluat la noi de Th. N. Trăpcea) al represuniilor antibogomilice întreprinse sub țarul Borilă.
- 58 „Catarii” din zona Vâlclii par a fi urmașii emigranților din secolul al XIV-lea, ca urmare a persecuțiilor țarului bulgar Ioan Alexandru. Vezi A. Sacerdoțeanu, „Catarii” la Râmnicul Vâlclii, în „Mitropolia Olteniei”, XIII (1961), nr. 5-6, pp. 317-330.
- 59 v. supra, nota 47.
- 60 Predicatorii bogomili trebuie să fi fost buni cunoscători ai scrisului (v. Kozma, ed. Popruzenko, p. 30; ed. Sharenkoff, pp. 72-73 - unde se spune că ereticii poartă în permanență Evanghelia cu ei, o citește și o comentează; Zygabenos, ed. Migne, col. 1292). Pentru propaganda lor, un loc central l-a ocupat tocmai difuzarea unui anumit gen de literatură, care să aibă succes pentru un public nesatisfăcut de literatura oficială care, exclusiv teologică și liturgică, deriva dintr-o sursă străină (greacă). Bogomili au sesizat avantajele pe care le pot obține de pe urma acestei tendințe și au răspândit o mulțime de

lucrări literare, unele dintre ele (dacă nu majoritatea) contravenind credinței ortodoxe. Acest gen de literatură, deși proscris de Biserică, era gustat de public; numărul mic de cărți scrise nu a constituit o piedică: predicatorii eretici citeau aceste lucrări populației analfabete, care le învâja pe dinafară și, cu prima ocazie, mai opera modificări. Pe de altă parte, o mare porțiune a literaturii apocrife era adaptată doctrinei bogomililor, fiind impregnată de trăsături ale acesteia (Sharenkoff, *op. cit.*, pp. 52–54). De altfel, Biserica ortodoxă avea frecvent probleme ca urmare a numărului mare de lucrări apocrife care circulau, iar bogomilii nu au făcut decât să impulsioneze această circulație. De aceea, bisericile ortodoxe adoptau metoda publicării unor index-uri: de exemplu, index-ul Bisericii ruse intitulat „Despre lucrările autentice și cele false” (v. la St. Runciman, *Le manicheisme...*, p. 76), al cărui text se găsește într-un „Nomocanon” de secol XIV, cu probabilitatea ca lista să fi fost alcătuită anterior. În aceste index-uri, multe lucrări îi sunt atribuite lui Ieremia (printre acestea: „Lemnul Crucii”, „Cum a devenit Hristos preot”, „Cum a arat Hristos cu plugul”, „Întrebările lui Ieremia către Maica Domnului” etc).

- 61 Pare improbabil ca vreuna din scrierile atribuite ereticilor bogomili să fie produsă de ei, fiind mai degrabă vorba de adaptare și, fără nici o îndoială, de răspândire (Runciman, *op. cit.*, pp. 77–81). E. Turdeanu, *Apocryphes bogomiles et apocryphes pseudo-bogomiles*, în „Revue d'Histoire des Religions”, 138, 1950, pp. 23–52; 176–218, arată (ca și Runciman, *op. cit.*, pp. 79–80 ș.a.) că singura producție literară propriu-zisă a bogomililor este „*Interrogatio Ioannis*”; printr-un hazard destul de curios, tocmai această lucrare (care, cf. Turdeanu, *op. cit.*, p. 204 formează piesa de rezistență a literaturii bogomile) nu s-a păstrat în slavonă, ci în traducere latină; descoperită în sudul Franței de către inchișitori, a fost recopiată integral de către aceștia, iar pe manuscris a fost scris: „Aceasta este cartea secretă a ereticilor din Concoresso, adusă din Bulgaria de Nazarie, episcopul lor, și plină de erori/Hoc est secretum haeticorum de Concorezio, portatum de Bulgaria a Nazario suo episcopo, plenum erroribus” (fiind publicată în J. Benoist, *Histoire des Albigeois et des Vaudois ou Barbats*; vol. I, pp. 283–296, Paris, 1691, apud Runciman, *op. cit.*, p. 80). Lucrarea se întemeiază pe un dialog între Ioan Evanghelistul și Hristos, având ca subiect originea lumii, cuprinzând capitolele căderii lui Satan, înălțării lui Enoh, Lemnului Crucii. Toată cartea este un rezumat popular și alegoric al ereziei bogomile (Runciman, *op. cit.*, p. 80). În categoria „apocrife bogomile” este inclusă și „*Viziunea lui Isaia*” (Turdeanu, *op. cit.*, pp. 213–218), însă cu mari rezerve. În rest, toate celelalte apocrife ne apar ca niște simple adaptări ale unor texte anterioare: „*Apocalipsa lui Baruh*” (*ibidem*, pp. 177–181) compusă

între mijlocul secolului I d. Hr. (după „*Cartea lui Enoh*” – v. infra, cu care prezintă afinități) și înainte de Origene (185–204), care o menționează în „*De Principiis*”, II, 3,6; „*Cartea secretă a lui Enoh*” (*ibidem*, pp. 181–187), ca o supraviețuire a unei lucrări iudeo-creștine scrisă în grecește în secolul I d. Hr.; „*Legenda lui Adam și a Evei*” (*ibidem*, pp. 187–194), compusă de un scriitor evreu, influențat de elenism, probabil la Alexandria, la puțin timp după „*Cartea lui Enoh*”; „*Disputa lui Iisus cu Diavolul*” (*ibidem*, pp. 194–199), păstrată în două versiuni grecești din secolele XII–XIII, în câteva slave (dintre care cea mai veche datează din secolul al XIV-lea) și într-o traducere română de secol XVIII și care se inspiră din Matei (4:1–11) și Luca (4:1–13), dezvoltând scena ispitirii lui Iisus în deșert; „*Evanghelia copilăriei*” sau „*Evanghelia lui Pseudo-Toma*” (*ibidem*, pp. 199–204), care derivă dintr-o mai veche lucrare gnostică, pe care Biserica a sfârșit prin a o tolera, după ce i-a epurat elementele cele mai suspecte; scrisă în siriacă, ea a fost tradusă în grecește înainte de secolul al X-lea. Așadar, ar fi vorba de trei categorii, atunci când ne raportăm la poziția ereticilor față de textele apocrife: lucrări create de bogomili („*Interrogatio Ioannis*”), lucrări adaptate („*Viziunea lui Isaia*”) și adoptate, fără să se opereze nici cele mai mici rețușuri (toate celelalte). Poziția aceasta a lui Emil Turdeanu vine să mai tempereze elanul unor cercetări care atribuiau bogomililor rolul principal în privința creării acestei literaturi: v. Jagić, Sokolov (citați în Dr. Dragojlović și Vera Antić, *Bogomilstvo...*, pp. 224–225) și mai ales I. Ivanov, care a selectat 12 texte pe care le-a grupat în categoria creațiilor bogomile (în Ivanov, *Bogomilski knighi i leghendi*, Sofia, 1925).

- 62 Istoricii literaturilor sud-slave au atribuit multă vreme ereziei rolul precumpănitor în răspândirea legendelor apocrife în lumea slavă și românească. Părerea istoricilor slavi a fost împărțită la noi mai întâi de Hasdeu care atribuia cele mai multe dintre legende cuprinse în „*Codex Sturdzanus*” bogomililor (vezi Hasdeu, *Cuvenete den bătrâni*, vol. II, 1879, capitolele „*Texte mähăcene*” și „*Texte bogomilice*”). Părerea a fost însușită și de M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, pp. 262 sqq și p. 366, unde se spune că „Proveniența bogomilică (...) este mai presus de orice îndoială pentru literatura slavă, prin urmare și pentru cea română”; s-a ajuns în unele cazuri (I. G. Sbiera, citat de N. Cartoian, *Cărțile populare...*, vol. I, p. 39) ca înseși începuturile literaturii noastre să fie puse în legătură cu mișcarea bogomilică. Cu timpul, istoricii literaturilor slave au devenit ceva mai rezervați (v. Pavle Popović, *Pregled srpsko knjevnosti*, ed. a 2-a, Belgrad, 1913 apud Cartoian, *op. cit.*, pp. 64–65). Ba chiar se ajunge în cealaltă extremă (v. dr. Dragutin Prohaska, *Das kroatisch-Serbische Schrifttum*

in *Bosnien und der Herzegowina*, apud *ibidem*, p. 65), ridicându-se numeroase obiecții asupra rolului bogomililor și trăgându-se concluzia: plâsmuitorii respectivelor legende sunt tocmai dușmanii bogomililor, acei ortodocși neștiutori îndeajuns de bine ai textelor biblice! În istoriografia postbelică, se menține, în general, o poziție de mijloc (Runciman, *op. cit.*, pp. 80–81), dar nu lipsesc nici exagerările, în special în situația în care se dorește exacerbarea influenței slavone, inclusiv asupra literaturii române, ca și a rolului social-politic al bogomililor (vezi A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și Țările Române*, în „Romanoslavica“, X, 1964, pp. 19–71; P.P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. IV (1960), pp. 117–190; *Istoria României*, vol. II, București, 1962, pp. 191–192 ș.a.m.d.)

63 Zygabenos, ed. Migne, col. 1298.

64 Se pot aduce numeroase exemple: T. Pamfile, *Povestea lumii de demult*, București, 1913, pp. 54–55; E. Niculiță-Voronca, *Dutinele și credințele poporului Român...*, vol. I, pp. 8–9; Iuliu A. Zanne, *Pro-verbele Românilor...*, vol. II, p. 463; M. Olinescu, *Mitologie românească*, București, 1944, pp. 127–130 ș.a.m.d.

65 În literatura noastră populară (și în cea est și sud-est europeană, în general) circulă, de pildă, ciclul de legende care au ca fundament concepția dualistă asupra lumii: antagonismul Dumnezeu – Satana (v., printre altele, I. A. Candrea, *Iarba fiarelor...*, București, 1928, pp. 59–67 etc.); de asemenea, tema amăgirii Evei de către Satanail, întâlnită la Zygabenos, ed. Migne, col. 1298 (având drept corolar nașterea, din păcat, a lui Cain), dar și în credința populară, cu numeroase variante, dintre care prezentăm un exemplu din Bucovina: „Îndată ce Adam și Eva au fost izgoniți din Raiul ceresc în iadul pământesc, ca să fie chinuți, Diavolul s-a dat bine pe lângă Eva: și Eva, poale lungi și minte scurtă, s-a dat în brațele Diavolului, și din păcat s-a născut un copil cu șapte capete“ (Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 18). Antagonismul Dumnezeu–Satana se mai poate observa în textele culese de C. Rădulescu-Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice...*, București, 1914, p. 3; C. Furtună, *Cuvinte scumpe...*, Bucu-

rești, 1914, p. 25, cu paralele la bulgari (L. Sișmanov, *Légendes populaires bulgares*, Paris, 1896, pp. 6–7, apud Cartoian, *op. cit.*, p. 63), la țiganii din Ardeal și din Ungaria, la ruși, la letoni etc. Este un fapt recunoscut că cele mai multe dintre aceste legende sunt, în esența lor, dualiste sau chiar de-a dreptul bogomile. Dar ele prezintă o mare diversitate: după unele, Dumnezeu și Satana sunt frați (I. Zanne, *op. cit.*, vol. I, p. 556), după altele, cei doi nici nu se cunoșteau în momentul în care s-au întâlnit pe nesfârșitul apelor (Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 5; M. Olinescu, *op. cit.*, p. 11–12), în unele intervine în scenă și Sf. Petru (Pamfile, *op. cit.*, p. 7). St. Runciman, *op. cit.*, p. 80, sugerează și alte variante, fără să explice sursele: Dumnezeu l-a creat pe Satan din umbra sa; Satan este numai un înger căzut etc. Rolul jucat de Dumnezeu și de Satan în creație diferă de la o legendă la alta. De asemenea, persoana lui Iisus și acțiunile sale sunt explicate în moduri cât se poate de diferite. Este imposibil de precizat cu exactitate în ce măsură una sau alta dintre legende reprezintă autenticele credințe bogomilice. Tot Runciman (*ibidem*, p. 81) găsește că cea mai bună explicație a acestor diferențe s-ar datora variațiunilor locale, inevitabile atunci când povestirile se transmit prin viu grai.

66 Dăm câteva exemple: „Mare e Dumnezeu, dar meșter e și dracu!“ (com. Stănișoara, jud. Suceava, dar și în com. Dobrovăț, jud. Vaslui; Sinaia, jud. Prahova; Slatina, jud. Olt) (I. Zanne, *op. cit.*, vol. VI, pp. 642–643); „Să crezi în Dumnezeu, dar nici pe dracu să nu-l uiți!“ (com. Smulți, jud. Covurlui) (*ibidem*, p. 643); „Îi arăți pe Dumnezeu și zice că e dracu“ (com. Pelești, jud. Dolj) (*ibidem*, p. 635); „Închină-te la Dumnezeu, dar nu te strica nici cu dracu!“ (com. Mălini, jud. Suceava) (*ibidem*, p. 643); „Când va Dumnezeu cu omul, vine și dracu cu colaci!“ (com. Broscari, jud. Mehedinți; com. Zegraia, jud. Mehedinți); „Când îi dă Dumnezeu, nici dracu n-are ce-i face“ (com. Mălini, jud. Suceava) (*ibidem*, pp. 649–650) ș.a.m.d.

67 A. Abel, *Aspects sociologiques des religions „Mnichéennes“*, în „Mélanges Crozet“, I, pp. 42–43.

68 R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1987, p. 234.

SUMMARY

As a heresy, the Bogomilic way of thinking was the result of the contamination between the Christianity and the ancient dualist religious dogmas.

In their dispute with the official orthodox Church and looking for new followers, the Bogomil preachers resorted to various modalities of propaganda. In this way, one of the areas where they succeeded was the region in the North of the Danube. Here, the Bogomil propaganda relied on the tolerance and especially on the ignorance of the clergy (considering that in this territory an ecclesiastical hierarchy didn't exist yet). The Bogomil ideas

satisfied the people's desire, because their statements were quite simple and went without saying. Here is the principal reason why their propaganda was successful.

Talking strictly about the future Romanian regions, we have to specify that the documentary and archaeological sources are very few. But, like in other problems, we have not to take "the silence of the sources" as an argument for absence. Resorting to the field of folklore, of legends and proverbs, we are going to find that the people's mentality preserved many Bogomil influences.

„O OPERĂ EMINAMENTE NAȚIONALĂ, ÎN INTERESUL ȚĂRII.”

PARTICIPAREA ROMÂNIEI LA EXPOZIȚIA UNIVERSALĂ DE LA VIENA – 1873

Alin Ciupală

ÎN 1873 Expoziția Universală de la Viena a atras atenția lumii prin faptul că pentru prima dată statele germane participau ca o entitate politică la un eveniment extern. Noul Reich își afirma existența și, pentru moment, supremația în Europa continentală. Victoria de la Sedan adusese Germaniei un plus de prestigiu, pe care aceasta înțelegea să-l folosească. Ideea unei astfel de manifestări în spațiul german apăruse încă din 1863, pentru a oferi imaginea unei Viene înnoite și prospere, ca urmare a construirii de cartiere noi pe locul vechilor fortificații¹. Războiul din 1866 și înfrângerea pe care a adus-o au zădărnicit proiectul. Realizarea dualismului și înfrângerea Franței au reconfigurat balanța raporturilor internaționale, având ca centru lumea germană. O lume care simțea nevoia unui port-drapel, a unui mijloc prin care să se facă auzită. De aceea, Expoziția Universală, chiar dacă limitată în timp, a fost binevenită. Un prilej al fastului, al culorii, în cadrul căruia s-au împletit exuberanța eclectismului și rigurozitatea tipic germană. Cu toate acestea, din punct de vedere financiar, expoziția s-a soldat cu un usturător deficit, resimțit de organizatori².

Și acum România a fost invitată să participe. Dacă în 1867, la Paris, discuția asupra celor două probleme esențiale, rostul organizării unui pavilion românesc și amplasamentul acestuia, s-a purtat la nivelul principiilor, cu un rezultat pozitiv, în 1873, dezbaterile îmbracă o formă mult mai concretă. Interesant este de observat că în cadrul confruntărilor, în special în cele două Camere, necesitatea participării României la Expoziția Universală din 1873 a fost analizată din perspectiva rezultatelor „cazului” 1867. Acest fapt nu a constituit un precedent, iar maniera de abordare a problemei rămâne un element caracteristic pentru participarea noastră la Expoziția vieneză.

Pentru a înțelege mai bine cursul evenimentelor în discuție trebuie avută în vedere situația internă a României. Guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu, ce se va ocupa și cu organizarea pavilionului României la Expoziția Universală din 1873 (11 martie 1871 – 30 martie 1876)³, fusese adus la putere de prințul Carol pentru a pune capăt unei crize politice cu accente antidinastice, ce culminase cu tulburările organizate de liberalii radicali la sala Slătineanu. În urma alegerilor legislative din mai – iunie 1871 conservatorii⁴ obțineau în Parlament o majoritate covârșitoare. Opoziția liberală, coalizată, a încercat să se opună inițiativelor legislative conservatoare. Prioritățile guvernului Catargiu vizau, pe de o parte, echilibrarea bugetului și rezolvarea afacerii Strussberg, iar pe de alta, ieșirea de sub dependența politică a Porții.

Expoziția Universală din 1873, ca și cea din 1867, a fost considerată un bun prilej pentru ca România să-și atingă scopul. Numai că, acum, patimile politice s-au făcut simțite cu mai multă tărie decât în 1867, mai cu seamă cu ocazia discutării în Adunarea Deputaților a legii pentru acordarea fondurilor necesare organizării expoziției⁵. Două au fost opiniile exprimate. Liberalii, dar nu numai ei⁶, s-au pronunțat hotărât împotriva participării României, prin vocea lui Mihail Kogălniceanu și Nicolae Ionescu. Ideile

esențiale în jurul cărora s-a structurat discursul liberal aveau în vedere, în primul rând, faptul că România nu avea ce să expună la Viena, deoarece „ca să expunem ceva, mai întâi să producem”, iar în al doilea rând, se accentua faptul că „prin expoziția de la Paris n-am câștigat nimic, nu a venit un cumpărător mai mult în țara noastră, ca să cumpere ceva”⁸. Mihail Kogălniceanu avea dreptate când vorbea de starea economică precară a țării, cauzată de o industrie incipientă, dezavantajată de inexistența unui sistem protecționist, la care se adaugă „pozițiunea noastră politică, greutățile internaționale”. Credem, însă, că exagera atunci când considera că agricultura a decăzut după 1867, iar la Viena „comercianții cunosc agricultura noastră mai bine decât noi, datorită statisticilor și rapoartelor riguroase ale consulatelor”. Dacă ne gândim la „Notice sur la Roumanie” și la lucrarea similară, ce-i drept mai redusă, scrisă pentru Expoziția din 1873, vedem că românii își cunoșteau destul de bine agricultura. Pe de altă parte, rechizitoriul liberalilor se axează pe ideea ineficienței guvernului, lăsând să se înțeleagă că o eventuală guvernare liberală ar fi mai eficientă. În aceste condiții, opoziția din Cameră concluzionează tranșant: „Vom avea foarte bune încăperi, ne vom preumbla prin locuri frumoase, vom lua înghețată, acolo avem să ne întâlnim cu cunoscuții noștri și să ne bucurăm”⁹. Dar atât. Eficiența demersului României ar fi nulă, din punct de vedere economic, pentru că țara noastră se recomandă „prin numărul mare de corăbii ce trimite porturile Brăila, Galați și Bechet” și nu prin participarea la Expoziția Universală. Liberalii nu pun deloc în discuție aspectul politic al acestei prezențe românești la Viena și pierd din vedere aspectul, atât de bine reliefat la 1867, al necesității implicării directe pe piața europeană. Argumentele și expunerea lui M. Kogălniceanu și a prietenilor săi politici nu sunt întâmplătoare. Omisiunile, exagerările sau argumentele pertinente, care nu au lipsit din discursul liberal, toate prezentate printr-o retorică elevată, sunt circumscrise unui obiectiv politic: lupta pentru putere. Mentalitatea politică a elitei românești era la începuturile ei, într-un stadiu în care erau conștientizate în primul rând scopurile și mai puțin mijloacele de atingere a acestora. În plus, trebuie avut în vedere caracterul radical al opiniilor celor mai mulți fruntași liberali, unii dintre ei deputați. Sigur, Kogălniceanu a fost un moderat, poziția sa dând de multe ori un plus de fermitate atitudinii grupului său. Dar în epocă el era în opoziție, și înțelegea să se înscrie în „regulile jocului”, criticând mai mult sau mai puțin constructiv. Modernizarea și, credem, evoluția constantă a societății românești, pe această cale, cu excesele și limitele sale, a adus o nuanțare a mentalității și, în ultimă instanță, a discursului politic. Elocvente în acest sens, în perspectiva ce ne interesează, sunt discuțiile din 1889 și 1900 ce vizau alte participări ale României la Expoziții Universale.

În decembrie 1872 conservatorii au avut șansa să puncteze, și nu au rătat-o. Membrii guvernului și liderii deputaților au pus accentul, la rândul lor, pe aspectul economic, lucru cu atât mai mult de înțeles cu cât primii ani ai guvernării au fost marcați de eforturile de lichidare a deficitului bugetar¹⁰. Respingând acuzația că am decăzut după Paris, demonstrația miniștrilor pleacă de la premisa nevoii de capital străin, atât pentru agricultură, cât și pentru industrie, considerând ca evidentă preeminența agriculturii. „Încurajarea adevărată va fi atunci numai când agricultura va dispune de capitaluri suficiente; numai atunci vom putea spera că agricultura va putea progresa. Cât pentru celelalte industrii, acestea, numai după ce agricultura va ajunge la un grad de înaintare care să ne dea destule capitaluri în țară, numai atunci va fi loc ca acea abundență de capitaluri să fie aruncată și asupra celorlalte industrii”¹¹. Manolache Costache Epureanu, ministrul justiției, nu făcea altceva decât să expună sintetic concepția conservatoare în domeniu. Capitaliștii occidentali nu puteau veni să investească în România decât în cunoștință de cauză, aducând capitalul în schimbul materiilor prime românești. De

aceea, „când vom arăta simplu ceea ce țara noastră posedă, grâu, porumb, vinuri, lemne, sare”, Europa se va uita la noi, apreciindu-ne, așa cum a făcut-o și în 1867¹². Președintele consiliului, Lascăr Catargiu, și Vasile Boerescu au subliniat dimensiunea politică a intervențiilor liberale¹³, dorința acestora de a se opune cu orice preț legii¹⁴. Chiar dacă dezbaterile s-a axat cu precădere pe problemele economice, nu au lipsit nici cele legate de statutul extern al țării. Din acest punct de vedere situația era mult mai delicată. Pe de o parte trebuiau menajate susceptibilitățile puterii suzerane și evitate intervențiile diplomatice ale susținătorilor acesteia împotriva intereselor României, ceea ce presupunea, înainte de toate, o atitudine prudentă a guvernului, care ar fi fost compromisă în cazul unei discuții deschise în Parlament. Pe de altă parte, liberalii, nu numai că nu au înțeles acest lucru, dar nu puteau combate obiectivul eminent național, promovat de guvernul Catargiu, care viza emanciparea de sub tutela politică a Porții. În acest sens, Expoziția Universală din Viena era binevenită pentru români, așa cum fusese și cea din 1867. Atunci când Nicolae Kretzulescu, ministrul Lucrărilor Publice, declara că: „Noi avem o galerie care ne aparține nouă”¹⁵, făcea dovada scopului atins. „Galeria noastră” nu era nici a conservatorilor, nici a liberalilor, ci se afla sub însemnele României, fapt unanim recunoscut.

Dincolo de disputa liberal-conservatoare propriu-zisă și de teoriile opuse, mai mult sau mai puțin argumentate, puse în discuție, dezbaterile parlamentare ne permit să decelăm înseși motivațiile demersului României în 1873 cu ocazia Expoziției vieneze.

Ca și la 1867, au primat considerentele de ordin economic și politic, pe care am încercat să le lămurim mai sus. Rezultatele obținute la Expoziția Universală din Paris, considerate „îndestul de favorabile sub toate punctele de vedere”¹⁶, au reliefat avantajele unei asemenea participări, atât pentru dezvoltarea agricolă și industrială, cât și pentru sporirea relațiilor internaționale. Era evident că România avea „rolul său în mișcarea economică a Europei” și că nu putea sta izolată „sub pedeapsa de a declina”¹⁷. Izolarea putea fi nu numai economică, ci și politică, și de aceea guvernele României, conservatoare sau liberale, au făcut tot posibilul de a ieși de sub tutela suzeranității Porții. Putem spune că organizarea participării României la Expoziția Universală din 1873, ca și în 1867, în condiții de egalitate cu celelalte state, cu tot caracterul statutului internațional al țării, restrictiv, a reprezentat unul din momentele politicii de independență ale României, urmat de convenția comercială cu Austro-Ungaria și de războiul balcanic din 1877. De aceea, momentul Viena-1873 nu a fost ratat. Spre deosebire de 1867, când organizatorii au constituit un întreg discurs ideologic care nu a avut rezultatele scontate, la 1873, motivațiile naționaliste au fost mai temperate. Nu a lipsit apelul la patriotismul producătorilor români¹⁸ și nici argumentul ginteii latine¹⁹, rostit în Cameră de Cezar Bolliac, unul din membrii Comisiei princiare. Însă, specificul național era definit de Bolliac ca parte componentă a „arborelui” civilizației europene, cuprinzând un spațiu aflat între Occident și Orient. Nuanțările dovedesc că, cel puțin în această privință, românii înțeleseseră lecția pariziană: ceea ce trebuia considerat înainte de toate era pragmatismul. Bineînțeles, nu erau ușor de depășit anumite preconcepții și stări de spirit, mai mult sau mai puțin nereceptive la nou. Totuși, mentalitatea elitei românești se transformă, fapt demonstrat și de felul în care se vor discuta viitoarele participări ale României la Expozițiile Universale din 1889 și 1900.

Mai exista un obstacol ce trebuia depășit: interesele divergente ale marilor puteri. Diplomația românească a avut meritul de a folosi adesea aceste raporturi în propriul avantaj. Un exemplu în acest sens îl constituie modul în care a fost rezolvată problema amplasamentului pavilionului românesc la Expoziția vieneză. Agentul nostru la Viena era Petre P. Carp²⁰, cel

care a tratat direct cu autoritățile imperiale, pe baza instrucțiunilor primite din țară. Situația generală era destul de delicată. Datorită „defecțiunii” afacerii Strussberg, cancelarul Bismarck începuse o serie de presiuni atât asupra guvernului român, cât și asupra Porții, cerându-i să intervină. Pe de altă parte, Austro-Ungaria încearcă să obțină aprobarea statului român în vederea realizării joncțiunii căilor ferate. Apropierea României de monarhia dualistă l-a determinat pe Bismarck să adopte o atitudine conciliantă²², renunțând la sprijinul Porții. În această conjunctură se plasează și problema expoziției. Demersul lui Carp, la începutul anului 1872, atât pe lângă contele Andrassy²³, cât și pe lângă baronul Schwarz-Senborn, se încheie cu promisiunea acestora de a sprijini cererea românească în vederea primirii unui pavilion separat de cel al Imperiului otoman²⁴. O promisiune, fără îndoială diplomatică, deoarece timp de patru luni discuțiile nu au avut o finalitate concretă²⁵. Cu toate că inteligentul Carp propusese o soluție de compromis pentru amplasarea pavilionului nostru, dacă geografic²⁶ România se află între cele două imperii, turc și habsburgic, atunci și la Expoziție să figurăm între acestea, dar în afara Turciei, exasperate de tergiversările Austriei, dar și ca mijloc de presiune, autoritățile române dispun renunțarea la negocieri²⁷ și chiar la orice participare. Lucrurile nu s-au încheiat, însă, aici, din două motive. În primul rând, având tot interesul să sprijine cererea românească, pentru a câștiga un ascendent politic, Austro-Ungaria renunță la poziția ambiguă inițială. Pe de altă parte, la insistențele lui P.P. Carp²⁸, guvernul român îl trimite pe Gr. Bengescu la Viena pentru a reglementa problema²⁹. La 5 august 1872 acesta putea anunța la București că, în sfârșit, „Consiliul Expoziției a destinat un loc separat expoziției române”.

„Locul convenabil”, după cum spunea Cezar Bolliac³⁰, acordat României avea o suprafață de 657 mp³¹ în Palatul Industriilor, în galeria nr. 15, și se învecina în stânga cu Imperiul Rus, în dreapta cu Imperiul Soarelui Răsare, spre nord cu Imperiul Otoman, iar spre sud se afla intrarea principală³². În parcul expozițional aria destinată țării noastre era de 1250 mp. Față de Paris, suprafețele expoziționale sunt ceva mai mari³³. România trebuia să împartă pavilionul cu Serbia. Pentru a se lămurii situația, la insistențele Comisiei princiare³⁴, ministrul Afacerilor Străine anunță că Serbia nu va participa la Expoziția de la Viena³⁵. De aceea, Comisia Română³⁶, ce îl avea pe Emanuel Kretzulescu comisar general, l-a însărcinat pe Grigore Bengescu, aflat încă la Viena, cu decorarea pavilionului românesc³⁷. Concomitent, ministrul Lucrărilor Publice îl numea pe Al. Orăscu arhitect-decorator³⁸, și-l trimitea la Viena, unde se întâlnea cu Anton Gruska, arhitectul vienez angajat de Bengescu³⁹. De fapt prin decorare, a cărei susținere financiară era estimată la 16.000 de florini⁴⁰, se înțelegea construirea standurilor, amplasarea vitrinelor din care multe au fost confecționate sau cumpărate la fața locului, într-un cuvânt strategia generală de punere în valoare a obiectelor și produselor românești. Colaborarea celor doi, asistați de Grigore Bengescu⁴¹, a fost bună. Între timp, la București, comisia princiară, după propria-i reorganizare⁴², adopta o serie de măsuri asemănătoare celor din 1867. Pe de o parte, se cerea sprijinul ministerelor pentru a se obține colaborarea instituțiilor⁴³ ce depindeau de acestea în vederea realizării exponatelor și, totodată, se solicită participarea întreprinzătorilor particulari⁴⁴. Pe de altă parte, s-a creat o structură administrativă în țară, alcătuită din subcomisiile județene înstitute pe lângă prefecturi, ce avea același rol, pe plan local, cu al Comisiei centrale. Toate obiectele și produsele expozabile erau centralizate la București⁴⁵, aflându-se în custodia ministerului Lucrărilor Publice.

O altă problemă a fost aceea a cheltuielilor, mai cu seamă în conjunctura creată de opoziția liberală în Cameră și de situația generală a finanțelor țării. Ca și în 1867 la Paris, și acum susținerea bugetului expoziției s-a făcut de către guvern⁴⁶. În acest sens, George

Manu a prezentat Camerei legea unui credit suplimentar de 166.150 lei acordat ministerului Lucrărilor Publice⁴⁷, la care se adaugă cei 20.000 lei aprobați cu un an înainte. Acești bani nu au putut acoperi în întregime cheltuielile, atât datorită faptului că necunoscând la timp în ce buget să se încadreze, organizatorii n-au știut „până unde să întindă cercul nostru”⁴⁸, după cum spunea Bolliac, cât și împrejurării că la Viena plățile au depășit nivelul estimat inițial. De aceea, la sfârșitul lunii august 1872, România avea o datorie față de autoritățile imperiale de 25.000 florini și 18.000 franci, fiind în pragul unui scandal financiar⁴⁹. În aceste condiții, Em. Kretzulescu era obligat să apeleze la ajutorul prințului Carol, care intervine. Oficialitățile române au beneficiat de reducerile (între 20-50%) pe care companiile de transport austro-ungare le-au acordat pentru obiectele și produsele destinate Expoziției Universale⁵⁰. Elementul nou care a apărut în acest domeniu l-a constituit contribuția financiară a județelor. Comisia princiară a invitat comisiile generale județene să voteze fonduri pentru cumpărarea sau închirierea de obiecte. În afară de județele Ismail, Iași și Tutova, toate celelalte au răspuns la apelul organizatorilor, aprobând sume între 1-3000 de lei⁵¹, așa încât subcomisiile din țară au dispus de un capital de 37.082 lei⁵².

Aspectul financiar a avut o importanță mai mare decât în 1867 deoarece condiționa direct achiziționarea de exponate. Dacă pentru Expoziția pariziană obiectele au fost obținute mai mult prin donații sau împrumuturi, în 1873 autoritățile se văd obligate să le cumpere. Bineînțeles, au existat contribuții dezinteresate și acum, dar în mai mică măsură, și aceasta ca o consecință a defecțiunilor în înapoierea obiectelor la 1867. Experiența pariziană demonstrase atât faptul că oamenii erau mult mai receptivi la o recompensă bănească, cât și ineficiența unui centralism riguros în strângerea obiectelor. În aceste condiții, Comisia princiară obține acordul guvernului ca în teritoriu comisiile județene să se ocupe cu strângerea obiectelor, folosind banii acordați de comisiile generale județene⁵³. Trebuie să spunem, însă, că inerția administrației a împiedicat obținerea unor rezultate notabile și mai ales rapide. Pentru a depăși situația, în condițiile în care timpul rămas până la deschiderea Expoziției era limitat, ministrul Nicolae Kretzulescu dispune, în decembrie 1872, împărțirea țării în trei zone⁵⁴, încredințate „frunțașilor de știință și cu cunoștință de producțiunea țării”⁵⁵, care să se ocupe cu completarea colecției de obiecte și produse românești. Cu toate greutățile întâmpinate, financiare, administrative sau de mentalitate, exponatele au fost în sfârșit strânse⁵⁶. Em. Kretzulescu a redactat un catalog general al acestora, prefațat de o notă privind România sub raport fizic, administrativ și economic, realizată de Petre S. Aurelian⁵⁷. Având ca model, în mod evident, „Notice sur la Roumanie”, din 1867, volumul nu se ridică la înălțimea acesteia, fiind mai sumar⁵⁸. Tradus în limba franceză, catalogul ne oferă o vedere de ansamblu asupra exponatelor românești la Expoziția Universală din 1873. În esență, categoriile de produse sunt aceleași ca și în 1867. Putem spune că acum, într-o oarecare măsură, s-au schimbat prioritățile. Costumele naționale, și în general tot ce era legat din această perspectivă de propria specificitate, prezentate în 1867, pe același plan cu resursele economice, minerale, forestiere și cerealiere, trec într-un plan secund. Să ne amintim că în 1867, pe lângă o colecție amplă de costume și ustensile populare, publicul putea admira o serie de mașine în mărime naturală ce etalau astfel de costume. Acum portul național făcea parte din grupa XXI (industrie domestică națională) în proporție de aproximativ 20%⁵⁹. Alte zece procente reprezentau îmbrăcăminte religioasă, restul, deci cea mai mare parte, cuprindea stoffe, țesături și articole de vestimentație produse în ateliere orășenești de diferiți particulari. Nici în 1873 nu se construiește o gospodărie țărănească în parcul

expozițional⁶⁰, figurând patru planuri de case de țărani într-o grupă specială pentru acest scop. În schimb, specificul național pune tot mai mult în prim plan cealaltă dimensiune: bogăția resurselor. Discursul realizat în 1867, care pune accentul pe originea latină și moștenirea cultural-religioasă bizantină, concretizate în forma unui fond național nealterat, și care nu a fost receptat la Paris, este înlocuit cu unul preponderent pragmatic. În 1873 modernitatea nu se reflectă în primul rând în produsele expuse, aceleași ca la Paris, ci mai ales în modul de realizare a prezentării. Dacă strategia se schimbă, obiectivul, recunoașterea europenității românilor, rămâne constant. Europa avea nevoie de ceea ce România putea oferi, chiar dacă pentru moment era vorba numai de materii prime, de la cărbuni la cereale și de la sare la vinuri. Prințul Carol a vizitat în câteva rânduri Expoziția, însoțit de gazdele sale imperiale⁶¹, și a putut primi direct aprecierile.

Și la Viena tezaurul de la Pietroasa, alături de colecția de antichități a lui Cezar Bolliac⁶², a primit admirația publicului. A mai atras atenția grupa artelor, dominată de portretele în ulei ale prințului Carol, în uniformă de călărași, și al prințesei Elisabeta, în costum național. Pe lângă acestea, Aman expunea o serie de tablouri ce aveau în prim plan figuri istorice⁶³, Lăpușneanu, Mihai Viteazu, Grigore Ghica, prințul Cantacuzino, ceea ce ar putea sugera o continuitate, dacă nu chiar o legitimitate dinastică.

Alături de Grecia, România a fost și la Viena singura țară sud-est europeană care a participat la Expoziția Universală. Cu cei 1498 de expozanți⁶⁴, statul român s-a situat la jumătatea listei generale⁶⁵, iar cu cele 237 de recompense s-a plasat în ultima treime.

Ce concluzii am fi îndreptățiți să tragem în urma unei evaluări generale? În primul rând, prezența românească și la Viena în 1873 demonstrează hotărârea elitei politice românești de a continua opera edificării unui stat modern, în dubla sa semnificație: progres economic și un statut extern de sine stătător. Expoziția Universală vieneză constituia un bun prilej pentru afirmarea celor două deziderate, iar discuția care se poartă în jurul pavilionului românesc în capitala unui imperiu din perspectiva raportării exponatelor la cerințele occidentale și mai ales dorința organizatorilor români de a determina o astfel de apreciere, scoate în evidență dimensiunea europeană a procesului de modernizare a societății românești. Un proces care nu poate fi abordat decât prin deplina considerare a tuturor nuanțelor ce îl compun. În al doilea rând, momentul 1873 a marcat o modificare a strategiei României de afirmare a dorințelor și posibilităților sale. Importanța unui mod adecvat de prezentare fusese evidentă după 1867, și de aceea implicarea directă a unor profesioniști în organizarea pavilioanelor românești devine tot mai necesară, ceea ce se va vedea în 1889 și 1900.

NOTE

1 Anne Rasmussen, Brigitte Schroeder - Gudehus, *Les fastes du progrès. Le guide des Expositions universelles*, Paris, Flammarion, 1992, p.84.

2 *Ibidem*: Titlu oficial - „Welt-Ausstellung, 1873 im Wien”; Simbol - palatul Rotonda, cu un diametru de 108 m și o înălțime de 84 m, cea mai mare cupolă din lume în epocă; Locul amplasării - Prater; Dată: 1 mai - 31 octombrie 1873; Suprafața - 233 ha, din care 16 ha acoperite; Expozanți - 53.000, din care 9104 austrieci; Vizitatori - 7.255.000; Preț de intrare - între 50 krețari și 5 florini; Cost - cheltuieli: 19.123.270 florini, încasări: 4.256.349 florini, deficit:

14.866.921 florini; Comisia - 215 membri, arhiducele Regnier - președinte, baronul Wilhelm de Schwarz - Senborn - director general; Participare străină - din toate continentele; Congrese în timpul expoziției - 10; Juriu - 956 membri; Recompense - 15.065 și 10.507 diplome, din care Austria a obținut 25%.

3 Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și Guvernanți 1866-1916*, București, Silex, 1994, p. 33.

4 În Camera conservatoare au intrat și junimiștii (T. Maiorescu, V. Pogor, I. Negruzzi, N. Gane, G. Racoviță, P.P.Carp și Th. Rosetti).

5 *Monitorul Oficial al României*, nr. 287 din 30 de-

- cembrie 1872/1 ianuarie, 1873. Adunarea Deputaților, ședința din 15 decembrie 1872.
- 6 A. Lahovary a susținut și el punctul de vedere liberal.
- 7 *Monitorul Oficial al României*, p. 1560.
- 8 *Ibidem*.
- 9 *Ibidem*.
- 10 Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 35.
- 11 *Monitorul Oficial al României*, p. 1561.
- 12 *Ibidem*.
- 13 *Ibidem*, p. 1561–1562.
- 14 În cele din urmă, legea a fost votată cu 66 voturi pentru și 26 voturi împotriva.
- 15 *Monitorul Oficial al României*, p. 1559.
- 16 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 38, „Apel către toți producătorii români, agricultori, comercianți, industriași și artiști”.
- 17 *Ibidem*.
- 18 *Ibidem*, fila 39.
- 19 *Monitorul Oficial al României*, p. 1559.
- 20 Petre P. Carp a fost agent la Viena și Berlin între 20 martie 1871 și 22 aprilie 1873.
- 21 Ministru de Externe a fost Gh. Costaforu (martie 1871–aprilie 1873) succedându-i V. Boerescu (aprilie 1873–ianuarie 1875).
- 22 Cu atât mai mult cu cât consorțiul bancherilor Bleichroeder–Hasemann garantase continuarea lucrărilor.
- 23 Din toamnă lui 1871 ministru de externe al Austro-Ungariei.
- 24 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 11. Raport al lui Carp din 16 februarie 1872.
- 25 *Idem*, fila 438.
- 26 Principiul de organizare a Expoziției de la Viena a fost geografic, în timp ce la Paris, în 1867, fusese cel alfabetic.
- 27 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 25.
- 28 *Ibidem*, fila 23.
- 29 *Ibidem*, fila 438.
- 30 *Monitorul Oficial al României*, p. 1559.
- 31 Lungimea pavilionului 900 m, lățimea 230 m. În mijloc se afla o galerie de acces de 30 m, iar perpendicular pe aceasta erau dispuse galerii transversale, condiționând exponatele, de 100 m lungime și 14 m lățime.
- 32 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 72.
- 33 La Paris pavilionul avea 648 mp, iar în parc erau destinați 1100 mp.
- 34 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 251.
- 35 *Ibidem*, fila 232.
- 36 Comisia era formată din: Emanuel Kretzulescu, deputat, fost agent diplomatic al României la Paris, comisar general și președinte al Comisiei. Membri: P. Poenaru, fost rector al Universității; P.S. Aurelian, director al Școlii de agricultură; C. Esarcu, vicepreședinte al Atheneului român; C. Bolliac, deputat; S. Jorceanu, inginer-inspector la ministerul Lucrărilor Publice; C. Stăncescu, profesor la Academia de Belle-Arte; A. Gubler, președintele Camerei de Comerț; S. Ioanid, bancher; A. Polizu, deputat. Atașați: C. Pantazoglu și E. Iconomidis. Arhitect atașat Comisiei: A. Gruska, apud *La Roumanie à L'Exposition Universelle de Vienne en 1873*, 1873, p. 5.
- 37 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 183.
- 38 *Ibidem*, fila 344.
- 39 *Ibidem*, fila 532.
- 40 *Ibidem*, fila 231.
- 41 Acesta a fost implicat și în organizarea expoziției române la Paris în 1889.
- 42 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, filele 41, 71 și 124.
- 43 *Ibidem*, fila 148. Școli, pensionate, penitenciare, saline, spitale, Arsenalul Armatei, administrația căilor ferate, mânăstiri etc.
- 44 *Ibidem*, fila 61. Iată câteva nume: tipografia „Sococ”, legătorii de cărți, Șlegel și Busuca, fotografiile Sassmann și Dașcu, zincograful Vonemberger, arhitecții Montoreanu și Burreli, Corel & G. (conserve alimentare), starostele de lumânări etc.
- 45 Încăperile de jos din „Hotelul după Bulevard” au fost închiriate de la Iancu Herdan în acest scop, vezi Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 335.
- 46 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, fila 225. Tablou de cheltuielile necesare secțiunii române la Expoziția de la Viena din anul 1873:
- a) cheltuieli de instalare în Palatul Expozițiunii – 72.310
 - b) cheltuieli de ambalare și transport (dus-întors) – 83.840
 - c) deosebite cheltuieli – 30.000
- Total 186.150 lei, din care se scade suma de 20.000 lei acordată din bugetul pe 1872.
- 47 *Monitorul Oficial al României*, p. 1559. Ședința din 15 decembrie 1872.
- 48 *Ibidem*.
- 49 Ar. St. B., fond Casa Regală vol. I, ds. 17/1873, fila 1.
- 50 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, filele 279–284.
- 51 *Ibidem*, filele 306–316
- 52 *Ibidem*, fila 438.
- 53 *Ibidem*, filele 203, 253–273.
- 54 *Ibidem*, filele 412, 420, 533.
- 55 George Sion se ocupa de nordul Moldovei, Th. Marian avea județele Prahova, Buzău, Râmnicu Sărat și Putna, iar Al. Polizu, Dâmbovița, Argeș, Muscel și Vlașca. Fiecare avea la dispoziție un fond de 2.000 de lei și o diurnă de 40 lei pe zi.
- 56 Pentru obiectele destinate Expoziției, vezi: Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872; fond MCIP, ds. 1652/1872, 2657/1874, 2929/1875, 3244/1876; fond REAZ, ds. 580/1873; fond MI, ds. 169/1872.
- 57 Ar. St. B., fond MLP, ds. 9/1872, filele 205 și 369.
- 58 Totuși, nu trebuie subapreciată. Ne oferă date statistice importante pentru perioada de după 1867. Ca o curiozitate, prezintă cursul principalelor monede străine față de leu (p. 42.)
- 59 *La Roumanie à L'Exposition Universelle de Vienne en 1873*, 1873 pp. 76–80.
- 60 *Ibidem*, p.5.
- 61 *Memoriile Regelui Carol I al României (de un martor ocular)* București, Universul, 1912, vol. VII, p. 32.
- 62 *La Roumanie à L'Exposition Universelle de Vienne en 1873*, 1873, pp. 80–82.
- 63 *Ibidem*, pp. 82–83.
- 64 *Ibidem*, p.6.
- 65 Anne Rasmussen, Brigitte Schroeder–Gudehus, *op. cit.*, p. 86.

RÉSUMÉ

Les raisons économiques et politiques ont été déterminantes pour la participation roumaine à l'Exposition Universelle de 1873, à Vienne. C'était important pour la Roumanie qu'elle obtienne (aussi qu'à l'exposition antérieure de 1867, à Paris) son propre pavillon, séparé de celui de l'Empire Ottoman, malgré le fait qu'elle ne jouissait pas encore des prérogatives d'indépendance. Du point de vue économique, la Roumanie a essayé de prouver qu'elle avait son rôle dans le mouvement économique de l'Europe et «qu'elle ne pouvait pas rester isolée, sous la sanction de décliner».

En ce qui concerne la manière de se faire présenter, la Roumanie a renoncé, dans une grande mesure, au discours nationaliste, à la différence de 1867, pour une approche pragmatique, comme il sera le cas des expositions universelles du 1889 et 1900.

DISCURSUL NAȚIONALIST ROMÂNESC ȘI MITOLOGIA INDOEUROPEANĂ

Emil Perhinschi

LIMITÂNDU-MĂ la modul în care realizăm diferențele dintre noi și restul lumii voi demonstra, folosind ca bază un text pe care îl consider paradigmatic, că aceeași schemă organizează atât discursul naționalist contemporan, cât și miturile prin care populațiile vorbitoare de limbi indoeuropene își construiau REALITATEA religioasă și socială.

După Polly Wiessner, pentru un individ identitatea este o parte a imaginii despre sine derivată din conștiința apartenenței la un grup împreună cu valoarea și semnificația emoțională atașată acelei apartenențe. Lipsa reperelor obiective impunând evaluarea în raport cu alții, imaginea despre sine se realizează prin comparație socială. Scopul comparației este colectarea informațiilor necesare strategiilor sociale. Canalul prin care identitatea proprie este prezentată altora este stilul. În procesul prezentării informațiilor despre similarități și diferențe stilul reproduce, rupe, modifică sau creează relații sociale: cei care ne seamănă sunt de-ai noștri, restul sunt cu atât mai străini cu cât sunt mai diferiți. Dintr-o masă mare sunt selectate câteva persoane (grupuri) și elemente ale identității lor. Restricțiile în alegerea partenerilor de comparație și a mărcilor stilistice sunt: (1) intensitatea interacțiunii cu ele, (2) un rol funcțional și simbolic particular¹, (3) tensiuni și competiție între persoane și grupuri care tind să dirijeze comparația spre anumite dimensiuni și (4) raporturi relativ stabile în timp, care să permită asocierea unor mărci stilistice particulare cu anumiți referenți.

Entitățile sociale selectate (indivizi sau grupuri) sunt organizate, prin relațiile de identitate și diferență instituite de ocurențele concrete ale acestor dimensiuni stilistice reținute pentru comparație, într-o structură care atribuie fiecărui personaj (individ sau grup) un statut valoric și conotații emoționale particulare. Rezultatul este o „imago mundi” sărăcită în substanța ei, tocmai prin această sărăcire devenind mai inteligibilă, deci mai eficientă ca instrument al descifrării noilor contexte, al situării noastre în cadrul lor și al guvernării acțiunilor noastre. Reprezentările sociale sunt construite în așa fel încât să ne merităm respectul de sine, fie prin supraevaluarea calităților pe care ni le atribuim nouă (și grupului nostru), fie prin valorizarea negativă a partenerilor de comparație, fie prin ambele metode².

Din această categorie de reprezentări fac parte atât cele despre „ordinea” politică și geografică a lumii, cât și cele despre „ordinea” socială și cea religioasă. În studiile sale asupra religiilor populațiilor vorbitoare de limbi indoeuropene, Georges Dumézil susține ideea existenței unui tipar care organizează reprezentările acestora asupra panteonului și societății după trei funcțiuni:

- I manipularea sacralului, magie
- II forță, război
- III fecunditate, prosperitate.

În cadrul societății fiecare funcție este îndeplinită de un segment anume al ei:

I preoți

II războinici

III agricultori, artizani, negustori, servi

Funcțiunile sunt ierarhizate valoric, cea mai nobilă fiind prima. În mitologie, apartenența la una dintre ele este indicată de atributele asociate: în cazul legendei întemeierii Romei³, Romulus ține de funcțiunea I prin legăturile sale cu zeii, etruscii lui Lucumo prin excelența lor militară țin de funcțiunea a II-a, iar sabinii, de a III-a prin bogăția lor, celelalte două grupuri fiind descrise ca sărace.

Aceeași schemă trifuncțională pare să ordoneze și *Weltanschauung*-ul românilor, construit prin selectarea unor entități sociale „semnificative” (grupurile denumite de cuvintele: sovietici, ruși, unguri, occidentali, englezi, americani, germani, evrei, țigani, francezi, români...) și a celor trei funcțiuni ca dimensiuni pentru comparație⁴.

Cele trei funcțiuni fiind ierarhizate valoric, iar contextul geopolitic al ultimelor trei generații făcând evidentă inferioritatea economică în raport cu Vestul și cea militară în raport cu Uniunea Sovietică, funcțiunea a III-a este atribuită occidentalilor (excluzându-i pe francezi) și evreilor. Celor din urmă, pentru că așa i-au cunoscut țărani români ai ultimului secol, celor dintâi pentru că așa sunt prezenți în viața noastră de astăzi. Cea de-a doua aparține rușilor, cunoscuți prin imaginea Armatei Roșii și ca răpitori ai Basarabiei, Bucovinei de Nord... și unguirilor, cărora paranoia națională le atribuie dorința de a răpi Ardealul. Românii tind să se pretindă păstrători ai unor înalte valori spirituale. Vorbesc despre tradițiile, bunul simț și cultura română, toate acestea fiind mărci ale funcțiunii I. Restul lumii, în măsura în care se bănuiește că există, participă cu grade diferite de umanitate la această diviziune tripartită.

Acest lucru nu ar trebui să conteze prea mult, dar în România anormalitatea este starea normală: obligată să menajeze reflexele patriarhale și idiosincraziile electoratului prin a căror speculare a ajuns la putere, pentru a-și păstra identitatea în raport cu opoziția și a se legitima ca adevărată reprezentantă a adevăratelor interese naționale, „mișcarea națională”, atât cea politică cât și cea intelectuală, tinde, printr-un discurs naționalist agresiv, să întărească formulele stereotipe care compun imaginarul popular. Îmi voi argumenta afirmația prezentând în paralel cele trei funcțiuni așa cum apar în sinteza lui Georges Dumézil și într-un articol al lui O. Paler⁵.

FUNCȚIUNEA A III-A

În epopeea osetă a Naștilor în conflict sunt două familii, AExsaertaegkatae (f. a II-a) și Boratae (f. a III-a). Iată cum sunt descriși cei răi:

„Boratae, în ceea ce-i privește, nu au în înzestrarea lor funcțională nici forța, nici curajul. Cum, în orice împrejurare, ei se arată josnici, întind o cursă ascunsă, pregătesc și săvârșesc un omor laș care le dă speranța impunității...”

Dar actul lor de răzbunare nu se caracterizează numai prin lipsă de curaj; ei folosesc și ceea ce este, prin definiție, mijlocul lor prin excelență, bogăția, banii. Ei corup, cumpără concursul sau sfatul celui care le poate da pe mână pe tânărul zurbagiu...

...ei se servesc de bogăția lor... în chip rușinos, pentru a tocmi o mână ucigașă sau a plăti un sfat criminal: comportare firească, potrivit acelei ideologii caucaziene, atât cerkeze, cât și osete, în care bogățiile și cei care le adună sunt priviți fără stimă, dacă nu fără invidie...”, iar în cazul mitului întemeierii Romei: „...Tatius își câștigă avantajul printr-un procedeu de bogătaș fără scrupule, iar Romulus și-l câștigă prin rugăciune,

amintindu-i lui Jupiter de făgăduielile făcute⁶⁶. Despre liderul familiei Boratae: „Burac-færmyg este într-adevăr tipul însuși al bogătanului, vanitos, dus până la caricatură; ceea ce-i lipsește cel mai mult, mai mult chiar decât curajul, este simțul onoarei. El uneltește în loc să se bată și ațâță pe alții la acțiune⁶⁷. Despre personalitatea lor: „Invers“ decât AExsaertaegkatae de la *hybris*-ul lor de la început până la sfârșitul lor de plâns, nu se pot consemna la activul Boratae-lor decât imprudență, inerție, iluzii⁶⁸. Iar despre zeii Vani ai mitologiei scandinave, corespunzând tot funcțiunii a treia: „...zeii aceștia... în mod normal se caracterizează prin prosperitate și printr-o fierbinte dorință de pace⁶⁹”.

Rezumând, în mitologie reprezentanții funcțiunii a III-a sunt bogați, iubitori de pace, iar dacă sunt personaje negative sunt și lipsiți de curaj, josnici, cumpără, uneltesc în loc de a lupta, se folosesc de alții în loc să acționeze ei înșiși, sunt scufundați în inerție și iluzii.

Iată ce scrie despre Occident domnul Octavian Paler:

„Dar l-aș ruga să admită că ne punem niște întrebări în legătură cu modul în care ne-am văzut «asistați» după război. Mai întâi, puterile apusene au închis ochii în fața brutalității cu care Stalin și-a însușit Europa de Est. Apoi am fost folosiți ca pion contra Moscovei!“

„... Occidentul agent de publicitate al lui Ceaușescu...“

„...Din motive de «asistență» ne-a obișnuit diplomația apuseană cu ușurința de a descoperi în orice nenorocire «progrese remarcabile?»“

„diplomația apuseană“ raportată la „brutalitatea lui Stalin“ și la „onoarea“ și „bunul simț“ românești

„... de calculele sale strategice și de interesele sale...“

„... târgul de la Yalta...“

„... procentele măzgălite de Churchill pe un șervețel la Yalta...“

„Occidentul era obosit de un război cu Hitler. Nu avea chef de un război cu Stalin.“

„... felul deloc onorabil în care Occidentul și-a ascuns socotelile...“

... Occidentul oferind pe „tavă“ Cehoslovacia și Polonia..., iar în primul episod al serialului său polemic, cel din 22, nr. 48/ 29 nov. – 5 dec. 1995, pagina 13:

„De aceea îndrăznesc să cred că, pentru o parte din noi cel puțin, Occidentul a ajuns să reprezinte o prosperitate invidiabilă, în care însă nu totul e deasupra oricărei îndoieli...“

„... în judecata vest-europenilor domină calculele egoiste...“

Imaginea Occidentului este aceeași cu a funcțiunii a III-a în mitologie: bogați, iubitori de pace, lași, inerți, scufundați în iluzii, diplomați (deci uneltitori), comercianți cu destinele altora, manipulatori, lipsiți de onoare... D-l Gabriel Andreescu este de aceeași teapă: după O. Paler, el „face trafic dezonorant cu posibilul...“, „...suferă de fantezie ușuratecă...“, este „...rentier al ideii de europenitate...“. Nimic nou, asemenea înși existau și în demna familie AExsaertaegkatae:

„Pe scurt, prin însuși faptul vitejiei lor excepționale, membrii de frunte ai familiei celor Puternici subzistă și cum ei îi ocrotesc cu eficacitate pe ceilalți, familia nu este roasă, uzată de funcțiunea ei – cum ar putea să fie. În plus, fiind organizată într-o familie, AExsaertaegkatae în ciuda definiției lor nobile și războinice, care nu se aplică decât celor mai iluștri, sunt concepuți ca împovărați, îngreuiți, de un fel de plebe, «micii AExsaertaegkatae», fără noblețe și fără curaj, gata de revoltă și de trădare, gata îndeosebi să se alieze cu dușmanii declarați ai familiei, Boratae: pe ei îi au la mână Boratae atunci când pun la cale uciderea tatălui lui Batraz, și reușesc să-i facă părtași la complot.⁷⁰”

De la stâlpii națiunii (C.V. Tudor și colegii săi mai sănătoși din presă, televiziune și edituri) aflăm cam aceleași lucruri... Occidentul ne-a vândut sovieticilor la Yalta, investitorii străini vor să ne cumpere țara, românii întorși din Occident vor să le-o vândă...

România ar fi chiar ultima fortăreață care rezistă în fața conspirației iudeo-masone care, după ce a supus SUA, încearcă acum să supună și Europa¹⁰.

FUNȚIUNEA A II-A

Despre AExsaertaegkatae: „...aduc pradă din haiduciile lor... Niciodată bogăția lor nu este amintită ca atare. Dimpotrivă, însușirile lor războinice dau prilej la multe declarații răsunătoare... AExsaertaegkatae sunt fără cusur. De frica ce le-o inspiră acești frați, cerul nu cutează să tune: atât de mare este puterea lor!... Ei înșiși știu cu ce să se compare: când Batraz a retezat dintr-o lovitură șase din cele șapte capete ale unui monstru, victima sa îl imploră să o răpună: „Narții AExsaertaegkatae, îi răspunde eroul, sunt ca stăpânul trăsnetului, ei nu lovesc decât o dată...!”¹¹

...În acest conflict premergător... cei Puternici sunt reprezentați de băiatul lipsit de măsură, răutăcios, imprudent - tot ceea ce mai bine dozat și mai bine folosit face desăvârșirea războinicului...¹²

Deci: „pradă”, curaj, forță, hotărâre, arbitrar. Să vedem ce devin aceste trăsături dacă reprezentantul funcțiunii a doua e un personaj negativ, în articolul din 22:

...brutalității cu care Stalin și-a însușit Europa de Est...“

...războiul cu Hitler, război cu Stalin...“

...Stalin să-și vâre Europa de Est în buzunar“.

...ultimatumuri, cum a procedat Stalin cu noi...“

...jaf, recunoscut ca atare...“

...teritoriile care ne-au fost furate...“

... act de terorism internațional...“

Adică: hoție, brutalitate, arbitrar, terorism.

Imageria populară este populată cu ruși murdari, hoți, violatori, răpitori de provincii românești, ultimii dintr-un lung șir de invadatori barbari veniți din Răsărit. Tot din Răsărit au venit și călăreții lui Arpad, strămoșii criminalilor care ne-au răpit de câteva ori Ardealul și care vor s-o mai facă o dată.

FUNȚIUNEA I

„Liniștea, stăpânirea de sine, asceza, puritatea, răbdarea, dreapta purtare, Cunoașterea, înțelegerea și credința - aceasta-i datoria brahmanului, născută în firea lui“ - e scris în Bhagavad - Gītā¹³.

În legenda întemeierii Romei, Romulus este fiul lui Mars și protejatul lui Jupiter, iar în epopeea Narților familia Alaegatae organizează „chefurile colective ale Narților cu toate familiile reunite”.

...În aceasta culminează încă și astăzi activitatea religioasă a oșezilor, căci oșezii de acest tip sunt actele principale ale religiei publice și private: cuvântul care denumește la ei praznicul, *kuvd*, derivă din verbul *kuvyn*. „ a se ruga“¹⁴.

O. Paler este preocupat să definească poziția românilor prin contrast cu cea a inamicilor lor. Respinge asocierea cu funcțiunea a doua:

„Evident, nimănui nu-i trece prin cap că am putea obține *manu militari* retrocedarea teritoriilor care ne-au fost luate cu forța ca urmare a odiosului tratat Ribbentrop-Molotov. Noi n-avem cum să dăm ultimatumuri, cum a procedat Stalin cu noi. Tot ce putem e să judecăm cu bun simț...“

...„avem noi pe conștiință vreun teritoriu luat ilicit...?“ apoi respinge asocierea cu funcțiunea a treia:

„...a crede în imposibil e mai onorabil decât un trafic dezonorant cu posibilul. Și să nu-mi spuneți, ..., că asemenea probleme nu pot fi tratate cu un «discurs despre onoare». Dar cu ce? Cu un discurs despre mijloacele «practice» de a ne acoperi de rușine în ochii generațiilor de după noi, care nu vor înțelege de ce am consfințit juridic ciopârțirea României? Cu riscul de a aștepta o mie de ani, n-avem dreptul să parafăm noi înșine furtul.“

Despre români se spune, în general că, prin fenomenul de protochronism, au dezvoltat o cultură originală, că prioritatea românească într-o mulțime de domenii nu este recunoscută, că uneori laurii ne-au fost furați (cazul insulinei), că școala românească este cea mai bună, că elevii români sunt cei mai inteligenți... Iar dacă recunoaștem împrumuturile din cultura franceză, atunci o subordonăm prin teoria stră-românismului, după cum subordonăm ortodoxia rusă pretinzând că monahii răsăriteni ar fi venit să învețe isihasmul în mănăstirile din Moldova, poporul român fiind creștin chiar de la nașterea sa, dacă nu cumva chiar dinainte de Christos. Extrema acestei atitudini este escaladată prin Congresul Spiritualității Românești de la Băile Herculane, iar apogeul ei este atins prin teoriile care promet României rolul de viitor Nou Ierusalim (I. Țugu și confrății săi în ale cunoașterii viitorului).

Se conturează astfel altă formulă stereotipă: inocentul persecutat, care în final va triumfa asupra persecutorilor săi. Românul, decăzut din mai vechea lui demnitate, e chinat, persecutat, îi merge din ce în ce mai rău, dar în viitorul apropiat, prin intervenția lui Dumnezeu, a extraterestrilor sau a unei adunări secrete de înțelepți va trece în alt nivel al existenței sale: România va dobândi supremația spirituală mondială, devenind centrul lumii și locul de unde va începe renașterea ei morală.

Concluzie:

În exemplul considerat și pe care nu cred că este necesar să-l multiplic, se poate observa manifestarea unui „filtru hermeneutic“ identic sau cel puțin foarte asemănător cu cel al comunităților indoeuropene tradiționale, care a generat o imagine despre lume construită, e adevărat, din itemi diferiți, dar identică prin structură cu cea în care „trăiau“ romanii de la sfârșitul Republicii, scandinavii secolului al XI-lea sau oșetii sfârșitului de secol XIX. Pornind de aici ne putem întreba cât de profundă este „modernitatea“ noastră, sau care este conținutul conceptului de „modernitate“ raportat la experiența românească.

NOTE:

- 1 Anticipând puțin: lumea este obligată să intre în anumite tipare; sunt uitate bombardamentele Aliaților, iar târgul de la Malta este uitat și el deseori. Comerțul cu destinele României și violențele îndreptate împotriva ei sunt amintite numai dacă se suprapun unei scheme mitice. Mitul este, în acest caz, mai mult decât o deformare a memoriei unui singur eveniment sau a unor mai multe evenimente considerate izolat, este prezent în modul în care aceste evenimente și personajele implicate sunt re-create și angrenate într-un tot, ale cărui proprietăți nu sunt reducibile la suma proprietăților elementelor care îl compun.
- 2 J. Cl. Abrić, în *Reprezentările sociale*, pp. 132-133.
- 3 Vezi în G. Dumézil, *Mit și epopoe*, pp. 203-204.
- 4 Așa cum vom vedea, alegerea lor nu este întâmplătoare.
- 5 Episodul V din „Între naționalismul de groță și «europenii» de nicăieri (adică între C.V.Tudor și Gabriel Andreescu)“, în 22, nr. 50/ 13-19 dec. 1995, p. 13.
- 6 G. Dumézil, pp. 367 și 207.
- 7 *Ibidem.*, p. 326.
- 8 *Ibidem.*, p. 204.
- 9 *Ibidem.*, p. 370.
- 10 C. V. Tudor, citat de Alina Mungiu, p. 56.
- 11 G. Dumézil, pp. 327-328.
- 12 *Ibidem.*, p. 367.
- 13 *Bhagavad-Gîtă*, XVIII, 42.
- 14 G. Dumézil, p. 329.

SUMMARY

The paper is intended to foreground, through the close reading of an article recently published by Octavian Paler, one of the master codes organizing the contemporary (and not only contemporary) Romanian nationalist discourse.

Georges Dumézil, historian of religions, in his studies of the religions of the peoples speaking Indoeuropean languages, asserts that their pantheons and societies were organized into a three functional division: I. Spirituality, II. War and III. Wealth, Fecundity.

The same code masters Octavian Paler's perception of his polemic with Gabriel Andreescu, and also the eschatological narratives produced within what we can call "the New Age nationalist discourse" (I. Ţugui and P. Coruţ).

Thus, the paper points out a specific *écriture*, a particular way of making sense out of reality. Or, to say it in a different way, the paper points out a systematic distortion which burdens the messages of the ideologists mentioned above.

PRIMA FISURĂ ÎN PACTUL DE LA VARȘOVIA (4 OCTOMBRIE 1963)

Laurențiu Panaite

SPECIALIȘTII sunt unanimi în opinia că apogeul Războiului rece a fost reprezentat de criza rachetelor din Cuba, în octombrie 1962. Atunci cele două supraputeri, SUA și URSS, s-au aflat, mai aproape ca oricând, de o confruntare nucleară. Aflate „pe marginea prăpastiei” (*brinkmanship*), ele au evitat apoi, în chip sistematic, repetarea unei astfel de situații și au substituit înfruntării directe, războiul prin intermediari (*proxy war*). În același timp criza cubaneză, mai exact, deznodământul ei a pus în lumină decizia Moscovei și a Washingtonului de a nu încălca sfera de interese strategice a fiecăruia. Este ceea ce André Fontaine a numit „a doua săptămână a adevărului”, după cea dintâi, din noiembrie 1956: atunci, SUA nu au intervenit când tancurile sovietice au zdrobit revoluția ungară; acum, în octombrie 1962, Hrușciov a sfârșit prin a retrage rachetele din imediata vecinătate a coastelor americane¹.

Dacă în chip firesc interesul istoricilor s-a îndreptat asupra confruntării dintre cele două supraputeri, au rămas aproape cu totul în afara câmpului de interes consecințele crizei cubaneze asupra țărilor satelite ale URSS. În rândurile de mai jos, analizăm, pe temeiul unei informații nevalorificată în istoriografia română, reacția regimului de la București la acest moment de vârf al Războiului rece.

Politica de destalinizare lansată de N.S. Hrușciov prin raportul secret prezentat Congresului al XX-lea al P.C.U.S. (25 februarie 1956) s-a aflat la originea distanțării conducerii de la București de „big brother”-ul de la Moscova. Gheorghiu-Dej era hotărât să nu urmeze consemnul venit de la Kremlin în privința destalinizării. Sub pretextul că în România destalinizarea începuse încă din timpul lui Stalin (prin eliminarea grupului Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu în 1952) și că „nu era nimeni de reabilitat post-mortem” (era trecută sub tăcere execuția lui Lucrețiu Pătrășcanu și a lui Remus Koffler, în 1954), Gheorghiu-Dej a evitat sistematic să discute responsabilitățile sale în ororile săvârșite în România în perioada stalinistă². Este probabil că încercarea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi de a-l înlătura pe Gheorghiu-Dej, în aprilie 1956, pornind tocmai de la „învățămintele” Congresului al XX-lea al PCUS, să fi fost teleghidată de la Moscova³.

Revoluția ungară (23 octombrie – 4 noiembrie 1956) a adus noi temeuri lui Gheorghiu-Dej pentru a se îndepărta de Moscova. Liderul de la București fusese un partizan ferm al intervenției militare sovietice în Ungaria și oferise chiar participarea trupelor române la această acțiune⁴. În același timp, însă, el a desprins din desfășurarea crizei ungare două concluzii: prima – în orice moment, el, Gheorghiu-Dej putea împărtăși soarta lui Mátyás Rákosi, Ernő Gerő, Imre Nagy, adică înălțați și coborâți din voința Kremlinului; a doua – îndepărtarea de Moscova trebuia însoțită de câștigarea sprijinului populației din țară, precum și a unor state din lumea socialistă sau capitalistă. Lupta eroică a poporului ungar împotriva intervenției sovietice, dar și izolarea Ungariei în zilele dramatice ale revoluției, au fost prilejuri de meditație pentru Gheorghiu-Dej. Cel căruia Hrușciov îi spusese, pentru acțiunile sale de restabilire a regimului

comunist în Ungaria, că este „un adevărat bolșevic“ i-a mărturisit lui Silviu Brucan: „dacă nu facem o cotitură de 180° în relațiile noastre cu sovieticii, suntem pierduți“⁴⁵.

Reorientarea raporturilor României cu URSS a fost facilitată de retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul României în vara anului 1958⁴⁶. Eliberat de prezența militară sovietică Gheorghiu-Dej a dispus de o marjă de manevră mai mare în politica sa externă, utilizând cu abilitate și marea schismă apărută în lumea comunistă, prin conflictul chino-sovietic.

Criza rachetelor din Cuba a reprezentat pentru regimul comunist de la București un trăsnet din senin. Gheorghiu-Dej fusese – întâmplător sau nu – singurul lider din blocul sovietic, neinformată asupra instalării rachetelor sovietice în Cuba. La 1 octombrie 1962, o delegație română avându-i în frunte pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, președintele Consiliului de Stat, și Ion Gheorghe Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, a început o călătorie în Asia, în cursul căreia au fost vizitate Indonezia (1–12 octombrie), India (12–20 octombrie) și Birmania (20–22 octombrie). La 23 octombrie, Gheorghiu-Dej, invitat urgent la Moscova, s-a întâlnit cu N. S. Hrușciov care l-a înștiințat despre intenția „de a instala rachete sovietice în Cuba“⁴⁷. Nu dispunem, deocamdată, decât de mărturia lui Silviu Brucan care semnalează o explozie de furie a liderului român, de îndată ce acesta s-a întors la hotel. El l-a învinuit pe Hrușciov *in absentia* că era „în stare să arunce lumea în aer“ și că „noi, în România, ne putem trezi în război cu Occidentul, fără să fim consultați și fără să știm“⁴⁸. Reacția mâniașă a liderului român nu l-a împiedicat să se alinieze disciplinat la poziția Moscovei și să publice, la 25 octombrie 1962, o declarație prin care România se solidariza cu poziția sovietică în problema cubaneză.

Când, în iunie 1963, o delegație sovietică, condusă de Hrușciov, a vizitat România, în cursul discuțiilor, fiind evocată criza rachetelor, replica lui Gheorghiu-Dej la cele spuse de oaspetele sovietic, care îi explicase de ce fusese singurul lider din blocul sovietic neinformată despre deciziile Moscovei privind Cuba („toți au știut acest lucru în afară de dumneavoastră“), a fost timidă: „Trebuie să vă spun, Nichita Sergheevici, că niciodată după eliberare n-am încercat sentimentul pe care l-am avut în perioada crizei din Marea Caraibilor, când am simțit că ne aflăm la marginea prăpastiei și totul depinde de un fir de păr ca să ne prăbușim într-o catastrofă nucleară. Când am aflat de hotărârea de a retrage rachetele din Cuba, am răsuflat ușurat. Trebuie făcut tot ce ne stă în putință pentru a apăra pacea“⁴⁹.

Dacă în discuțiile româno-sovietice de la București, Gheorghiu-Dej a rămas pe o poziție de critică arhimidă, poate neperceptută chiar de N.S. Hrușciov, el s-a decis, câteva luni mai târziu, la un pas politic de excepțională însemnătate, aflat de curând, grație dezvoltărilor fostului diplomat american Raymond Garthoff, care la rândul său deținea informația de la Secretarul de stat al SUA, Dean Rusk.

Aflat în SUA, cu prilejul sesiunii anuale a ONU, ministrul de Externe al României, Corneliu Mănescu, a solicitat lui Dean Rusk o întâlnire particulară, care a avut loc la 4 octombrie 1963. Șeful diplomației românești a spus omologului său american că în anul precedent țara sa se găsisse antrenată în criza rachetelor din Cuba, fără ca ea să fi fost consultată, în diversele faze ale crizei, de către Uniunea Sovietică. Dacă astfel de situații aveau să se repete în viitor, ducând la un conflict militar între URSS și SUA, România era hotărâtă să rămână neutră; în consecință, Corneliu Mănescu cerea ca Statele Unite să nu atace teritoriul românesc, pornind de la considerentul că România este aliata URSS. Dean Rusk a răspuns că SUA țineau seama de atitudinea adoptată de țări în cazul unui conflict militar (subînțeles cu URSS). El a atras atenția că în definirea poziției americane cântărea foarte mult faptul de a ști dacă pe teritoriul României se află arme nucleare so-

vietice. Corneliu Mănescu nu a răspuns pe loc, dar mai târziu partea românească a transmis, nu numai că pe teritoriul ei nu existau arme nucleare, dar a propus SUA să verifice la fața locului această afirmație. SUA nu au dat curs propunerii, întrucât, prin serviciul de spionaj american aflaseră că într-adevăr în România sovieticii nu instalaseră arme nucleare¹⁰.

Comunicarea ministrului de Externe al României a fost considerată – pe bună dreptate – de către americani ca fiind de cea mai mare însemnătate: pentru prima dată, în chip neașteptat, în Pactul de la Varșovia apărea o fisură, unul din membrii săi anunțându-și intenția de a păstra neutralitatea în cazul unui conflict militar declanșat de partenerul sovietic, fără a-l fi consultat sau fără a ține seamă de interesele aliatului minor.

Pentru a evita scurgeri ce puteau primejdui regimul de la București, SUA nu au comunicat nimic despre demersul românesc aliaților lor din NATO.

Inițiativa românească, din 4 octombrie 1963, trebuie evaluată pe două planuri: cel al raporturilor româno-sovietice și cel al raporturilor româno-americane.

Așa cum s-a arătat mai sus – din 1956, pentru a-și asigura statutul de conducător necontestat și absolut al României, statut amenințat de politica de destalinizare inițiată de N.S. Hrușciov – Gheorghiu-Dej s-a angajat într-o desprindere din dependența totală de Kremlin, tinzând – dacă nu la o independență, greu de atins – măcar la o autonomie în blocul sovietic. Era firesc, așadar, că o dată pornit pe acest drum – care avea să culmineze cu *Declarația din aprilie 1964* – Gheorghiu-Dej, preocupat până la obsesie de stabilitatea autorității lui, să evite orice implicare a țării sale în crizele provocate de Hrușciov, un lider impulsiv, gata să meargă până pe marginea prăpastiei nucleare (*brinkmanship*)¹¹. Anunțul făcut de Corneliu Mănescu lui Dean Rusk la 4 octombrie 1963 era concluzia firească a acestei atitudini.

Pe planul raporturilor româno-americane, demersul lui Corneliu Mănescu se integra „deschiderii” din relațiile dintre cele două țări, rezultată atât din noua orientare, imprimată de administrația Kennedy politicii SUA față de Europa de Est, cât și a dorinței regimului de la București de a intensifica activitățile comerciale cu SUA (demersurile Bucureștiului au găsit un susținător energic în persoana ministrului SUA la București, William Crawford). Când Corneliu Mănescu a solicitat lui Dean Rusk amintita întrevvedere din 4 octombrie 1963, climatul raporturilor româno-americane cunoștuse o substanțială ameliorare¹².

În lumina datelor de care dispunem acum, se constată că binecunoscuta „Declarație de independență” a PCR din aprilie 1964 a fost precedată – și, deci, pregătită – sistematic și minuțios, veriga cea mai importantă a acestor preparative secrete fiind întâlnirea Mănescu-Rusk din 4 octombrie 1963.

NOTE

- 1 André Fontaine, *Histoire de la guerre froide*, vol. II, Paris, 1967, pp. 491 și urm.
- 2 Georges Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, „Revue française de science politique”, XVIII (1968), nr. 4, pp. 675–676.
- 3 Se știe că Iosif Chișinevschi întreținea strânse relații cu serviciile secrete sovietice.
- 4 Khrouchtchev (N.S. Hrușciov), *Souvenirs*, Paris, 1971, p. 400.
- 5 Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, 1992, pp. 72–73.
- 6 Pe larg, Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944–1958*, Durham-Londra, 1992.
- 7 Al. Oșca, M. Chirțoiu, *România- aliatul ignorat*,

„Magazin istoric”, XXIX. (1995), nr. 2 (33), p. 36.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*, p. 37.

10 Raymond Garthoff, *When and why Romania distanced itself from Warsaw Pact*, „Cold War International Project, Bulletin”, 1995, nr. 5, p. 111.

11 O bună analiză a conduitei lui Hrușciov la Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, Cambridge (Ma) – Londra, 1996, p. 202 și urm.

12 Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty years of American-Romanian Relations, 1940–1990*, Boulder, 1991, p. 219 și urm.

SUMMARY

„Dissident Ally“, to use the title of the book written by David Floyd, is the place Romania occupied with in the Warsaw Pact. We present in this article one of the most important manifestations of this dissidence – based on the revelation of the former American diplomat Raymond Garthoff – a meeting between the Romanian Foreign Minister, Corneliu Mănescu, and the American Secretary of State, Dean Rusk (4 October 1963), where Romania declared its neutrality in the case of a military conflict between the Soviet Union and the United States, over the Soviet instalation of missiles in Cuba, and at the same time, stipulated that the United States would not attack Romania, even if it were allied to the U.R.S.S.

1977 – MOMENTUL RATAT AL INTELIGHENȚIEI ROMÂNE

Cristina Petrescu

CEL ce și-ar propune să rezume într-o carte de buzunar istoria Europei Centrale și de Est începând cu a doua jumătate a anilor '70, ar trebui, de fapt, să scrie o istorie de dizidențe. Într-o perioadă în care puterea era o structură deja osificată, în interiorul căreia nu se întâmpla nimic, schimbările se petreceau numai în spațiul „celor fără de putere”, acolo unde societatea civilă, distrusă în anii stalinizării, renăștea treptat, în jurul celor care îndrăzneau să se opună regimului. Mișcări dizidente au existat în toate țările blocului comunist, dar amploarea lor nu a fost aceeași. Se poate spune că a fost un degrade începând cu Solidaritatea poloneză, care a reușit să-și creeze propriile structuri, independente de stat, continuând cu Charta '77 din Cehoslovacia, care în 1989 a putut să devină o alternativă la guvernare, trecând prin dizidența intelectuală din Ungaria și ajungând la România, unde nu putem cita decât Mișcarea Goma și pe cei câțiva dizidenți solitari de la sfârșitul anilor '80.

Analiza mea se va opri asupra carierei meteorice a mișcării pentru drepturile omului din România sau, mai pe scurt, asupra „Mișcării Goma”, pentru a încerca să creionez câteva dintre cauzele eșecului ei. Intenția mea este să deconstruiesc motivația „clasică”, care invocă eficiența aparatului represiv al regimului Ceaușescu. Pentru a înțelege mai bine evenimentele de atunci din România, cred că cea mai potrivită metodă ar fi o analiză comparativă a fenomenului dizident la nivelul regiunii. Am făcut această alegere din două motive. Mai întâi, cred că o simplă privire „autarhică” asupra Mișcării Goma implică riscul de a vedea în aceasta numai punctul de maxim al dizidenței din România comunistă, fără să se realizeze cât de modeste au fost, în fond, dimensiunile ei față de ceea ce s-a întâmplat la vecinii noștri. În al doilea rând, cred că prin compararea cu alte mișcări dizidente, care „au reușit mai mult”, este mai simplu să descoperi cauzele eșecului românesc.

Termenul de comparație pe care l-am considerat cel mai potrivit pentru analiza Mișcării Goma este Charta '77 din Cehoslovacia. Nu am făcut această alegere datorită faptului că gestul intelectualilor cehi și slovaci a fost un impuls, probabil hotărâtor, pentru mișcarea din România. M-am oprit la cazul Cehoslovaciei, în primul rând, pentru că aici, ca și la noi, dizidența a fost un fenomen limitat. În acest sens, o comparație cu Polonia, țara în care minoritatea dizidentă a devenit, treptat, o majoritate dizidentă, mi se pare irelevantă din cauza diferențelor mult prea mari față de ceea ce s-a întâmplat în România. Al doilea motiv pentru care am ales Cehoslovacia este că – după părerea mea, pe care o voi argumenta ulterior – duritatea regimului Husak, la sfârșitul anilor '70, era similară cu cea a regimului Ceaușescu. Am evitat comparația cu Ungaria, tocmai pentru a scăpa de tendința de a concluziona că datorită permisivității regimului Kadar, ungurii au putut să facă mai mult decât românii.

Eseul meu va fi structurat în trei părți. Întâi am să prezint cadrul general al apariției mișcărilor dizidente în Europa Centrală și de Est, insistând pe gradul de „descompunere” în care se aflau regimurile comuniste în anii '70. Voi continua cu analiza comparativă dintre Charta '77 și Mișcarea Goma, începând cu o prezentare a „faptelor”, mai precis a

modului în care au apărut fiecare dintre cele două mișcări pentru drepturile omului. Chiar dacă această parte a lucrării va fi mai aridă, o consider totuși relevantă pentru analiza mea, în special pentru a se vedea că Securitatea autohtonă, cel puțin în 1977, nu a fost de neegalat în privința mijloacelor de constrângere. Voi încheia cu câteva reflecții personale asupra diferențelor dintre mișcarea pentru drepturile omului din România și cea din Cehoslovacia, asupra motivelor pentru care prima a avut o existență de numai câteva luni, în timp ce cea de a doua a reușit să supraviețuiască până în 1989. Eșecul românilor de a avea și ei „carta” lor se reflecta și în cursul diferit urmat de cele două țări după căderea regimurilor comuniste.

Astăzi, privind retrospectiv, se constată că apariția mișcărilor dizidente în Europa Centrală și de Est a fost legată de semnarea Acordului de la Helsinki¹. Liderii comuniști au mizat pe faptul că acest acord va rămâne literă moartă, așa cum fusese Declarația asupra Europei eliberate de la Yalta; de data aceasta, angajamentul de a respecta drepturile omului s-a dovedit un adevărat „călcâi al lui Achile” pentru regimurile lor. Strategia luptei surde dintre putere și societatea civilă au constituit-o tocmai libertățile fundamentale ale omului. Dizidenții, ca avocați ai societăților lor, nu au cerut altceva decât ca autoritățile să respecte ceea ce ele însele se angajaseră să respecte. Pentru a rămâne membre „onorabile” ale comunității internaționale, regimurile comuniste s-au văzut nevoite, treptat, sub presiunea internă și externă, să renunțe la practica veche de a reprima orice abatere de la uniformitate. Recunoașterea drepturilor omului prin semnarea Actului final al Conferinței de la Helsinki, a oferit, pe de o parte, o bază legală pentru acțiunile dizidente, iar pe de altă parte a îngăduit Occidentului să intervină direct în cazurile în care activiștii civici erau supuși represaliilor, neîngăduind autorităților comuniste să reacționeze atât de dur pe cât ar fi dorit.

Nu trebuie să se înțeleagă, însă, că numai simpla semnare a Acordului de la Helsinki ar fi declanșat mișcările dizidente în favoarea drepturilor omului. Acest Acord a fost, parafrazându-l pe Bălcescu, numai ocazia, nu și cauza. Determinantă a fost starea de descompunere în care se afla sistemul comunist la momentul respectiv². Dacă Acordul ar fi fost semnat în anii stalinismului, el ar fi rămas inoperant, cum a fost, de altfel, și Declarația de la Yalta. La sfârșitul anilor '70, însă, regimurile comuniste erau numai o umbră a aceluia ce se instalaseră la putere după război. Denumirea de neostalinism care a fost dată brejnevismului semnifică mai degrabă distanța față de „liberalismul” lui Hrușciiov, decât o reală revenire a stalinismului. Sau, mai bine zis, brejnevismul a fost un stalinism de suprafață, sub care se ascundeau slăbiciunea și oboseala unui regim care își pierduse forța de convingere. În anii '70, comunismul rămăsese, cel puțin pentru cei din interiorul „lagărului”, o ideologie golită de conținut, în care nimeni nu mai credea, nici măcar puterea. În același timp, intensitatea represiunilor scăzuse considerabil față de cea din perioada stalinismului: vremea terorii și a marilor procese trecuse.

Cum de nu se prăbușeau, atunci, aceste regimuri? Cheia funcționării era inerția: pe de o parte ordinea care se conserva prin automatism, iar pe de altă parte convingerea celor de jos că nimic nu se poate schimba. Brejnevismul nu a mai reprimat brutal, ci a acționat într-un mod mult mai subtil, amestecând victimele cu călăii³. Distincția între cele două categorii a dispărut în momentul în care toți s-au supus regulii jocului, participând la minciuna ideologiei oficiale, care denumește o guvernare birocratică democrație populară. cea mai cumplită degradare a omului o prezintă drept cea mai înaltă expresie a libertății, iar alegerile prestabilite drept voința poporului. Deși nimeni nu credea în aceste minciuni, toți ignorau abisul dintre realitate și ideologia oficială și se comportau ca și când ar fi

crezut. Mecanismul care asigura funcționarea acestor regimuri nu mai era convingerea, nici măcar constrângerea, ci conformismul oamenilor de rând, care, prin supunere în fața minciunii oficiale, deveneau complicii sistemului. Pentru a strica acest mecanism, trebuia, în primul rând, ca fiecare individ să ia decizia de a trăi în adevăr, punând astfel capăt acordului tacit dintre putere și cei fără de putere⁴.

Desigur că acest gen implica riscuri, putea duce la pierderea slujbelor, compromiterea carierelor, putea duce chiar la închisoare, dar nu mai însemna practic sinuciderea, ca în anii '50. Pentru prima dată, devenise posibil ca vocea celor care aveau păreri diferite să poată fi auzită⁵. Și asta ca „o consecință naturală și inevitabilă a fazei istorice“ în care se afla sistemul comunist la sfârșitul anilor '70⁶. Ziariștii occidentali i-au botezat „dizidenți“ pe aceia care au avut curajul și tăria morală să respingă minciuna și să spună cu voce tare adevărul (ceea ce s-ar traduce prin oameni cu opinii diferite, față de cea oficială). Dizidenții au fost, însă, numai partea vizibilă a vieții independente a societății. În spatele lor se aflau cei care publicau în samizdat, care țineau seminarii particulare, într-un cuvânt, toți cei care duceau o viață independentă de instituțiile oficiale, formând societatea civilă⁷.

Aceasta este doar o caracterizare globală a fenomenului de dizidență. Așa cum am mai amintit, el s-a manifestat sub diferite forme în fiecare dintre țările blocului sovietic. Cum a luat naștere mișcarea pentru drepturile omului din Cehoslovacia? Evenimentul care a dus la coagularea viitorului nucleu chartist a fost arestarea unui grup rock din mișcarea muzicală clandestină, denumit „Oamenii de plastic ai universului“⁸. Regimul nu avea intenția de a face prea mare publicitate acestui caz, ci dorea să reducă la tăcere niște tineri nonconformiști. Cazul grupului rock a atras, însă, atenția pușinilor intelectuali, printre care și Vaclav Havel, care avuseseră anterior prilejul să-i cunoască, să le asculte muzica și să înțeleagă că acești tineri erau cu totul altceva decât golani pe care îi prezenta în presă puterea. Pledoaria acestor intelectuali a reușit să urnească inteligența cehă, care a intuit importanța mizei acestui proces. Ei au înțeles că cei arestați de regim nu erau niște adversari politici, care amenințau direct puterea, ci numai niște tineri care doreau să se comporte așa cum simțeau. Procesul intentat lor reprezenta „agresiunea unui sistem totalitar la viața, la libertatea și integritatea umană“⁹. La început au reacționat câțiva scriitori, printr-o scrisoare deschisă, după care a urmat o petiție semnată de circa 70 de persoane. Treptat, cazul a devenit cunoscut atât în țară, cât și în afara ei. Primilor semnatari li s-au alăturat și alții, culminând cu cercul foștilor demnitari de partid, al comuniștilor reformiști îndepărtați de la putere după 1968, grupați în jurul lui Zdenek Mlynar. Protestele repetate au făcut ca, în final, dintre cei 19 arestați, numai 4 să fie condamnați la pedepse relativ ușoare.

Procesul „Oamenilor de plastic“ a reușit să coitalizeze grupuri ale elitei care, până atunci, trăiseră izolat și, mai ales, a născut dorința de a generaliza experiența acestui protest. În urma câtorva întruniri, a apărut ideea de a utiliza Acordul de la Helsinki ca pretext pentru o mișcare mai largă de apărare a drepturilor omului, redactându-se de comun acord textul care a primit denumirea Charta '77. Până la 1 ianuarie 1977, când acesta a fost difuzat, s-au strâns 243 de semnături de solidarizare, dintre care mai mult de 100 aparțineau foștilor comuniști reformatori din timpul Primăverii de la Praga¹⁰. Intenția declarată a acestei mișcări era aceea de a „întreține un dialog constructiv cu autoritățile, pentru a atrage atenția asupra cazurilor de încălcare a drepturilor omului“ și nu de a duce o „activitate politică opoziționistă, definită printr-o platformă politică“¹¹. Au fost desemnați trei purtători de cuvânt, care să reprezintă Charta în fața statului și a altor organe din țară și din străinătate: Jan Patocka, Vaclav Havel și Jiri Hajek. Cele trei opțiuni nu au fost întâmplătoare,

au fost alese persoane care să nu poată fi contestate nici de foștii comuniști, nici de intelectualitatea necomunistă, asigurându-se, astfel, coeziunea semnatarilor¹².

Autoritățile au reacționat agresiv și imediat. Regimul a inițiat un protest împotriva Chartei, semnat de mii de persoane¹³. La 14 ianuarie 1977, Vaclav Havel a fost arestat și reținut până în luna mai a aceluiași an. Ceilalți semnatori au fost urmăriți, arestați temporar și supuși la interogatorii prelungite. În urma hărțuierilor securității, Jan Patočka a suferit un atac de cord și, câteva zile mai târziu, la 13 mai 1977 a murit. Autoritățile nu au avut nici măcar decența de a respecta funeraliile sale, operând numeroase arestări printre cei ce se îndreptau spre cimitir. Membrii Chartei au fost supuși continuu presiunii din partea autorităților. Mulți dintre ei au stat ani în șir în închisoare, alții au fost forțați să emigreze, alții au fost dați afară din servicii și au lucrat ca muncitori necalificați, îngroșând rândurile celor „proscriși” în 1968. În ciuda represaliilor, ideea Chartei nu a murit. Până la sfârșitul anilor '80, numărul semnatarilor a crescut continuu, ajungând până la circa 2500 .

Charta '77 a stârnit agitația intelectualilor din blocul sovietic. Mai mulți scriitori unguri și bulgari s-au alăturat cehilor. Ecoul mișcării din Cehoslovacia a ajuns, prin intermediul posturilor străine de radio și în România, iscând discuții în mediile intelectuale românești. Paul Goma a fost cel care a încercat, mai întâi printre scriitori, să inițieze un protest similar Chartei, sau măcar o solidarizare cu mișcarea cehilor. A fost, însă, destul de repede deziluzionat de incapacitatea intelectualilor români de a trece peste grija pentru publicarea propriilor cărți sau peste animozitățile personale, pentru a se solidariza într-o mișcare pentru binele general. Hotărât să facă totuși ceva, Goma a trimis la 25 ianuarie 1977, prin intermediul unor diplomați străini, o scrisoare adresată lui Pavel Kohout, unul dintre semnatorii Chartei¹⁴. La 9 februarie scrisoarea a fost difuzată de radio „Europa Liberă”. Între timp, Goma a contactat și alte persoane, din afara breslei scriitoricești, încercând să găsească pe cineva care să i se alăture. În final, mișcarea pentru drepturile omului din România a debutat printr-o scrisoare trimisă Conferinței de la Belgrad, semnată de Goma, soția sa și alte șase persoane¹⁵. Toți cei ce semnaseră împreună cu soții Goma doreau un singur lucru: pașaport pentru plecarea definitivă din țară. Ceaușescu, care între timp primise din partea lui Goma o invitație scrisă de a trimite împreună cu el o declarație de susținere a Chartei '77, a reacționat mai întâi printr-un discurs violent împotriva „trădătorilor de patrie”. Au urmat imediat presiuni împotriva lui Paul Goma și a familiei sale: ascultarea convorbirilor telefonice, păzirea intrării blocului în care locuiau, urmărirea tuturor mișcărilor de către agenți ai Securității. Cu toate acestea, au început să vină oameni din toată țara, care auziseră de Goma de la postul de radio Europa Liberă, și care doreau să se solidarizeze cu el.

Pe data de 2 martie i s-a alăturat și Ion Negoițescu. În scrisoarea trimisă lui Paul Goma, deși declara că îi admiră curajul, Negoițescu mărturisea că singura lui grijă era legată de soarta literaturii române¹⁷. O zi mai târziu, i-a scris lui Goma și Ion Vianu. A făcut-o doar pentru a-i ura succes în lupta în care se angajase, dar pe care el personal o considera inutilă, acesta fiind și motivul pentru care se hotărâse deja să emigreze¹⁸. În cursul lunii martie, numărul semnatarilor ajunsese la 200¹⁹, dar în afara celor două excepții mai sus menționate, nici o figură publică nu i se alăturase lui Paul Goma. Autoritățile au intensificat presiunile: Goma a fost agresat de un fost boxer, băiatul lui Ion Vianu a fost bătut de „un vecin”, iar Ion Negoițescu a fost forțat să retracteze, fiind șantajat cu un proces pentru homosexualitate. Persecuțiile au culminat cu arestarea lui Paul Goma la 1 aprilie 1977 și concedierea lui Ion Vianu. În urma repetatelor proteste din străinătate, Goma a fost eliberat după circa cinci săptămâni de detenție, dar „primind” domiciliu obligatoriu până în

toamna aceluiași an, când a emigrat. Cred că am putea spune că mișcarea pentru drepturile omului în România a luat sfârșit o dată cu arestarea inițiatorului ei. Scrisoarea de solidarizare trimisă de minerii greviști din Valea Jiului nu și-a mai găsit destinatarul.

Numărul relativ egal al semnatarilor, judecând în cifre absolute, fără să le raportăm la numărul de locuitori, ar putea să ducă la concluzia că impactul celor două mișcări asupra societăților respective a fost comparabil. Inițial, semnatarii Chartei '77 au fost în număr de 243. Paul Goma a reușit, în două luni de zile, până la data arestării sale, să strângă 200 de semnături. De ce, atunci, Charta '77 a reușit să conviețuiască cu regimul comunist timp de doisprezece ani, constituindu-se în germenul renașterii societății civile în Cehoslovacia, în timp ce în România, momentul Goma '77 a constituit numai „cea mai înaltă formă“ a dizidenței românești? Explicația cea mai comodă, invocată de atâtea ori, a fost legată de duritatea regimului comunist din România, în comparație cu celelalte regimuri comuniste. Aceasta mi se pare mai mult o scuză superficială, decât o motivație reală. Nu cred că în 1977, exista o diferență semnificativă între Praga și București în privința apetitului pentru represiune. Regimul Husak a reacționat mai prompt decât regimul Ceaușescu: după numai două săptămâni de la publicarea Chartei, Havel era arestat, iar ceilalți semnatori hărțuiți în interogatorii dure. Toate acestea nu au avut, însă, nici un efect asupra activității Chartei, în timp ce în România, totul a succumbat o dată cu anihilarea inițiatorului mișcării. Eu cred că răspunsul se află în diferența dintre cele două societăți, care s-a reflectat în componența și structura celor două mișcări, în primul rând în imaginea publică a personalităților implicate și în gradul de coeziune al acestora. Alături de Goma nu s-au aflat decât doi intelectuali relativ cunoscuți: Ion Negoitescu și Ion Vianu. În rest, nu erau decât oameni obișnuiți, intelectuali sau nu, dar nu persoane publice. Nu vreau să se înțeleagă prin aceasta că valoarea morală a gestului lor de solidaritate ar fi mai mică. Dar una din calitățile pe care trebuie să le îndeplinească un dizident este aceea de a fi cunoscut atât în țară, dar mai ales în Occident pentru a putea atrage atenția, prin scris, asupra activității sale civice³⁰. În plus, gradul de coeziune al celor ce se solidarizaseră cu Paul Goma era aproape nul. Cei ce semnaseră erau oameni care nu se cunoscuseră anterior și care veniseră mânați de propriile necazuri sau interese, cum ar fi obținerea unui pașaport pentru plecarea definitivă din țară. Nici măcar Negoitescu sau Vianu nu-și manifestaseră interesul pentru o mișcare a drepturilor omului. Singurul liant era însuși Goma, și nu întâmplător reporterii occidentali au botezat cu numele său mișcarea dizidentă din România.

Printre semnatarii Chartei, în schimb, erau foarte multe figuri publice, aparținând fie lumii intelectuale, fie fostei elite comuniste reformatoare. Nici între personalitățile chartiste nu a existat nici o coeziune anterioară. Inteligenția cehă, ca de altfel toate elitele, era împărțită în cercuri izolate, neînclinate spre colaborare, stăpânite de inevitabilele animozități personale. Cazul „Oamenilor de plastic“ a fost pentru toți un semnal de alarmă, care i-a făcut să înțeleagă că libertatea este indivizibilă, că nu există nici o diferență între libertatea de a cânta rock și libertatea de a scrie, de a face filozofie sau de a exprima interesele sociale ale oamenilor³¹. Coeziunea tuturor s-a făcut în jurul refuzului minciunii, optându-se pentru viața în adevăr. Cei care s-au alăturat mișcării s-au alăturat în numele acestei idei și nu în numele unor revendicări personale. Poate că de aici s-a născut și spiritul de toleranță reciprocă al membrilor Chartei, care au trecut peste conflictele personale pentru a se dedica unui interes general³².

Și Paul Goma a mizat pe solidaritatea intelectualilor, sau măcar a scriitorilor. De ce, cu două excepții, nici o personalitate nu s-a alăturat lui Goma? Pentru a înțelege acest lucru,

cred că trebuie să ne întoarcem la altă experiență paralelă a României și Cehoslovaciei: anul 1968 și consecințele lui asupra celor două intelighenții. „Normalizarea“ regimului Husak a fost un pact social prin care puterea a asigurat maselor largi o relativă bunăstare în schimbul tăcerii lor. Persecuțiile i-au atins doar pe protagoniștii principali ai Primăverii. Cei din conducerea partidului, care se declaraseră deschis pentru reforme, au fost îndepărtați din funcții, unii dintre ei închiși, iar majoritatea intelectualilor care se implicaseră într-un anume fel au fost interziși, dați afară din servicii și nevoiți să lucreze ca șoferi, fochiști sau spălători de vitrine. Și unii și alții, foști comuniști și anticomuniști, s-au văzut repudiați de regim și siliți să devină marginali în societate. Această experiență comună a favorizat fuziunea lor în 1977, în ciuda diferențelor de opinii din timpul Primăverii pragheze²³.

Dimpotrivă, regimul Ceaușescu, după 1968, a realizat performanța de a-și apropia până și pe foștii deținuți politici. Printre aceștia a fost chiar și Paul Goma, care alături de alți intelectuali a intrat atunci în partid. Ceaușescu a mizat pe naționalismul primitiv al românilor, reușind să-și atragă marea majoritate a „mânuitorilor de condeie“²⁴. Pentru zelul cu care au început să laude regimul au fost răsplătiți cu mici privilegii: rentă de la Uniunea Scriitorilor, vacanțe în casele de creație și, cel mai important, publicarea cărților, deci implicit intrarea în istoria culturii române. Poate că dușul rece al tezelor din iulie i-a trezit pe mulți la realitate, dar era prea târziu pentru a mai da înapoi după ce gustaseră din „nectarul nemuririi“. „Prestigiul și succesul i-au corupt pe intelectualii români“²⁵. În anii '70 nu mai exista perspectiva închisorii ca o scuză pentru laudele aduse regimului. Cei care au făcut-o au făcut-o de bună voie, pentru că aceasta era singura sursă a prestigiului lor. Lucrul este evident pentru scriitorii de curte, ale căror opere nu aveau decât valoare de „uz intern“. Dar nici pentru ceilalți nu exista o alternativă, atâta timp cât nu aveau curajul de a publica în străinătate și atâta timp cât fenomenul samizdat era inexistent în România. Singurele locuri în care își puteau publica cărțile erau editurile de stat. Această obsesie „a operelor“, de a ajunge „mare“ cu orice preț, i-a împiedicat pe mulți să se alătore lui Goma. Și chiar dacă ar fi vrut să-și asume riscurile de a protesta în numele drepturilor omului, orgoliul i-ar fi împiedicat să stea alături de un scriitor marginal, căruia nu îi apăruse nici o carte în țară²⁶. Mulți știau că el nu este un scriitor fără operă, știau că publicase deja în Occident, fără acceptul regimului, dar acesta era, desigur, un motiv de invidie din partea „confrăților“ și nu unul care să-i aducă prestigiu.

În România existau, totuși, și intelectuali care se ridicau deasupra acestei lumi guvernate de egoism și vanitate, neinteresate de gloria efemeră pe care o puteau obține prin obediență față de regim. Aceia trăiau, însă, iluzia rezistenței prin cultură, fiind încă prizonierii visului generației interbelice de a crea, după România Mare, și o Cultură Română Mare. Obsedați că la Judecata de Apoi nu vom putea prezenta „documentele culturale necesare spre a ne justifica existența“, nu s-au întrebat, însă, niciodată dacă nu cumva „ni se vor cere și documente istorice“²⁷.

Fusese uitat exemplul celor care au construit România modernă și care, înainte de a fi oameni politici, au fost istorici, poeți, prozatori sau filozofi. Cehii, se pare, nu au pierdut tradiția politică a unor intelectuali ca Palacky și Masaryk. În 1977, comozi, intelectualii români își spuneau că nu există nici o speranță, că orice încercare nu înseamnă decât „sinuciderea“ celui care încearcă, pentru că regimul este etern. Evoluția ulterioară a lucrurilor i-a contrazis. Puterea comunistă din Cehoslovacia a fost nevoită să cedeze presiunii „de jos“. În schimb, regimul Ceaușescu a evoluat aproape nestingherit până în 1989. Consecința pentru noi a fost „emanarea“ noii puteri post-decembriste din „scrisoarea celor șase“ și nu din protestele

puținilor intelectuali care au îndrăznit, în ceasul al doisprezecelea, să-și facă auzite glasurile. Societatea civilă din România nu a putut oferi nici o alternativă pentru putere.

Astăzi, intelectualii români nu le-a mai rămas decât să se plângă că nu au un Havel și să regrete că nu au avut o Chartă '77. Singurul răspuns care poate fi dat este cel al lui Paul Goma: „Dar au avut-o. A fost acolo, la îndemâna lor”²⁸. 1977 a fost momentul ratat al inteligenței române.

NOTE

- 1 La 1 august 1975 s-a încheiat la Helsinki Conferința pentru securitate și cooperare în Europa, prin semnarea de către cele 35 de state participante a unui Acord final. Uniunea Sovietică a obținut recunoașterea granițelor postbelice și a dreptului de a-și alege și dezvolta liber sistemul politic, social, economic și cultural. În schimb, toate țările Tratatului de la Varșovia s-au angajat, alături de celelalte state, să respecte drepturile și libertățile fundamentale ale omului, în conformitate cu Carta Națiunilor Unite și cu Declarația universală a drepturilor omului. Vezi Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa în Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1965-1975*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 438-455.
- 2 Havel denuiește această fază în care se afla sistemul comunist „post-totalitar”, subliniind prin prefix nu faptul că este un sistem care a încetat să mai fie totalitar, ci faptul că este un alt tip de sistem totalitar. Vezi Vaclav Havel et al., *The Power of the Powerless*, M.E. Sharpe Inc., New York - London, 1990, p. 27.
- 3 Vladimir Tismăneanu, *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, The Free Press, Macmillan, New York, 1993, p. 139.
- 4 Ideea vieții în adevăr ca fundament teoretic al opoziției față de regimurile comuniste se găsește în Vaclav Havel, *op.cit.*, pp. 27-41.
- 5 Tismăneanu, *op.cit.*, p. 115
- 6 Havel, *op.cit.*, p. 23.
- 7 Havel, *op.cit.*, pp. 65-66.
- 8 În Cehoslovacia, ca și în alte țări ale lagărului sovietic, apăruse o cultură muzicală, asociată în general tineretului, inspirată de mișcările protestatere ale tinerei generații din Occidentul anilor '60. După Primăvara de la Praga, multe dintre grupurile de jazz sau rock au fost interzise oficial, dar ele au continuat să existe clandestin, când spectacole private. Vezi L.P. Morris, *Eastern Europe since 1945*, Heinemann Educational Books, London, 1984, p. 187. În Cehoslovacia, aceste grupuri muzicale au fost o altă componentă a culturii neoficiale, care atrăgea un public mai puțin instruit, mai puțin interesat de cultura înaltă. Participarea la concertele acestor grupuri, era un mod de sustragere de la cultura oficială. Prin comparație, în România acest gen de muzică a fost acaparat de „trusul Păunescu”, sub firma Cenaclului Flacăra, fiind astfel în mod subtil integrată culturii oficiale.
- 9 Vaclav Havel, *Interogatoriu în depărtare*, Ed. Tinerama, București, 1991, p. 96.
- 10 Pentru modul în care s-a format Charta 77 vezi Havel, *op.cit.*, pp. 94-104.
- 11 Cei care au aderat la această mișcare s-au auto-definit ca „o asociație neoficială, deschisă unor persoane cu opinii, credințe și profesii diferite, unite de dorința de a lupta, individual sau colectiv, pentru respectarea drepturilor omului” și care „nu are nici statut, nici organe permanente, și nici nu acordă calitatea formală de membru”. Vezi și textul Chartei în revista 22, Nr. 44, 16 noiembrie 1990, pp. 8-9.
- 12 Personalitatea lui Jan Patocka a fost creionată de Havel în *Interogatoriu în depărtare*, pp. 101-106. Pentru bibliografiile câtorva dintre semnatarii Chartei vezi Vaclav Havel et al., *The Power of the Powerless*, pp. 222-228.
- 13 *Ibidem*, p. 126.
- 14 Sharon Wolchik, *Czechoslovakia*, în Joseph Held, ed., *The Columbia History of the Eastern Europe in the Twentieth Century*, Columbia University Press, 1992, pp. 140-141.
- 15 Textul scrisorii a fost reprodus în Paul Goma, *Scrisori întredeschise. Singur împotriva lor*, Biblioteca Revistei Familia, Multiprint, Oradea, 1995, pp. 56-57.
- 16 Paul Goma, *Culoarea Curcubeului 77*, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 1993, pp. 70-72.
- 17 Ion Negoitescu, *În cunoștință de cauză*, Ed. Dacia, Cluj, 1990, pp. 13-18.
- 18 Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, Ed. Litera, București, 1994, pp. 252-253.
- 19 M. Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II*, Humanitas, București, 1993, p. 257
- 20 Vaclav Havel et al., *The Power of the Powerless*, p. 57.
- 21 *Ibidem*, p. 46.
- 22 Vaclav Havel, *Interogatoriu în depărtare*, p. 103.
- 23 În timpul Primăverii de la Praga, majoritatea comuniștilor reformatori au gândit numai în limitele rolului conducător al partidului. În timp ce necomuniștii se exprimaseră deschis pentru pluralism democratic.
- 24 Vezi și Stelian Tănase, *Șocuri și crize*, Editura Staff, București, 1993, pp. 172-174.
- 25 Ion Negoitescu, *op.cit.*, p. 32.
- 26 Ion Negoitescu povestește că în momentul în care i-a cerut lui Geo Bogza să semneze împreună scrisoarea către Goma, replica acestuia a fost: „Cine e acest Goma?”. Vezi I. Negoitescu, *op.cit.*, p. 33.
- 27 Monica Lovinescu, *Est-Etice. Unde scurte IV*, Humanitas, București, 1994, p. 356.
- 28 Opiniile exprimate de Paul Goma în 1990 sunt reproduse în revista 22, Nr.44, 16 noiembrie 1990, p. 9.

SUMMARY

This essay tries to reexamine a much discussed subject among Romanian intellectuals after 1989: the absence of any reaction from the Romanian civil society during the communist régime, comparing with what happened in Poland, former Czechoslovakia and Hungary.

The author concentrates upon the year 1977, when it was the only noticeable attempt to organize in Romania an opposition movement against the régime of Nicolae Ceauşescu, stated by the writer Paul Goma.

Comparing this Romanian dissident movement with *Charter '77* which was the germ of the civil society in the communist Czechoslovakia, one can reveal the real causes of the Romanian failure to defy communism.

APROAPE SINGURI ÎN DEȘERTUL DE BETON REFLECȚII ASUPRA PROTESTULUI MUNCITORESC ÎN ROMÂNIA 1977-1987

Dragoș Petrescu

„21 octombrie 1977 – De vreo două săptămâni presa franceză se face stăruitor ecoul grevei celor 35.000 de mineri de pe Valea Jiului, din primele zile ale lunii august, și înfruntării minerilor cu Ceaușescu.“
(Monica Lovinescu) ¹

CONCEPTELE de „stalinism național“ (Vladimir Tismăneanu)², „comunism primitiv“ (Mihai Botez)³ sau „comunism de clan“ (Stelian Tănase) încearcă să definească varianta românească a modelului importat de la Răsărit. Începând de la mijlocul anilor '70, criza structurală din România comunistă, agresiunea simultană a regimului asupra mediului rural, dar și urban, au impus treptat majorității populației revenirea la o mentalitate apropiată de cea a societăților bazate pe o economie naturală. Tripla sfidare cu care regimul Ceaușescu s-a confruntat în anul 1977 – „mișcarea Goma“, cutremurul din 4 martie și greva minerilor din Valea Jiului – a subliniat intrarea României în faza național-comunismului târziu. În pofida scăderii accentuate a nivelului de trai, începând de la mijlocul anilor '70, în România nu s-au declanșat mișcări muncitorești de protest care, prin amploarea lor, să limiteze efectele dezastruoase ale politicii regimului Ceaușescu. În general, studiile consacrate comunismului românesc nu au acordat suficientă atenție componentei rurale a societății românești și, mai ales, fenomenului de perpetuare a unei mentalități tradiționale în condițiile urbanizării rapide, masive și necontrolate din perioada regimului Ceaușescu⁴. Pentru acea perioadă, viața ceva mai decentă din Capitală era departe de realitatea României profunde⁵. Cealaltă Românie, România provincială, România zonelor industriale, a muncii fizice grele și a cartierelor-dormitor de la periferie, România gărilor și autogărilor mizere și cufundate în întuneric, a trenurilor de navetă supraaglomerate și duhnind a alcooluri proaste, a Alimentarelor goale, a cartelelor de alimente și a cozilor interminabile începute în miez de noapte, pe scurt, adevărata Românie de la începutul anilor '80 începea la câțiva kilometri de București. O țară stranie, o societate coborâtă parcă din scenariile care imaginau regiuni supraviețuind unui conflict nuclear. În ciuda lipsurilor și a mizeriei, se păstrau simbolurile unui mod de viață propriu societăților industriale: electricitate, gaze naturale la bucătărie, încălzire centrală, apă curentă, aparatură electrocasnică, radio, televizor, casetofon, videocasetofon, automobil. Bunuri care, zilnic, erau utilizabile pentru perioade scurte, datorită întreruperilor repetate în alimentarea cu energie electrică. Benzină raționalizată, în cote de 20 de litri pe lună. Apa rece era stocată permanent în bidoane, damigene, în căzile de baie și în cele mai ciudate recipiente, din cauza alimentării aleatorii cu apă curentă. Caloriferele, aproape reci în miezul iernii, erau dublate de aragazul care „ardea“ permanent, de radiatoare electrice sau sobe de fontă deplasabile, funcționând cu rumeguș sau deșeuri din lemn. Văzute de pe stradă, blocurile proletare de la periferie ilustrează „starea națiunii“ prin coșurile prelungi și

înnegrite ale sobelor, străbătând geamurile apartamentelor și prin pădurea de antene, pentru recepția programelor televiziunii bulgare, pe acoperiș. Blocuri cenușii, igrasioase, fără balcoane, cu rufe atârând la uscat pe frânghii întinse între geamuri. O populație hămesită, obsedată de lipsa cronică de pe piață a bunurilor de larg consum. Citez din jurnalul scriitorului Liviu Antonesei, un fragment scris în 1989⁶: „*Cineva mi-a spus – și e sursă sigură pentru că e din localitate – că la Brăila chiloții se vând numai pe baza Buletinului de identitate! Semnul bun ar fi că, la Brăila, se mai «dau» chiloți! La Iași, au dispărut complet de câțiva ani buni. Ca și șosetele de bumbac. [...] După alimente, după săpun, după pasta de dinți și lamele de ras, după becuri, după o sumedenie de medicamente, după hârtia igienică – aceasta a reapărut – iată a venit și rândul chiloților*”.

Mutațiile produse în societatea românească, care au devenit evidente la sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, au fost determinate de politica de industrializare masivă declanșată de regimul comunist în primii ani de după preluarea puterii. Această politică de industrializare, începută în anii 1949-1950, a produs modificări esențiale în ceea ce privește expansiunea urbană. În cifre absolute, populația urbană a crescut de la 3.486.995 în 1948 (22 %), la 5.667.559 în 1965 (29,8 %). În 1985, populația urbană se ridica la 11.540.494, ceea ce însemna 50,6 % din total. Creșterea populației urbane a impus, în perioada 1995-1970, construirea a numeroase blocuri de locuințe, plasate în special pe terenurile virane de la periferia orașelor, în apropierea zonelor industriale⁷. Însă, la mijlocul anilor '70, pe fondul recolectivizării culturale declanșate de „tezele din iulie 1971”, a început să se contureze concepția liderului comunist român cu privire la demolarea și reconstrucția radicală a unor întinse zone urbane și rurale. Astfel, în 1974 a fost dată publicității legea privind „sistemizarea teritoriului și localităților urbane și rurale”. Centrată pe conceptul de „sistemizare”, această lege sintetiza, în fapt, concepția secretarului general al partidului cu privire la reorganizarea „judicioasă” a întregului teritoriu al țării. Debuta astfel perioada distrugerii programate a unui trecut ce amintea de cealaltă Românie, civilizată și europeană, o perioadă care, în textele dizidente românești, a fost numită perioada „schizofreniei naționale”. În orașele românești, memoria zidurilor, mărturie a trecutei apartenențe la spațiul european, trebuia să dispară pentru a face loc „pagodelor staliniste” din beton armat, dovada palpabilă a victoriei unui sistem demolator asupra unei societăți atomizate. După cum reiese din studiile istoricului Dinu C. Giurescu, până în anul 1989, „*cel puțin 29 de orașe au fost distruse și reconstruite în proporție de 85-90 %, și anume: Suceava, Botoșani, Pașcani, Iași, Roman, Piatra-Neamț, Bacău, Vaslui, Huși, Bârlad, Tecuci, Focșani, Galați, Râmnicu-Sărat, Buzău, Mizil, Ploiești, Pitești, Slatina, Craiova, Râmnicu-Vâlcea, Giurgiu, Slobozia, Călărași, Medgidia, Tulcea, Constanța, Mangalia, Baja-Mare*”. În plus, distrugerile provocate de cutremurul de la 4 martie 1977 au constituit pretextul pentru lansarea programului de reconstrucție și sistemizare a Capitalei. Motivându-se demolarea clădirilor grav avariate de cutremur, în cursul anului 1977 a început o campanie mascată de distrugere a unor clădiri vechi din București, între care multe biserici⁸.

Pe de altă parte, programul de sistemizare rurală prevedea reorganizarea spațiului locuit al satelor tradiționale românești, urmărindu-se reducerea la minim a ariilor construite pentru a nu afecta terenurile arabile, pentru o folosire „optimă” a pământului, considerat a fi o importantă „avuție națională”. De altfel, regimul estima, în 1980, că aproximativ 3000 de sate se vor desființa în urma procesului de sistemizare rurală. Noile sate, imaginate de conducătorii partidului comunistilor români, urmau să devină niște „complexe agro-industriale”, menite să șteargă diferențele dintre sat și oraș. Un model de asemenea com-

plex agro-industrial l-a reprezentat comuna Otopeni, de lângă București. Deși, în 1970, 95 % dintre locuitorii comunei locuiau în case noi, în perioada 1987-1989 aceste locuințe au fost demolate și înlocuite cu blocuri de patru etaje. Aceasta comună s-a numărat printre primele care au căzut victimă programului de „sistemizare rurală”¹⁰.

Ca rezultat al acestui proces de „sistemizare”, orașele României socialiste încorporau, cu excepția unei elite urbane restrânse, o populație semi-urbanizată, care, fără să fi pierdut legătura cu regiunea rurală din care provenea, încerca să combine avantajele unui salariu „la stat” cu posibilitățile de aprovizionare oferite de gospodăria țărănească a părinților. În plus, orașele erau tranzitate zilnic de o mare masă de oameni, puțin variabilă: navetiștii. Lucrând în special în industrie, în munci necalificate sau care necesitau o calificare medie (portari, încărcători-descărcători, acari, lăcătuși), navetistul, un hibrid social prin excelență, a reprezentat o formă generalizată de adaptare a individului din mediul rural la criza structurală a societății românești de la mijlocul anilor '70. Acest fenomen s-a accentuat, după cum am arătat, pe fondul ofensivei statului asupra a ceea ce mai rămăsese din mica proprietate țărănească, prin programul de sistemizare rurală. În condițiile în care tinerii de la sate nu aveau nici un viitor în agricultură, mai ales în regiunile colectivizate, exodul populației apte de muncă spre zonele industriale ale orașelor din apropiere a reprezentat singura soluție viabilă pentru un mare număr de locuitori ai satelor. Au existat în România anilor '80 sate în care, în agricultură, munceau numai femeile și bătrânii. Lipsa de forță de muncă din agricultură era permanent suplinită prin campaniile de muncă forțată impuse elevilor, studenților și profesorilor (în special în perioada 15 septembrie – 15 octombrie), soldaților și, în anumite perioade, angajaților din diverse instituții sau fabrici.

Pe de altă parte, în condițiile în care aprovizionarea cu bunuri de primă necesitate era extrem de dificilă, o parte din populația semi-urbanizată a orașelor, transplantată de la sat în blocurile de la periferia orașelor, mahalale ordonate pe verticală, a fost nevoită să înceapă o navetă în sens invers, săptămânal, de la oraș la sat. Pâinea, obținută pe cartelă în majoritatea orașelor din țară, cu excepția Bucureștiului, era economisită pentru a fi dusă rudelor de la țară la sfârșit de săptămână, pentru a obține în schimb puțină carne, brânză, ouă, fructe sau lapte pentru copii. Și cred că nu este exagerată afirmația că, în special în anii '80, România era o țară de navetiști. Chiar în Bucureștiul care beneficia de pâine și benzină „la liber”, deci necartelate, o populație hămesită „făcea naveta” între locuință și serviciu, totdeauna pregătită să se așeze la o coadă pentru indiferent ce¹¹. Cred că sintagma „comunism primitiv” se poate aplica mai degrabă pentru definirea calității vieții într-o astfel de societate a „socialismului real”, decât pentru definirea trăsăturilor regimului politic.

Într-o societate care tindea să-i reducă la animalitate pe membrii corpului social, fundamentală devenea problema supraviețuirii individuale. De aceea, nu ar fi lipsită de importanță analizarea a ceea ce era crucial, din punctul de vedere al individului, pentru supraviețuirea sa. Aplicând modelul propus, al unei populații legate încă puternic de sat, dar lucrând în orașe, cea mai mare parte în întreprinderi de stat, ar fi interesant poate de analizat modul în care *mitul pământului*, cheie a supraviețuirii într-o societate rurală clasică, a fost înlocuit cu *mitul serviciului*, cheie a supraviețuirii într-o societate mutantă, ce se pretindea a fi industrială. Cel puțin în parte, se poate înțelege de ce frica de a nu pierde serviciul a devenit baza pactului tacit, de compromis și non-protest, dintre muncitorii-țărani din întreprinderi și Putere. Plecând de la mentalitatea tradițională românească, dominată timp de secole de problema esențială a supraviețuirii biologice, se poate avansa ipoteza că

aparenta docilitate și lipsa protestului public în mediul muncitoresc reprezenta în realitate cel mai bun mod de apărare al unei clase tributare încă mentalului țărănesc¹². Pe de altă parte, sondând mediul în care au izbucnit mișcările muncitorești semnificative din România lui Nicolae Ceaușescu, se poate afirma că aceste revolte au apărut în puținele medii autentic muncitorești. Astfel, în Valea Jiului (în august 1977), ca și la Brașov (în noiembrie 1987), revoltele s-au produs în cadrul unor ramuri industriale care, prin dezvoltarea intensă impusă în anii „puterii populare“, reclamasera o sporire rapidă a numărului de angajați. Atragerea unui număr mare de muncitori, din zone depărtate ale țării, a contribuit la crearea unei clase muncitoare „autentice“. Această clasă muncitoare, ruptă de gospodăriile părintești aflate la mare distanță, se afla în dependență totală față de salariul din industrie. În cazul Brașovului, dezvoltarea industrială intensă a impus, ca și în cazul Văii Jiului, atragerea unui mare număr de muncitori din alte zone ale țării, și în special din Moldova. Migrările masive de populație din Moldova au stat, de altfel, la baza numeroaselor „bancuri cu moldoveni“ din acea perioadă. Astfel, în 1987, protestul muncitoresc s-a declanșat la Brașov pe platforma industrială din zona de sud, la Întreprinderea de autocamioane „Steagul Roșu“, într-un mediu muncitoresc autentic.

Este greu de imaginat o încadrare intelectuală a protestului muncitoresc în România comunistă, de tipul celei care a permis crearea KOR-ului polonez (în septembrie 1976) și cristalizarea Solidarității poloneze, la Gdansk, în august 1980¹³. Poate că anul 1977 ar fi putut constitui momentul coordonării protestului muncitoresc cu cel intelectual. Atunci însă, scrisoarea minerilor care se solidarizau cu „mișcarea Goma“ a sosit prea târziu¹⁴. Pe de altă parte, poliția politică poloneză nu a acționat cu duritatea omniprezentei Securității române. După cum spunea profesorul Alexandru Dușu, dacă în 1980, în locul poliției politice poloneze ar fi fost Securitatea română, Bronislaw Geremek nu ar mai fi ajuns la Gdansk, pentru a se alătura muncitorilor greviști de la Șantierul Naval Lenin. În plus, este posibil ca acel dispreț al elitelor românești față de gloate, prezent în societatea românească de secol XIX¹⁵, care, după părerea mea, s-a perpetuat până astăzi, să fi împiedicat solidarizarea intelectualilor români cu mișcarea muncitorească. În 1979, inițiativa înființării Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România (S.L.O.M.R.) s-a bucurat de un puternic ecou internațional, dar nu a avut practic nici un efect în țară¹⁶. În lipsa unor mișcări muncitorești de anvergură, de tipul revoltelor poloneze din 1956, 1970 și 1976, pe fondul cărora să se poată iniția un dialog între intelectualitatea „nealiniată“ și opoziția muncitorească, se poate explica eșecul S.L.O.M.R., care, în 1979, precedase acel „august polonez“ și nașterea Solidarității poloneze. În sfârșit, merită amintită remarcă lui Mihai Botez cu privire la rolul intelectualilor polonezi în structurarea Solidarității: „*Într-adevăr, intelectualii polonezi nu s-au oferit, ca toți intelectualii militanți de până ieri, să preia conducerea mișcării muncitorești, ci s-au mărginit să-și asume rolul (mult mai natural) de consilieri*“¹⁷.

În lipsa unor anchete sociologice care să trateze „fenomenul navetei“ în anii '70-'80 sau modul în care intelectualul era perceput la nivelul „clasei muncitoare“ din România, în aceeași perioadă, limitele acestei lucrări sunt evidente. Cred însă că această abordare poate explica, în parte măcar, de ce, până la revoluția-lovitură-de-stat din decembrie 1989, în România nu a fost posibilă coordonarea protestului muncitoresc cu cel intelectual. După 1989, mineriadele declanșate cu profesionalism de către regimul Iliescu au reprezentat, indiscutabil, consecințele perpetuării acestei imposibilități de comunicare.

NOTE

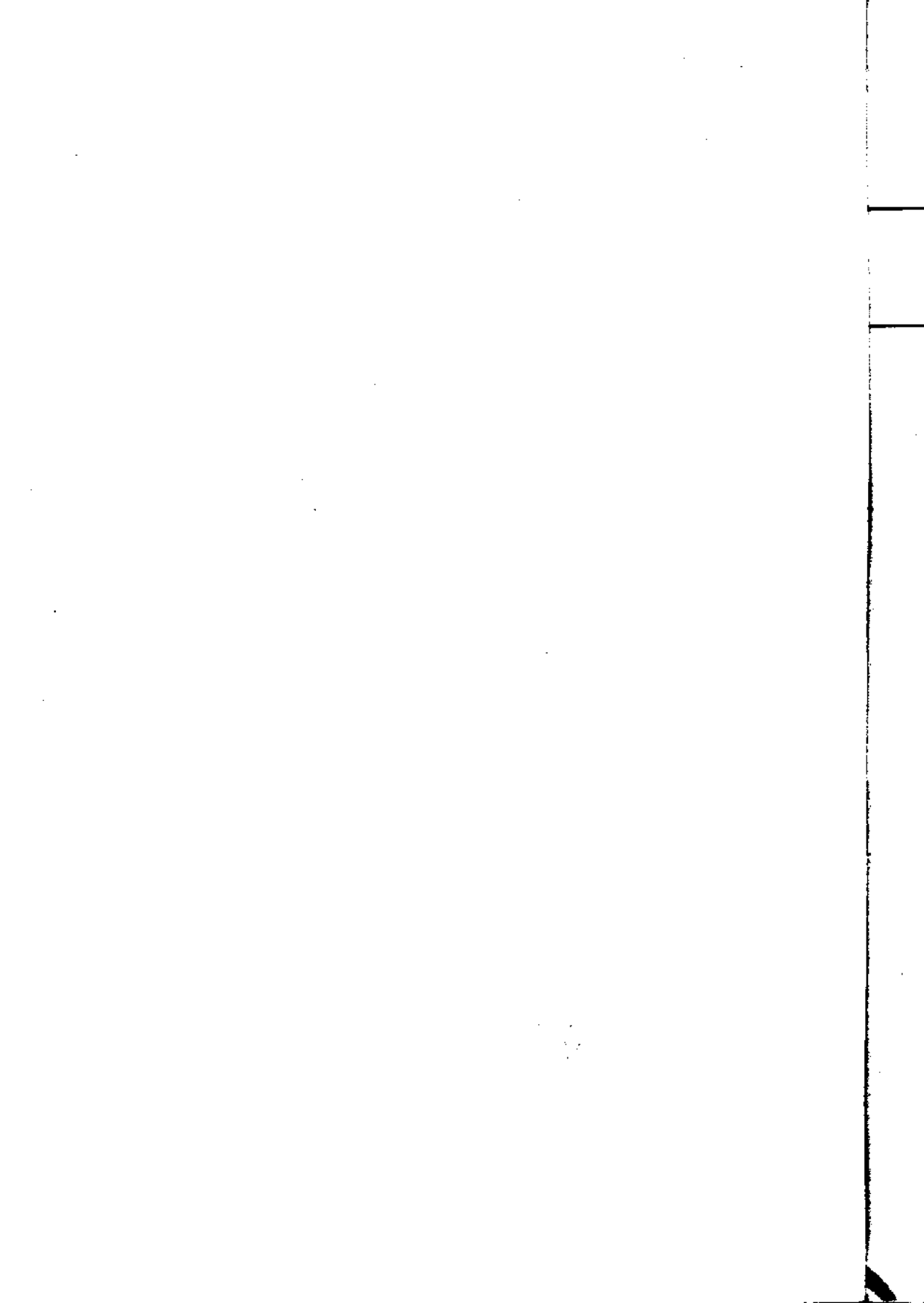
- 1 Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II*, Humanitas, București, 1993, p.247.
- 2 Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995, pp.77-79.
- 3 Mihai Botez, *Intellectualii din Europa de Est*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, p.17.
- 4 Chiar și în condițiile acestei urbanizări accelerate, România avea, la sfârșitul anilor '70, cel mai scăzut grad de urbanizare dintre țărilor Europei Centrale și de Est. În România populația urbană se ridica la 48,6 % din totalul populației, față de 58,5 % în Polonia (1980), 54 % în Ungaria (1980), 76,2 % în R.D.G. (1980), 66,7 % în Cehoslovacia (1974) și 62,1 % în Bulgaria (1980). Pentru comparație, menționăm că, în 1981, gradul de urbanizare în Marea Britanie (numai pentru Anglia și Țara Galilor) era de 76,2 %. Vezi L.P. Morris, *Eastern Europe since 1945*, Heinemann Educational Books, London Exeter, 1984, p.116.
- 5 Această Românie profundă a anilor '80 era reprezentată mai ales de provincie (mai puțin de Iași, Timișoara sau Cluj, ci mai degrabă de Târgoviște, Ploiești, Slobozia, Pitești, Alexandria, Giurgiu etc.).
- 6 Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*, Editura POLIROM, Iași, 1995, pp. 69-70.
- 7 Vezi Dinu C. Giurescu, *Distrușerea trecutului României*, Editura Museion, București, 1994, p.13.
- 8 *Idem*, p.42.
- 9 *Idem*, pp. 50-53.
- 10 *Idem*, p.27
- 11 După părerea mea, cozile interminabile pot fi considerate o formă explicită a pasivității societății. De altfel, regimul s-a mulțumit să mute cozile din fața magazinelor la intrările de serviciu din spate, unde, de obicei, „se băga” și, apoi, „se dădea” câte ceva. Prin dispariția cozilor de la stradă, regimul putea considera că acestea, fiind mai puțin vizibile, nu existau. Despre posibilitatea controlării de către putere a potențialului conflictual al cozilor, vezi Pavel Câmpeanu, *ROMÂNIA: Coada pentru hrană. Un mod de viață*, Editura Litera, București, 1994, Cap. „Din nou despre «Legea fundamentală a socialismului»”, pp. 148-166.
- 12 Vezi studiul lui Arthur W. Helweg, *Internationalization and Peasant Society*, prezentat în cadrul unui seminar la facultatea de Sociologie din București (o copie a acestui studiu se află în posesia mea). Pe de altă parte, subliniez ineficacitatea acestei atitudini „mioritice”, la nivelul întregii populații. Citez din Dan Petrescu: „Nu-ți place acest gen de a lăsa lucrurile să curgă, în ideea că nu ieșirea din pasivitate, ci tocmai accentuarea ei ar aduce o soluție coșmarului nostru național? În ce mă privește, m-am mulțumit să observ că strategia cu pricina e una cu dublu tăiș: ea duce în cel mai bun caz la deprofesionalizare, în cel mai rău la habitudini extrem de greu de schimbat, mai ales că ele vin de la un fond ancestral de lehamite. E ca și cum, pentru a scăpa de acest regim, ar trebui să dispărem cu toții”. Vezi Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o țară ocupată*, Editura Minerva, București, 1990, p.42.
- 13 Istoria opoziției muncitorești poloneze este marcată de un lung șir de greve și revolte. La 28 iunie 1956, a avut loc revolta muncitorească de la Uzinele Stalin din Poznan, când au fost împușcați 53 de muncitori. În decembrie 1970 la Gdansk, Gdynia și Szczecin, în urma grevelor și demonstrațiilor muncitorești, forțele de represiune au tras din nou în muncitori, ucigând 11 persoane. La 25 iunie 1976, au avut loc grevele de la uzinele metalurgice din Radom și din Ursus (lângă Varșovia), urmate de o reprimare sângeroasă. În urma intervenției autorităților, numeroși muncitori care participaseră la grevele din 1976 au fost închiși sau au rămas șomeri. La inițiativa unor intelectuali polonezi (printre care Kuron, Michnik), sprijiniți de exilul polonez, ia ființă în același an, 1976, Comitetul pentru apărarea muncitorilor (KOR), cu scopul de a ajuta familiile muncitorilor închiși. Grevele din vara anului 1980, izbucnite la șantierele navale de pe coasta Mării Baltice, au culminat cu Acordul de la Gdansk, semnat la 31 august 1980 între greviștii și reprezentanții guvernului. Pentru prima dată într-o țară comunistă, autoritățile erau nevoite să accepte în mod oficial înființarea sindicatelor libere. La 17 septembrie 1980 a fost înregistrat sindicatul muncitoresc independent *Solidarnosc* (Solidaritatea). Vezi Jakub Karpinski, *Istoria comunismului polonez și mondial*, Ed. de Vest, Timișoara, 1993 și *Arhiva. Supliment de istorie al ziarului Coudianul*, Nr.8(40), vineri, 25 august 1995 și Nr.9 (41), vineri, 29 septembrie 1995. Bibliografia străină este impresionantă. Am consultat lucrările: Joseph Held, ed., *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, Cap. 6, Poland: 1918-1990, p. 229; Jakub Karpinski, *Countdown, The Polish Upheavals of 1956, 1968, 1970, 1976, 1980...*, Karz Cohl Publishers, Inc., New York, 1982; Neal Ascherson, *The Polish August. The Self Limiting Revolution*, Penguin Books, 1981; Erazm Ciolek, *Polska. August 1980-August 1989*, Editions Spotkania, Warszawa, 1990; Gale Stokes, *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, Cap. 'Poland in the Late 1970s', p.193.
- 14 Monica Lovinescu, op.cit., pp. 247-250. Vezi și Stelian Tănase, *Șocuri și crize*, Ed. Staff, București, 1993, pp. 172-173.
- 15 Sorin Antohi vede în lipsa legăturilor dintre elite și mase o „carență endemică” a societății românești. Vezi Sorin Antohi, *Civitas Imaginalis*, Editura Litera, București, 1994, pp. 255-259. Având în vedere evoluțiile din România post-decembriștă, cred că această caracteristică se menține, mai ales în discursul elitelor intelectuale necomuniste.
16. Vezi Monica Lovinescu, *Posteritatea contemporană. Unde scurte III*, Humanitas, București, 1994, pp. 84-88.
17. Mihai Botez, op.cit., p. 123.

REFLECTIONS ON THE WORKERS' PUBLIC PROTEST IN ROMANIA 1977-1987

The challenge to approach the general features of the public protest in Romania beginning with the middle 1970s calls for the identification of the defining aspects of the Romanian model of 'multilaterally developed socialism'. As a matter of fact, the long and painful transition to a real democracy in Romania of the 1990s has its origins in the very 'national specific' characteristics of the Romanian communism, namely in the *refusal of reformation*.

Under the conditions of structural crisis in Romania of the 1980s, the simultaneous aggression of the régime over both rural and urban environment forced the population to come back to a mentality specific to societies based on natural economy. This continuous aggression over the traditional habitat caused by the so-called 'plan of urban and rural systematization' played a main part in the creation of an amorphous mass whose exclusive preoccupation was its biological survival. Furthermore, the profile of the Romanian intellectual life generated a specific characteristic of the intellectual dissidence in Romania which resulted in the impossibility of an intellectual association of the workers' protest, after the Polish model.

This paper intends to examine the main reasons which in Romania of Nicolae Ceaușescu hampered the outbreak of a wide-spreading workers' revolt of the Polish *Solidarnosc* kind.

Note de lectură

John Meyendorff, SFÂNTUL GRIGORIE PALAMAS ȘI MISTICA ORTODOXĂ.

București, Editura Enciclopedică, 1995, 165 p.

ÎN 1959 apărea la editura Seuil din Paris *Introduction à l'étude de Gregoire Palamas*. Editura Enciclopedică ne oferă un studiu mai profund al aceluiași autor în ceea ce privește spiritualitatea palamită. Lucrarea este închinată fenomenului isihast, fiind centrată pe cea mai de seamă figură a acestuia: Sfântul Grigorie Palamas. Pornind de la moștenirea spirituală a monahismului oriental, Grigorie Palamas a evidențiat un element doctrinal și spiritual permanent al ortodoxiei într-o vreme când spiritul Renașterii se făcea simțit până în Bizanț, iar Occidentul creștin era zguduit de transformări radicale. Acesta era triumful vieții supranaturale, instaurată de Hristos într-o cetate și epocă noi care își dobândiseră autonomia gândirii și a creației (p.6). Tocmai succesul de care s-a bucurat doctrina sa a marcat eliberarea și răspândirea elementului permanent și universal al unei tradiții de spiritualitate monahică.

Isihasmul este o mișcare monastică ale cărei începuturi ajung în timp până la Părinții Pustiei. El nu este reprezentantul exclusiv al misticii ortodoxe, care cunoaște și azi forme diferite de exprimare.

Sfântul Grigorie Palamas a reușit să integreze într-o sinteză doctrinară tradiția de secole a monahismului contemplativ din Răsăritul creștin.

Meritul acestei cărți constă în faptul că face o investigație pertinentă a fenomenului isihast, pornind de la primele sale mărturii. De aceea în prima parte autorul analizează tradiția spirituală a monahismului răsăritean. Sunt expuse începuturile monahismului care au fost legate de iudaism și de tradiția profetică.

„Dumnezeu îl aduce aici pe poporul Său și pe Fiul Său și, mai târziu, pe pustnici și pe sihaști, [...], pentru a le ajunge până în inimă și acolo, în locul în care este cel mai greu de trăit, să se facă cunoscută victoria și drepturile Sale.” (p.10).

Păreră lui John Meyendorff este că monahismul continuă astfel în Biserică funcția profetică pe care Vechiul Testament i-o recunoscuse deja. Dar în Răsărit Biserica a avut grijă să condamne deviațiile monahismului pe plan instituțional și doctrinar. Instituțional i-a trecut pe monahi sub jurisdicția episcopului locului, iar doctrinar a interzis tendințele de întemeiere a unor ordine religioase aflate în afara puterii episcopale și a condamnat individualismul și spiritualismul religios. Din mijlocul acestor frământări s-a ivit doctrina isihastă centrată în jurul Rugăciunii Curate.

De la primul intelectual plecat în pustie, Evagrie Ponticul, tradiția monahismului ortodox a adoptat noțiunea lui de rugăciune continuă și „intelectuală” transformând-o în „Rugăciunea lui Iisus”.

Macarie Egipteanul a integrat această rugăciune continuă în cadrul unei antropologii biblice: omul ca o ființă întregă intră în contact direct cu Dumnezeu. El a contrabalansat astfel predominanța exclusivă a intelectualismului evagrian. Rugăciunea lui Iisus se găsește în centrul întregii spiritualități bizantine.

Mai departe este expusă contribuția altor doi mari mistici creștini la teologia îndumnezeirii: Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul. Primul, exprimându-se în limbajul neoplatonic al vremii sale, stabilește distincția între esența divină și „energiile” Sale postulând prezența lui Dumnezeu printre creștini, prezență care nu poate fi altceva decât o acțiune (*energeia*) liberă a lui Dumnezeu care rămâne inaccesibil în Esența Sa. Teologia lui Maxim Mărturisitorul bazată pe faptul că viziunea lui Dumnezeu în negură constituie o îndumnezeire (*theosis*) a fost aprobată de Sinodul ecumenic de la Constantinopol din 681. Astfel, pe când Grigorie de Nyssa completa regulile exterioare ale disciplinei stabilite de Vasile cel Mare pentru monahii din Asia Mică, Maxim Mărturisitorul îmbogățește cu noi sensuri Rugăciunea continuă deja tradițională în Răsărit în secolul VII.

Cel care a vorbit deschis despre experiența sa personală și lăuntrică a fost Simion Noul Teolog. A exprimat în imagini trăite esențialul experienței creștine: comunicarea cu Incomunicabilul și cunoașterea Incognoscibilului devenite posibile prin Întruparea Cuvântului.

Palamas va exprima mai târziu această teză prin distingerea în Dumnezeu a esenței și a „energiilor”.

Prima parte se încheie cu o analiză a isihasmului bizantin în secolele XIII și XIV, perioadă în care este relevant rolul lui Grigorie Sinaitul, cel care a pregătit triumful palamismului prin influența sa spirituală în Imperiul Bizantin și în țările sud-slave. Acesta prezintă spiritualitatea rugăciunii curate printr-o cunoaștere adâncă a psihologiei monahilor exploatând experiența acumulată de generațiile anterioare.

În partea a doua a cărții este abordată viața, personalitatea, activitatea și opera Sfântului Grigorie Palamas, teolog al isihasmului. În polemica sa cu Varlaam formulează o sinteză teologică a spiritualității monahismului răsăritean, unde era precizat locul isihasmului în raport cu dogmele ei centrale referitoare la păcat, Întrupare, Înviere și harul Sfintelor Taine eliminând elementele heterogene. Viza îndeosebi spiritualismul neoplatonic care atrăgea atunci pe umaniștii Bizanțului. Disputa palamită are loc în cadrul acestei crize a gândirii religioase bizantine. Palamas opune raționalismului lui Varlaam „cunoașterea supranaturală”, temă esențială a spiritualității Noului Testament. Creștinii pot fructifica darul primit prin intermediul Duhului Sfânt la Botez, pot să-l întâlnească pe Dumnezeu însuși. Acesta este scopul urmărit de monahi, noii profeți în cadrul Legii Noi.

Palamas stabilește că Dumnezeu este prezent în întregime în esență și în energiile sale. Aici este punctul culminant al teologiei palamite. Originalitatea doctrinei sale a fost teza că Dumnezeu este esența inabordabilă și Dumnezeu cel viu care a vrut să se releveze deplin omului prin Fiul Său și să-i acorde omului propria sa existență necreată.

Tocmai coerența concepției unitare asupra omului, fundamentată pe Biblie, nu a permis secularizarea care a fost văzută în timpurile moderne.

Gândirea lui Palamas reabilita materia pe care tendințele spiritualiste ale elenismului au avut mereu înclinația să o disprețuiască. Ca urmare a antropologiei și misticii sale hristocentrice, Palamas devine promotorul unei concepții despre Istorie care îl opune elenismului păgân și devine astfel un renovator biblic. Creștinii nu caută să se elibereze de Istorie, pentru că ei nu caută să desfacă sufletul de trup, ci ei cunosc scopul și sensul Istoriei.

În ultima parte a lucrării este analizată evoluția isihasmului după Grigorie Palamas în răsăritul creștin din secolul XV până în zilele noastre. Victoria palamismului dusă mai departe în mod strălucit de Grigorie Sinaitul a avut o mare influență asupra teologiei Bizantine, eliberând-o de „repetiția conservatoare” și angajând-o definitiv pe calea unui realism biblic și tainic, tradițional în Răsărit, dar amenințat de valul umanismului.

Isihasmul a devenit o școală mai mult sau mai puțin răspândită în spațiul ortodox. La noi ecoul isihasmului l-a reprezentat „renașterea filocalică”.

În *Concluzie* rezidă faptul că tradiția isihastă dă soluția echilibrată a problemei pe care duhovnicia și-o pun foarte des: armonia dintre cucernicia individuală și pietatea liturgică. Caracterul propriu îi constituie cercetarea cunoașterii obiective, o cunoaștere a lui Dumnezeu prin om, ca ființă întreagă. Astfel teologia nu se separă de spiritualitate, comunitatea cu Dumnezeu înglobând compusul uman în întregime.

„Victoria lui Palamas a însemnat victoria umanismului creștin asupra umanismului păgân al Renașterii” (p.141).

Spiritualitatea isihastă are o actualitate remarcabilă datorită fidelității sale față de concepția biblică despre Dumnezeu și om, având în centru pe Iisus, Fiul lui Dumnezeu întrupat.

Studiul beneficiază în final de un succint tabel cronologic și o bibliografie selectivă, care ușurează și îndrumă cititorul. Se remarcă rigurozitatea analizei autorului în raport cu un fenomen diferit de spațiul spiritualității occidentale.

Alina Minghiraș

Terry Eagleton, **IDEOLOGY. AN INTRODUCTION.**
London – New York, Verso, 1991

TERRY Eagleton este un critic literar britanic de orientare marxistă. Titlurile altor volume publicate sunt: *Criticism and Ideology*, *Walter Benjamin*, *The Function of Criticism*, *Literary Theory: An Introduction*, *The Ideology of the Aesthetic* și un roman, *Saints and Scholars*.

Am ales câteva fragmente care să prezinte esențialul concepției personale a autorului. Eagleton începe prin a da câteva definiții ale conceptului de ideologie:

1. „Procesul material general al producției de idei, credințe și judecăți de valoare în cadrul vieții sociale... Ideologie, sau cultură, denotă întregul complex de practici semnificative și procese simbolice desfășurate într-o societate anume... Acest sens al termenului «ideologie» este mai larg decât cel de «cultură» care se rezumă la opere artistice și intelectuale de valoare recunoscută, dar mai îngust decât definiția antropologică a culturii, care include toate practicile și instituțiile proprii unui mod de viață anume... «Cultura» include și infrastructura materială, «ideologia» doar semnele, înțelesurile și valorile”.

2. Idei și credințe „care simbolizează condiția și experiența de viață a unui grup social sau a unei clase“, nu neapărat în termeni de luptă de clasă.

3. Ideologia poate fi înțeleasă și ca mod de promovare și legitimare a intereselor unui grup social. „Interesele în discuție trebuie să fie relevante din punctul de vedere al susținerii sau contestării unei întregi forme de viață politică. Ideologia, în această accepțiune, poate fi considerată ca un câmp discursiv în care forțe sociale independente se confruntă în probleme centrale reproducerii societății ca întreg. ”Ideologia ar fi un „tip de discurs orientat către acțiune“, „mai degrabă persuasiv sau retoric, preocupat mai puțin de situația «așa cum este» și mai mult de îndeplinirea unor scopuri politice“.

4. „...promovarea și legitimarea unor interese sectoriale, anume cele legate de acțiunile unei puteri sociale dominante... astfel de ideologii dominante servesc la unificarea unei formațiuni sociale în moduri convenabile pentru conducătorii ei; mai mult decât de a impune de sus în jos idei, este vorba de asigurarea complicității claselor subordonate“.

5. „... idei și credințe care legitimează interesele unui grup dominant sau ale unei clase, mai ales prin distorsiune și disimulare“.

6. Ultima accepțiune „se referă la credințe false sau înșelătoare, sursa lor fiind nu interesele unei clase dominante, ci structura materială a societății ca un întreg... atribuirea către o clasă fiind evitată“ (pag. 28-30).

Ideologiile *unifică*, sunt orientate către acțiune, *raționalizează*, *legitimează*, *universalizează* și *naturalizează*.

Funcția de *unificare* este deja prezentată.

Orientarea către acțiune: După M. Seliger, ideologiile sunt mixturi tipice de afirmații descriptive și analitice cu prescripții morale și tehnice. La nivelul operațional găsim

„reguli pentru îndeplinirea angajamentelor prescrise de ideologie“. V.N. Voloshinov distinge între „*behavioural ideology*“ și „sisteme formale de idei“. „*Behavioural ideology* privește întregul agregat de experiențe de viață și manifestările legate de ele; adică discursurile, rostite sau nu, prin care se conferă un înțeles fiecărui act și fiecărei stări «conștiente»“. Cele două niveluri, cel operațional și cel formal, se influențează reciproc (pag. 48 – 49).

Raționalizarea: „la origine a fost un concept din psihanaliză, ... o procedură prin care, pentru a justifica atitudini, idei, sentimente etc., ale căror motive adevărate nu le cunoaște, subiectul încearcă să prezinte o explicație care este atât logică, cât și acceptabilă din punct de vedere etic“ (pag. 51).

Legitimare: „proces prin care o putere conducătoare ajunge să-și asigure din partea supușilor cel puțin o supunere tacită“ sau „legitimarea poate să însemne pur și simplu a-ți afirma interesele ca general acceptabile“. „O dominație este legitimată dacă cei supuși își judecă propriul lor comportament după criteriile celor care îi domină“ (pag. 54 – 55).

Prin **universalizare** se înțelege că valori și interese locale sunt tratate ca și cum ar fi ale întregii omeniri (pag. 56).

A **naturaliza** (*to naturalize*) înseamnă a face ceva să pară spontan și inevitabil. „Ideologiile victorioase se prezintă ca fiind naturale și evidente, se identifică cu ideile pe care o societate le consideră ca fiind de bun simț, astfel încât nimeni să nu-și poată închipui că lucrurile ar putea sta altfel. Acest proces... presupune crearea unei atât de strânse legături între ideologie și realitatea socială încât să dispară orice fisură în care critica s-ar putea insera. Realitatea socială este redefinită de ideologie în așa fel încât să-i devină coextensivă, adevărul că, în fapt, această realitate a fost generată de ideologie fiind ascuns“ (pag. 58). Rezultă „un aparent cerc vicios: ideologia poate fi transformată numai dacă realitatea socială se transformă astfel încât să permită acest lucru, dar ideologia o procesează înlăturând orice posibilitate de schimbare, cele două confirmându-se reciproc. Din această perspectivă se poate spune că o ideologie nu atât combate ideile alternative, cât le împiedică să se nască. Ideologiile există pentru că există lucruri care cu orice preț nu trebuie gândite și cu atât mai puțin spuse“ (pag. 58 – 59).

„Ideologia îngheață devenirea într-o «a doua natură», prezentând-o ca spontană, inevitabilă și astfel inalterabilă... Ca și universalizarea, naturalizarea este o parte a tendinței de camuflare a istoricității, este o negare tacită a faptului că ideile și credințele sunt specifice unei perioade de timp, unui loc și unui grup anume ... concepe formele conștiinței ca autonome ... le separă de istorie și le transformă în fenomene naturale“ (pag. 59).

Continuă cu o istorie critică a teoriilor despre ideologie și a conceptelor înrudite: K. Marx, Fr. Engels, G. Lukács, K. Korsh, Leszek Kolakowski, Karl Mannheim, Lucien Goldman, Antonio Gramsci, Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Frederic Jameson, Jacques Lacan, Louis Althusser, Clifford Geertz, Pierre Bourdieu, V.N. Voloshinov, Mihail Bahtin, Michel Pêcheux, grupul din jurul revistei *Tel Quel*, Roland Barthes, Paul de Mann, John Plamenatz, Paul Hirst și Berry Hindess, John Frow, Ernesto Laclau și Chantal Mouffe...

Chiar dacă lucrarea suferă de pe urma accentelor marxiste, a preferinței pentru autorii marxști și a faptului că se oprește pe la mijlocul anilor '80 (neglijează pe Fr. Jameson cu *Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act* (1981) sau Julia Kristeva, *Soleil noir: depression et mélancolie* (1987), Terry Eagleton și-a atins scopul, volumul fiind o introducere în domeniu și un ghid de lectură cât se poate de util celor preocupați de istoria culturală sau a mentalităților.

Emil Perhinschi

REEDITARE NECENZURATĂ

Joe J. Heydecker, Johannes Leeb, PROCESUL DE LA NÜRNBERG, Traducere de Adele Motoc și Ileana Bărbat-Sgarbură, Editura Orizonturi, București, 624 p., 9000 lei

IN comparație cu genul de cărți ce apăreau sub sigla Editurii Politice în anii '80, în general monotone și inepte compilații marxist-leniniste, *Procesul de la Nürnberg* a reprezentat atunci pentru publicul cititor un adevărat eveniment. O dovadă în acest sens o constituie și faptul că era una dintre cărțile bine cotate la „bursa neagră”, în acea perioadă. Editura Orizonturi ne propune acum o a doua ediție, necenzurată. Diferența față de ediția anterioară constă în numai trei capitole, însumând 35 de pagini. Primul dintre ele se referă la o conversație neoficială a celor „trei mari”, în timpul Conferinței de la Teheran, cu privire la modul în care trebuiau pedepsiți criminalii de război germani. Cenzura a considerat inoportună dezvăluirea opiniei exprimate cu acel prilej de Stalin: ca toți cei capturați să fie lichidați fără judecată. Existența unui Protocol secret al Pactului germano-sovietic din 23 august 1939 a fost făcută publică abia în timpul Nürnberg-ului. Regimurile comuniste din Europa de Est au menținut o discreție absolută în jurul acestui subiect. De asemenea, capitolul în care se face referire la împărțirea sferelor de influență între sovietici și naziști, aflat în conflict cu istoria oficială, nu a ajuns sub tipar. Cel de-al treilea capitol eliminat relatează discuțiile purtate la proces în jurul execuției ofițerilor polonezi luați prizonieri de către sovietici, în pădurea Katyn, un alt subiect asupra căruia, până la „glasnost”, s-a păstrat tăcerea în „lagărul sovietic”.

Rămâne ca aceia care au citit deja cartea să judece singuri în ce măsură ediția necenzurată aduce ceva nou și demn de interes pentru ei. Pe cei ce nu au citit-o încă îi așteaptă o lectură interesantă, chiar dacă astăzi impactul ei este mult mai redus. Poate că ar fi fost mai bine ca editura să încredințeze scrierea prefeței unui autor ceva mai documentat în istoria acelei perioade, decât să publice aceeași prefață, vag cosmetizată, a lui Ioan Grigorescu.

Cristina Petrescu

O ISTORIE „SUBȚIRICĂ“

**Emilian M. Dobrescu, 50 DE ANI CARE AU ZGUDUIT LUMEA
1944–1994, „Știință & Tehnică“ S.A. 1995, 270 p., 5900 lei**

O istorie a ultimilor 50 de ani, condensată în numai 270 de pagini, reprezintă, cred, o încercare demnă de toată stima. Iar dacă autorul s-ar fi mărginit să întocmească o cronologie a principalelor evenimente din istoria universală postbelică, poate că volumul ar fi fost mai încheșat și mai ușor de consultat. O astfel de cronologie ar fi fost utilă mai ales „tineretului studios“, care nu are încă la îndemână instrumente de lucru serioase, necesare studiului istoriei recente. Să mai adăugăm că lucrarea *Istoria lumii în date*, coordonată de Andrei Oțetea, apărută în 1969, la Editura Enciclopedică, era singura lucrare de acest gen apărută până acum. Din păcate, cronologia menționată ocupă doar 83 de pagini din volumul semnat de Emilian M. Dobrescu (pp. 53-135). Înțelegem din prefața istoricului Gheorghe Buzatu că autorul „a stăruit ani îndelungași asupra unei teme atât de interesante precum istoria Franc-Masoneriei universale“, dar nu înțelegem de ce cronologia întocmită de autor abundă în informații de genul: „1953 – 23 septembrie: la Lome (Togo) se formează loja Fraternitatea din Benin, sub obediența Marelui Orient din Franța“ (p.70) sau „1978 – 4 iulie: Supremul Consiliu Spaniol de Rit Oriental celebrează instalarea sa la Madrid, reînnoind relațiile cu Supremele Consilii din alte țări“ (p.111). În mod normal, asemenea informații ar fi trebuit plasate în Capitolul 7 – „Puterea spirituală“, care cuprinde, la rândul său, o cronologie dedicată, în special, francmasoneriei (pp.239-261).

Deși volumul reunește un număr apreciabil de date utile, accesul la acestea este destul de dificil, datorită organizării materialului în șapte capitole, după criterii discutabile. În concluzie, este vorba de o lucrare fără pretenții, destinată unui public pe măsură.

Dragoș Petrescu

Jean-Pierre Mohen, LES RITES DE L'AU-DELÀ, Editions Odile Jacob, Paris, 1995, 330 pag.

DOMNUL J.-P. Mohen, autor și al lucrării „Le monde de mégalithes“ apărută în 1989, publică în 1995 o carte despre riturile funerare în care își propune să prezinte acest tip de comportament uman în desfășurare pentru o perioadă de 30.000 de ani și într-un teritoriu imens, din Alaska în Japonia și din Cehia în insula Madagascar. Se prezintă astfel comportamentul funerar al fiecărei epoci prin prisma unor situații de excepție observate arheologic și deopotrivă legende ale triburilor subcontemporane.

Primul capitol, „L'émotion et la coutume“, se constituie într-o înșiruire a definițiilor pe care le-a primit starea numită moarte începând cu cea stabilită de Hipocrat și terminând cu cea înregistrată de dicționare în 1970. Autorul descrie în succesiune și complementar manifestările care se declanșează în momentul în care s-a constatat decesul unei persoane la Tchouktchis-i din Siberia, la populația africană din satul Nyakyusa și la cele indoneziene Toradja. Imaginea se completează cu prezentarea regulilor doliului la chinezi, așa cum au fost stabilite de Confucius și școala sa, această expunere de ceremonii slujindu-i autorului în a arăta evoluția riturilor funerare de la lege și improvizație (Nyakyusa) la instituție (Toradja) și apoi ca element de bază în organizarea socială – preoții.

În capitolele următoare (II-IX) se înfățișează, începând din paleolitic până aproape de zilele noastre, tratamentul aplicat decedaților.

„Les plus anciens rites de la mort“ (cap. II) se ocupă de descoperirile funerare din paleolitic, dar și de manifestările artistice considerate cu mesaj funerar (reprezentările din peștera Lascaux). Folosind informație foarte nouă, J.-P. Mohen amintește doar situațiile deosebite, așa cum este mormântul de la Dolni Vestonice, descoperit în 1986 de B. Klima. Mormântul conținea trei schelete așezate pe spate, craniile erau date cu ocră roșu, aveau foarte multe piese de inventar, remarcându-se un fel de coif decorat cu piese de fildeș și pe care îl purta fiecare dintre cei din mormânt. Prin metoda C14, această înmormântare a fost datată la 24.000 î.d.Hr. Tot pentru perioada paleolitică sunt amintite înmormântările de animale și primele „sanctuale“.

Alături de descoperirile arheologice J.-P. Mohen descrie și două înmormântări colective ale eschimoșilor Inuit (necropola de la Qilakitsoq, pe coasta de vest a Groenlandei), datată în secolul XV. Folosind legende ale eschimoșilor despre lumea de dincolo, autorul face o apropiere între ființa reprezentată pe pereții peșterii de la Lascaux, în care îl vede pe șamanul paleolitic și șamanul eschimoșilor Inuit, șaman care în amândouă situațiile este intermediarul între lumea celor vii și cea a morților. Și toate acestea se bazează pe credința autorului că în momentul în care se fac primele reprezentări grafice în care se poate observa un comportament funerar, omul posedă mituri și religii structurate pe dogme.

Discuția despre rituri funerare în preistorie nu ocolește problemele depunerilor de craniu, ale presupusei antropofagii și ale sacrificiilor umane. Toate acestea sunt reunite în capitolul al III-lea și exemplele de descoperiri arheologice aparțin neoliticului, dar și

perioadei de sfârșit a epocii bronzului sau celei precolumbiene. Acestor descoperiri, dintre care amintim pe cea de la Cezavy (plasată cronologic la sfârșitul epocii bronzului), din Moravia, unde s-au găsit într-o groapă 700 de fragmente de cranii, în cea mai mare parte aparținând unor copii, amestecate cu alte fragmente de oase umane și de animale, le sunt alăturate tradiții despre azteci sau despre o populație Yonomani (granița Braziliei cu Venezuela). Concluzia lui J.-P. Mohen este că osuarele sunt o urmare a conflictelor între comunități (consideră că războiul a apărut în neolitic), iar antropofagia este socotită ca fiind un sacrificiu uman, fiind vorba de un canibalism simbolic.

Cel de al patrulea capitol este o înșirare a monumentelor megalitice într-o ordine cronologică, concluzia care s-a impus fiind aceea că acest tip de monument reflectă pe de o parte o ierarhie politică, socială și religioasă, iar pe de altă parte este imaginea puterii grupului care a ridicat mormintele. Imaginea cultului strămoșilor este completată cu informații despre monumentele din Insula Paștelui, dar și despre cum se practică acest cult la populația Bara din Madagascar.

Expunerea „riturilor lumii de dincolo” continuă cu enumerarea monumentelor grandioase care marchează transformarea în spațiul simbolic – trecerea de la cultul strămoșilor la cel al puterii politice – piramidele. Monumente funerare de care faraonii s-au îngrijit să și le construiască din timpul vieții și a căror funcție politică este evidentă. Se prezintă în capitolul V, alături de piramidele egiptene, mormintele din Peru de la Sican, și felul în care se pregătea călătoria în lumea de dincolo pentru personajele importante ale vieții politice, îngrijirea pentru călătoria de după moarte fiind o condiție esențială a puterii lor.

Înfățișându-se deopotrivă înmormântarea lui Patrocle (așa cum este descrisă de Homer) și descoperirea de la Varna, tumulul de la Hochdorf al unui fost cavaler celt și riturile funerare ale sciților (după relatările lui Herodot și descoperirile de la Tuva), capitolul VI are drept obiect comportamentul funerar special aplicat celor care au murit în luptă, eroilor.

Viața în cetate (la Atena, Roma) a însemnat o modificare de atitudine, înmormântarea fiind un rit de pasaj inventat pentru a instaura o structură socială ideală (I. Morris). Respectarea unor rituri și ceremonii funerare devine o dovadă a apartenenței cetățeanului la republica. Tot în această perioadă apare și obiceiul de a depune în mormânt moneda – obolul lui Charon.

Capitolele VIII și IX tratează transformările apărute la nivelul riturilor funerare produse de creștinism și sincretismul care a avut loc în acest spațiu; păstrându-se obolul lui Charon, cultul relicvelor, fastul ceremoniilor funerare ale regilor.

Ultimul capitol discută despre sărbătoarea potlach-ului, cea care încheie un ritual funerar. Această idee este susținută de observația că la populația Tlingit din Alaska grupa matrilineară a mortului oferă mâncare și cadouri și încearcă să depășească prin bogăție manifestarea anterioară, totul reducându-se la o concurență între clanuri.

Este evidentă tendința autorului de a găsi explicații pentru situațiile arheologice în tradițiile comunităților subcontemporane, de multe ori făcând apropieri nepermise.

Discutând despre ceremoniile funerare, manifestări care se adresează în același timp și morților și viilor și în cursul cărora mortul este investit cu un mesaj pentru lumea de dincolo, J.-P. Mohen, care oricum se bazează în cele mai multe dintre cazuri pe informație deja prelucrată (vezi cartea mult citată – P. Metcalf, R. Huntington – „Celebrations of Death, the Anthropology of Mortuary Ritual”, Cambridge University Press, 1991), uită să adauge un posibil subtitlu cărții sale, prin care să precizeze că obiectul studiului său sunt înmormântările speciale.

Claudia Nițu

METEOROLOGIA ISTORIEI

Stelian Tănase, **ORA OFICIALĂ DE IARNĂ**, Institutul European, Iași, 1995, 200 p., 4896 lei

INAINTE de 1990, clivajul dintre viața publică și cea privată, asumat de aproape întreaga societate românească, făcea imposibilă publicarea unui jurnal onest, care să deconspire spațiul intim al autorului. Ca o reacție, poate, publicarea jurnalelor a devenit astăzi aproape o modă, mai ales printre literați. Din păcate, multe dintre ele suferă din cauza lipsei de autenticitate, autorii fiind interesați să-și construiască pentru posteritate o imagine favorabilă, și nu să lase o mărturie asupra epocii trăite. Cei care au citit deja două sau trei asemenea jurnale cosmetizate au senzația că știu deja ce este scris și în următoarele apariții, tratându-le cu indiferență. Ca urmare a acestei logici, puținele jurnale din care cei încă interesați de perioada comunistă ar putea reconstitui mici fragmente din viața cotidiană rămân neobservate de publicul neavizat.

Este și cazul *Orei oficiale de iarnă*, care cuprinde jurnalul ținut de Stelian Tănase, începând din toamna lui 1986 și terminând cu însemnările făcute imediat după evenimentele din decembrie 1989. Fragmentele legate de proiectele literare ale autorului, fără finalitate pe vremea aceea datorită interdicției de semnătură, alternează cu reflecțiile asupra evoluțiilor din lumea comunistă. Stelian Tănase este un observator care cântărește aceste evenimente cu ochiul unui politolog autodidact, familiarizat, în ciuda autarhiei culturale impuse de regim, cu cele mai importante cărți despre comunism scrise în Occident. Autorul este atent la ceea ce se întâmplă în URSS, știind că întotdeauna, după 1945, semnalul schimbărilor în România a fost dat de la Moscova. Noua politică a lui Mihail Gorbaciov îl face să anticipeze, influențat și de greva din noiembrie 1987 de la Brașov, că regimul Ceaușescu nu va mai dura mult.

Asistând la efervescența societății civile din celelalte țări est-europene, și în special din Polonia, autorul înțelege că aceasta este calea pe care trebuie să o urmeze și România. Jurnalul consemnează câteva încercări anemice făcute de o parte a inteligenței române de a ieși din imobilism măcar în ceasul al doisprezecelea, după ce până și vechea gardă stalinistă trimisese „Scrisoarea celor șase“. În timp ce coalizarea celor puțini dispuși să-și riște liniștea în numele unor principii abia începea să se înfirișe, „revoluția“ le-a luat-o înainte. Însemnările lapidare făcute de Stelian Tănase sunt o mărturie a neputinței României de a avea o Solidaritate sau o Chartă '77, rămânând o țară lipsită până și de exemplul singular al unui Soljenișin. Asemenea cărți ne fac să reflectăm asupra chinuitei noastre tranziții spre normalitate și asupra imaginii României în ochii occidentalilor, ca țară „de mână a doua“ printre fostele țări satelite ale URSS.

Cristina Petrescu

CINCI ANI SUB SEMNUL TRANDAFIRULUI

Domnița Ștefănescu, CINCI ANI DIN ISTORIA ROMÂNIEI. O CRONOLOGIE A EVENIMENTELOR: DECEMBRIE 1989 – DECEMBRIE 1994, Editura Mașina de scris, București, 1995, 511p., 10.000 lei

VOLUMUL semnat de Domnița Ștefănescu reprezintă o primă încercare de reconstituire a istoriei primilor cinci ani de după „revoluția de la 1989”. Cinci ani de istorie românească în care sechelele datorate „specificului național” al comunismului românesc au determinat, de cele mai multe ori, cursul desfășurării evenimentelor. *Refuzul reformării* a reprezentat principala trăsătură a socialismului „multilateral dezvoltat” din România lui Nicolae Ceaușescu, fapt care a determinat singularitatea fenomenului românesc în comparație cu evoluțiile din Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria. În România, spre deosebire de țările comuniste central-europene, disidența a reprezentat un fenomen izolat și atipic. În condițiile unei nevoi evidente de schimbare a societății românești, în decembrie 1989, la București a venit la guvernare o echipă ceva mai reformistă, dar de certă sorginte comunistă, care a aplicat, în primă fază, o politică ce a combinat „noul curs” de tip Nikita Hrușciiov cu „perestroika” lui Mihail Gorbaciov.

Cronologia de față surprinde tocmai aceste aspecte ale sinuoasei tranziții românești spre o democrație reală și spre mult-trâmbițata „economie de piață”. Lucrarea conține un volum impresionant de date, utile atât specialiștilor cât și „cititorului de rând”. Informațiile despre evoluțiile din Basarabia precum și scurtele informații care plasează evenimentele din țară în context internațional completează un material extrem de bogat. Merită menționate și cele 12 anexe care întregesc informația oferită în text. De altfel, lucrarea este prima cronologie serioasă care apare în România, de la *Istoria României în date*, coordonată de Constantin C. Giurescu și apărută la Editura Enciclopedică, în anul 1972. Să mai amintim cu acest prilej că în istoriografia română nu există încă „o istorie în date” a României postbelice (1945-1989).

Pe de altă parte, autoarea, încercând să scrie mai mult decât o simplă cronologie, se pierde deseori în interpretări personale, unele pasaje lăsând impresia unei istorii scrise „cu sufletul”, fără distanțarea necesară față de eveniment (de exemplu, pasajele dedicate „revoluției” din decembrie sau „mineriadei” de la București, din 14-15 iunie 1990). În acest sens, lucrarea Domniței Ștefănescu se apropie de volumul semnat de Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru*, apărut la Humanitas în 1995. Trecând însă peste aceste aspecte, putem spune că cititorul interesat de istoria recentă va găsi în acest volum informațiile esențiale privind desfășurarea evenimentelor din România, în primii cinci ani de după tulburile decembrie 1989.

Dragoș Petrescu

**Roland Mousnier, L'HOMME ROUGE OU LA VIE DU
CARDINAL DE RICHELIEU (1585!-1642), Editions Robert
Laffont S.A., Paris, 1992, XVI, 905 pag.**

RICHELIEU Armand du Plessis, cardinal al Bisericii romane din 1622 și principal ministru al regelui Franței, Louis XIII, din 1624, este fără îndoială una din figurile ce domină epocile istoriei, încă într-o atmosferă de legendă. De la prima biografie, apărută la 1660 (Antoine Aubery, „Histoire du Cardinal de Richelieu“), s-a ajuns astăzi la o listă impresionantă ce lăsa să se creadă, cel puțin în aparență, că nimic nou nu mai poate fi scris. Și totuși, anual, apar cărți și articole dedicate cardinalului de Richelieu, documente inedite și asta peste tot în lume. O Comisie Internațională pentru publicarea surselor istoriei europene (Monumenta Europae Historica) l-a considerat pe Richelieu un european suficient de important pentru a începe publicarea actelor și corespondenței sale (din 1960).

Deși reabilitat ca om politic, ca statesman, de istoriografie (încă din 1870 prin lucrările lui Marius Topin), dispute există încă între specialiști, pe teme variate.

În ciuda faptului că ultimele decenii au oferit biografii scrise de specialiști de marcă (D.P. OCONNELL, 1968; P. ERLANGER, 1971; A. AUGUSTE, 1972; M. CARMONA, 1983; J. BERGIN, 1991 etc.), coordonatorul colecției „BOUQUIN“ a Editurii R. Laffont, Guy Schoeller, a solicitat profesorului Roland Mousnier o nouă lucrare dedicată vieții și activității cardinalului De Richelieu.

Sub un titlu aparent modest, Mousnier ne furnizează un studiu aprofundat al lumii franceze și occidentale în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Formula adoptată de istoricul francez nu lasă să se întrevadă că ar exista anumite priorități în tratare. Cartea nu oferă doar portretul unui personaj marcant, ci puncte de vedere temeinic argumentate, ce depășesc cu mult cadrul unei biografii obișnuite.

Este bazată în primul rând pe experiența personală a autorului, acumulată în anii îndelungați de studiu, pe o investigație largă și pertinentă a arhivelor franceze, germane, spaniole, pontificale și nu în ultimul rând pe o excelentă cunoaștere a bibliografiei mai mult decât vaste a subiectului.

R. Mousnier a ales în tratare formula cronologică, începând să-și țină permanent personajul în prim plan. În linii mari, există trei ipoteze de lucru, ipoteze călăuzitoare, în jurul cărora se construiește lucrarea:

1. Richelieu preotul catolic, creștinul;
2. Richelieu gentilomul, nobilul;
3. Richelieu supusul, „creatura“ regelui său.

Ca preot, cardinalul Richelieu profesează optimismul funciar al catolicismului și raționalismul liber al preoților umaniști.

Rațiunea este ghidul politicii sale, mijlocul esențial de guvernare. Ea recunoaște realitățile obiective, este sursa spiritului de discernământ, a pragmatismului său. Nobil prin naștere și educație, Richelieu este conștient de ierarhizarea socială existentă și o susține.

Rolul nobilimii este să asigure securitatea regatului, a individului, ordinea publică, deci să prevină, să apere, să reprime.

Ca om politic, devotat regelui și Franței printr-o fidelitate fără limite, Richelieu acționează pentru independența, securitatea și prestigiul acestui „corp mistic“.

Rolul imens jucat de Richelieu – concluzionează istoricul francez – corespunde acestor trei caractere de preot, gentilom și devotat, unite în aceeași ființă.

Mousnier prezintă opera administrativă, economică, politică și culturală a cardinalului pornind de la aceste trei ipoteze conducătoare și îmbinând descrierea cu analiza.

De reținut însă că analiza rămâne cea mai importantă parte a lucrării. Modernitatea personajului, a activității sale este un aspect deloc neglijat de autor, cu accente deosebite pe activitatea europeană – Richelieu este un diplomat modern, „un profet al unității europene“ – activitatea cultural-educatională, evidențiindu-se importanța proiectelor și măsurilor de reorganizare a învățământului, ce îl fac un precursor demn al Termidorienilor. Prin atitudinea față de artă, prin fondarea Academiei, prin proiectele privind fundațiile de învățământ ce anunțau „Școlile Centrale“ ale Revoluției, Richelieu este un om modern, într-o „via moderna“.

Sunt abordate în lucrare și unele aspecte controversate ale activității cardinalului-ministru, legate de opera sa literar-istorică, presa și propaganda politică inițiată sub ministeriatul său, politica renană etc.

Opiniile exprimate oglindesc, în linii generale, un punct de vedere pertinent și acceptat de majoritatea specialiștilor în domeniu.

Bogat în detalii și opinii noi, cartea lui Roland Mousnier dispune și de un impresionant aparat bibliografic, genealogii, hărți, precum și un amănunțit tabel cronologic, instrumente de lucru indispensabile oricărui studiu al vieții și activității cardinalului de Richelieu și al epocii în care a trăit.

Mihai Dinu

Jean Delumeau - CIVILIZAȚIA RENAȘTERII, Editura Meridiane, București, 1995, 2 volume, vol. I 291 p., vol. II 378 p.

LUCRAREA reputatului cercetător francez completează în mod fericit cărțile dedicate Evului Mediu și civilizației Europei clasice. Autorul și-a propus să realizeze o sinteză asupra acestei perioade din evoluția societății umane și, în consecință, a renunțat la munca de cercetare, adoptând ideile exprimate în lucrările de specialitate. Ipotezele pe care le emite în câteva rânduri sunt expuse timid, de parcă Delumeau s-ar teme să nu răstoarne teoriile clasice ale istoriografiei.

Se abordează toate aspectele societății din perioada Renașterii, subliniindu-se în special elementele de progres față de Evul Mediu din domeniul civilizației materiale, dar și cele din domeniul mentalului. Aici sunt surprinse și persistența unor elemente specifice epocii precedente, trecerea nefiind bruscă și mulți dintre contemporani nu au sesizat modificările survenite. În domeniul mentalului, persistența gândirii feudale se poate observa cel mai bine în concepția despre femeie, care, în ciuda raționalismului puternic al epocii, este dominată de vrăjitorie. Un alt aspect interesant de menționat este demitizarea unor mari savanți ai epocii cum ar fi, de exemplu, Leonardo da Vinci care nu și-a depășit cu mult epoca în care a trăit, unele din invențiile sale fiind doar perfecționări. Trebuie remarcat și planul original după care se tratează vastul material bibliografic acumulat.

Prezentele volume se constituie în excelente instrumente de lucru pentru cercetători și studenți, dar și o lectură interesantă pentru nespecialiștii dornici să cunoască această perioadă, datorită limbajului accesibil utilizat de autor. Un minus al acestei ediții îl reprezintă lipsa ilustrațiilor, ediția franceză fiind destul de greu de găsit.

Claudiu Dumitrescu

Henri Pirenne, MAHOMED ȘI CAROL CEL MARE, Editura Meridiane, București, 1996, 267 p. + 3h.

OPERA eruditului belgian s-a bucurat de o apreciere unanimă și multe dintre lucrări au cunoscut numeroase ediții în diferite țări ale lumii. Cartea *Mahomed și Carol cel Mare* a provocat aprigi controverse printre medievaliști deoarece se elimină multe clișee ale istoriografiei, considerate drept adevăruri absolute. Ideile novatoare emise au fost combătute sau, cum s-a întâmplat în cazul istoriografiei comuniste, ignorate.

Lucrarea a fost divizată în două părți simetrice, fiecare cuprinzând câte trei capitole. H. Pirenne nu consideră migrațiile germanice drept un dezastru pentru lumea romană care continua să existe și după detronarea lui Romulus Augustulus, Odoacru și ceilalți regi germanici fiind doar simpli funcționari romani ce-și doresc titluri acordate de împăratul de la Constantinopol. Barbarii n-au urmărit distrugerea statului roman care-i uimea prin civilizație ci adaptarea la stilul de viață din imperiu. Instituțiile s-au menținut iar regii s-au înconjurat de funcționari și poeți romani și guvernează după legi romane, aportul german fiind minor. Se remarcă o continuitate și în domeniul vieții economice unde, contrar teoriilor clasice, trocul nu se practica decât pe scară redusă, iar moneda de aur, bizantină sau bătută de regi, a circulat în cantități mari. Regii merovingieni au dispus de averi importante, iar episcopul Baudouin din Tours poate dona săracilor 20.000 de monede de aur. „Economia naturală“ nu exista în această epocă.

Ruptura cu antichitatea se produce în urma erupției violente a arabilor care distrug unitatea lumii mediteraneene. Comerțul este paralizat și în statul merovingian se produce o rapidă decădere a vieții economice și, implicit, a puterii regale ale cărei venituri proveneau în special din taxe vamale. Ultimii regi merovingieni au fost lipsiți de mijloace, dar nu au fost niște incapabili, ci victime ale contextului internațional. După căderea Mediteranei, moneda de aur dispare și schimbul de mărfuri se face în natură și pe plan local. Puterea marilor latifundiari sporește și între rege și aristocrație se stabilesc relații contractuale, necunoscute epocii merovingiene. Statul carolingian are o nouă structură iar biserica ocupă un rol important și este singura păstrătoare a culturii antice. Lumea la anul 800 se deosebește fundamental de lumea romană. Pentru H. Pirenne Antichitatea se sfârșește în secolul VII și trecerea la feudalism se face de-a lungul a aproape două secole, anul 800 putând fi considerat drept limita inferioară a Evului Mediu.

Volumul de față se dovedește un util instrument de lucru pentru cercetători și studenți, dar și o lectură interesantă pentru cei care vor să cunoască această „perioadă de tranziție“ din istoria omenirii.

Claudiu Dumitrescu

LIBERTATE VERSUS NECESITATE

Isaiah Berlin, **PATRU ESEURI DESPRE LIBERTATE**,
Traducere de Laurențiu Ștefan Scarlat, Prefată de Mihail Radu
Solcan, Humanitas, București 1996.

NECESITATE sau libertate. Determinism sau relativism. Obiectiv sau subiectiv. Ordine sau anarhie. Iată termenii unor opțiuni radicale naufragiate teoretic și practic fie în autoritarism și intoleranță, fie într-o confuzie ce pune la îndoială șansele comunicării și intersubiectivității.

În cele cinci texte ale cărții sale *Patru eseuri despre libertate*, Isaiah Berlin pledează împotriva dogmatismului, a opiniilor „din beton“, pentru spirit critic, pentru nuanțe și pluralism. Talentul lui Isaiah Berlin pare a consta nu atât în a găsi soluții originale, cât de a compromite soluțiile arogante găsite de alții, prin divulgarea inconsistenței acestora, a presupuzițiilor lor contradictorii și eronate. La baza acestui demers se află convingerea autorului că putem avea parte de o libertate reală numai pentru că nu există un adevăr absolut. Libertatea omului rezidă tocmai în imperfecțiunea lui, în complexitatea și varietatea lui amenințătoare. A ordona diversitatea umană prin simplificare și suprimare, a-i stabili o evoluție după un program raționalizat și previzibil către un sfârșit logic, deci inevitabil, este o intenție liberticidă meprizabilă.

Dar și a face apologia unei libertăți abstracte, generatoare de absurd, exces și solitudine, devine a fi foarte suspect.

Cele două poziții, lăsate să se desfășoare până la ultimele lor consecințe, ajung la monotonie, blocaj și aberație.

Cum doar un criteriu moral poate da coerență și stabilitate unei vieți sociale civilizate, atunci numai o opțiune liberă a subiectului implică o responsabilitate necesară. O opțiune necesară (citește și: determinată) ar face responsabilitatea superfluă. În ce măsură însă este posibilă o opțiune liberă, ce înseamnă aceasta și cum poate fi ea manipulată?

Definită, în genere, ca „ocazia de a acționa“ (p. 56), libertatea are diferite sensuri, este de tipuri diferite și există în diferite grade. Berlin încearcă să dea relief distincției care există între „libertatea negativă“ și „libertatea pozitivă“.

Libertatea negativă este libertatea „față de“ cineva. Ea există în măsura în care ceilalți *nu* intervin, *nu* mă obligă, *nu* mă împiedică să fiu ceea ce sunt și să fac ceea ce vreau.

Libertatea pozitivă există atunci când vreau, pot, îmi asum să fiu propriul meu stăpân și să mă realizez ca persoană umană.

Dacă libertatea negativă marchează granițele autonomiei mele (mi se asigură un registru real de opțiuni în care intervenția celorlalți e interzisă), libertatea pozitivă îmi redă proprietatea acestei autonomii. Nu numai că sunt autonom, prin faptul că celorlalți li se interzice imixtiunea, dar sunt și sigur că voința mea și nu o alta dispune de această autonomie. Întreaga filosofie a libertății se află concentrată, într-un fel, în propoziția „eu decid“. Libertatea negativă se organizează în jurul lui „decid“. Ea vine să garanteze condițiile de posibilitate ale deciziei: opțiuni, noningerință etc. Libertatea pozitivă trebuie să garanteze independența și o identitate convenabilă acestui „eu“ – e libertatea de a fi eu

însumi. În cazul libertății negative, ea îmi poate fi restrânsă prin constrângere. În cazul libertății pozitive pericolul este să fiu substituit și să nu mă pot realiza liber, conform preferințelor și nevoilor mele unice. În prima situație totul depinde de răspunsul la întrebarea: „Până unde se amestecă cel care guvernează în treburile mele?”. În a doua, de întrebarea: „Cine mă guvernează?”. Dacă eu sunt cel care (mă) decid, atunci cine sunt eu?

Surprinzător, Berlin observă că puterea în statele contemporane, îndeosebi cele totalitare, nu păcătuiește față de individ atât în domeniul libertății negative, cât a celei pozitive. În ideologiile pe care se bazează statele totalitare individul este scindat în două euri, unul „cotidian”, „empiric”, „irațional” și unul „rațional”, conceput ca fiind adevăratul eu uman, singurul care se poate armoniza cu celelalte euri din societate, și care este (ar trebui să fie) un eu dominator față de primul. Prin identificarea acestui din urmă eu al individului cu o „entitate mai vastă decât individul” (trib, rasă, biserică, clasă, stat) se amenajează o subtilă posibilitate de intervenție a puterii în spațiul de libertate al persoanei.

În ideologiile amintite individul este considerat a avea un eu rațional atrofiat. El nu se cunoaște bine și nu știe să-și desăvârșească în istorie propria umanitate. De aceea el este controlat prin intermediul acestei „instanțe transcendente”, care este comunitatea organică și care împrunută eului rațional al subiectului propriile ei idealuri de egalitate, dreptate și armonie. Individul este în acest fel „eliberat”, confundându-se în mod greșit soluțiile de fericire ale unei comunități utopice cu libertatea fiecăruia dintre membrii ei.

„E suficientă, constată Berlin, o abilități manipulare a definiției omului și libertatea poate să semnifice tot ceea ce manipulatorul dorește” (p. 218).

Acestei manipulări Isaiah Berlin îi opune concepția sa despre o umanitate imperfectă („din lemnul strâmb al umanității nu a ieșit niciodată ceva drept”, repetă el de câteva ori după Kant), eterogenă, punând în joc valori ireconciliabile. O umanitate imposibil de asociat cu ideea unor soluții definitive, așa cum ar cere necesitatea ordinii și unității, supoziția principală a „filosofilor moniști”.

Oamenii au de ales între finalități antagoniste: „nu putem avea totul (...). Necesitatea de a alege, de a sacrifica anumite valori fundamentale altora este o caracteristică permanentă a condiției umane” (p. 65).

În esul *Necesitatea istorică*, Berlin insistă pe relația de interexcludere dintre determinismul „metafizic” sau „științific” și libertate, concept cheie, care dă justificare de subiect istoric fundamental individului.

Indiferent de varianta de determinism propusă („științific, umanist, optimist” sau „coleric, apocaliptic, triumfător”), acesta duce la „eliminarea ideii de responsabilitate individuală” (p. 143), circumstanțială. Rămâne să planeze doar ideea unei responsabilități istorice, pe care istoricul o va împărți la Judecata de Apoi, în funcție de finalitatea pe care o va găsi umanității.

Și în teoriile deterministe asupra istoriei indivizii sunt integrați în sisteme de sens mai largi decât propriul lor sistem de referință, scoși din propriul lor câmp de observabilitate și cunoaștere și proiectați într-o schemă amplificată de înțelegere, ceea ce îi încarcă cu o semnificație simplă și precisă, detașabilă de specificitatea lor, dar inerentă esenței lor. În felul acesta ei sunt ușor de codificat și operaționalizat. Indivizii istorici sunt aduși jertfă „forțelor impersonale ale clasei, rasei, culturii”, mersului istoriei, progresului, spiritului vremii, structurilor de profunzime, duratei lungi etc.

Berlin nu neagă existența în istorie a legilor cauzale, a regularităților, a unei condiționări istorice, psihologice, sociologice și biologice a omului, care-i restrâng libertatea (p. 154). Cu toate acestea, istoricul poate reconstitui responsabilitatea personajelor sale

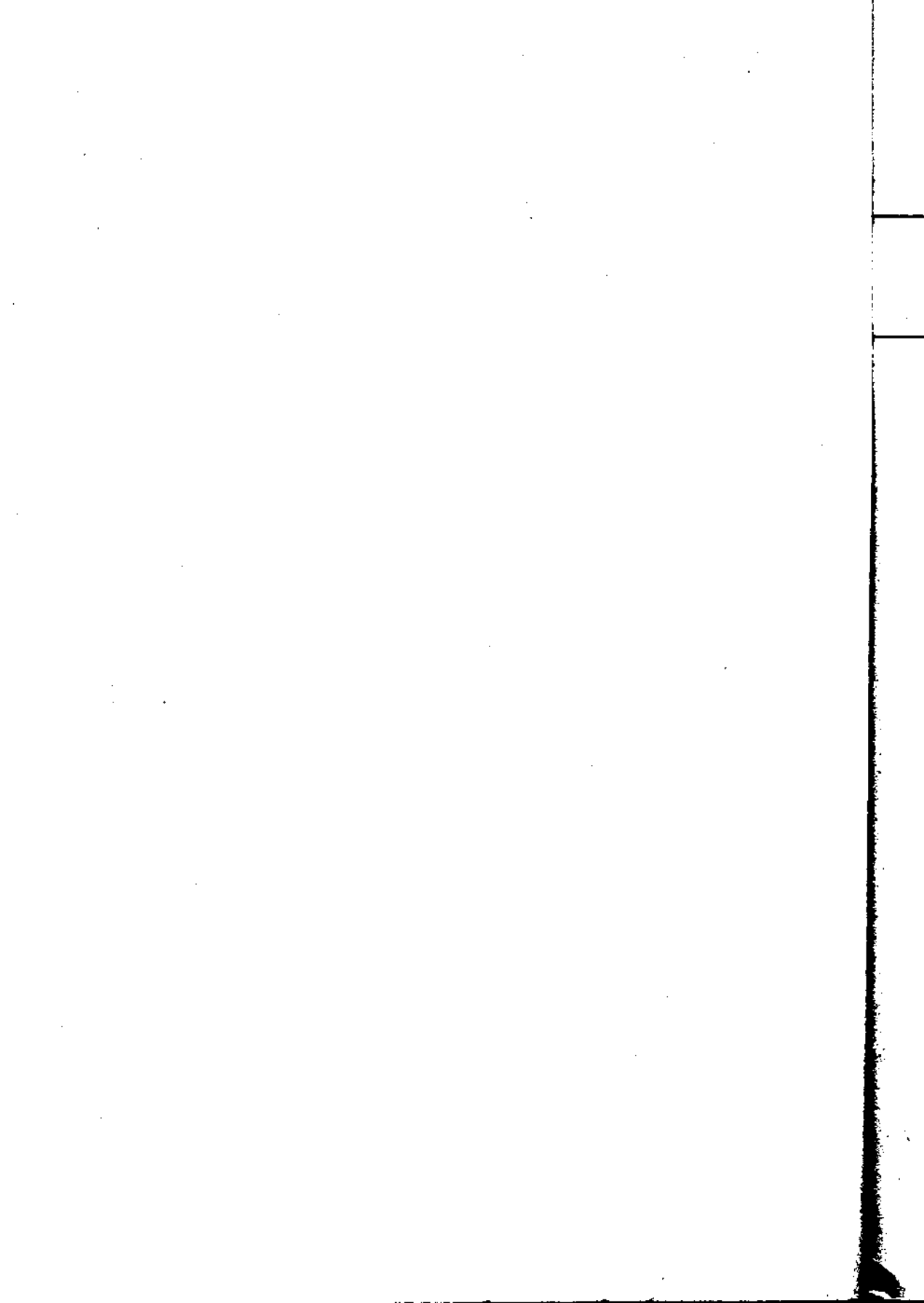
prin stabilirea posibilităților ce li se oferă acestora, renunțând la principii generale și analizând fiecare caz în singularitatea sa. Prin această cunoaștere individul nu mai este exonerat pe seama forțelor impersonale care l-au acționat și care evacuează de conținut ideea de libertate individuală, ci se ajunge la fixarea unei vinovății (sau inocențe) cât mai pertinente.

E o cunoaștere ambițioasă, desigur, care poate rata, dar e deosebită de omnicidența de tip determinist și deductiv, centrată mai mult pe modelul explicativ decât pe ceea ce are de explicat. Determinismul reduce istoria „la un fel de fizică” în care maxima „«a cunoaște tot înseamnă a ierta tot» nu mai reprezintă decât o tautologie dramatizată” (p. 161) și în care autenticitatea derutantă a subiectului e absorbită de logica inexpressivă a modelului.

Concluzia: o istorie fără judecăți morale este sau penibilă, sau naivă.

Este mitologie, afirmă Berlin, atât o istorie care-și explică totul prin legi, aflată sub exigența unui parcurs interpretativ unic, cât și o istorie neutră, care nu face decât să expună fapte brute, saturate de propria evidență (p. 80). Punctul de vedere obiectiv e absurd pentru că respinge toate punctele de vedere particulare. „Tot ceea ce nu corespunde opiniilor noastre spunem că este eronat, dar dacă această eroare nu este decât o manifestare a subiectivismului, nici condamnarea ei nu poate fi altceva” (p. 168). Totuși, istoricului nu-i sunt îngăduite abandonul și resemnarea. El trebuie să-și exprime distanța și să-și asume prejudecățile. Pentru că dacă nu-i este accesibilă situația unui creator de perfecțiune, istoricul are dreptul și datoria să-și aleagă și să-și apere imperfecțiunile cu care se prezintă ca om situat în istorie.

Marin Pruteanu

Viata științifică

SESIUNI ȘTIINȚIFICE STUDENȚEȘTI

Alin Ciupală

ÎN toamna anului 1995, între 28-30 noiembrie, Alba-Iulia a găzduit sesiunea națională a cercurilor științifice studențești de istorie, organizată de Universitatea „1 Decembrie”, cu sprijinul autorităților locale. Dedicată zilei naționale a României, întâlnirea științifică s-a dorit, dincolo de interesul profesional ca atare, o contrabalansare a festivizmului manifestărilor prilejuite de comemorarea Marii Uniri. Lucrările au fost cuprinse în două mari secțiuni, istorie veche și arheologie și secțiunea istorie medie, modernă și contemporană. Numărul mare al lucrărilor nu ne permite să le amintim pe toate. Studenții participanți, proveniți din aproape toate facultățile de istorie din țară, au prezentat comunicări variate. În prima secțiune, sfera de interes a fost extinsă de la aspecte privind diferitele culturi din spațiul românesc, la circulație monetară, probleme istoriografice sau de imaginar. Iată câteva titluri: Ștefan Dorondel, *Mircea Eliade și „universul imaginar” neolitic*, Mihai Gligor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii Petrești din așezarea de la Lumea Nouă (jud. Alba)*, Cristian Popa, *Reprezentări soleiforme antropomorfizate pe ceramica culturilor perioadei de tranziție spre epoca bronzului din Transilvania și Crișana. Conexiuni europene*, Clara Circu, *Autorii antici despre Delta Dunării – eseu de geografie istorică*, Irina Ghinescu, *Nimfe-iele; studiu comparativ*, Cristian Gazdac, *Noi considerații privind circulația monetară în sec. III d.H.* Cea de-a doua secțiune a fost la fel de interesantă, atât prin temele puse în discuție, cât și prin dezbaterile ce le-au însoțit. Credem că, pe viitor, o eventuală împărțire pe epoci, dacă nu pe teme, a lucrărilor, ar ușura prezentarea și urmărirea materialelor. Ne-au atras atenția comunicările colegilor Ileana Burnichioiu, *Stadiul cercetărilor cu privire la arhitectura românească a bisericilor de pe teritoriul județului Alba*, Radu Marza, *Boierimea și politica antiotomană și prohabsburgică a lui Mihai Viteazul*, Cătălin Riscuță, *Cartea și icoana sau despre complementaritatea sentimentului religios*, Laura Stanciu, *Aspecte privind protopopiatul Gurghiului în perioada 1785-1808. Impactul personalității. Preliminarii*, Alina Manja, *Învățământ confesional în vicariatul Hațegului*, Ana Grigor, *Dispute confesionale în zona Aradului în prima jumătate a sec. XIX*, Ioan Carja, *Avram Iancu și „bunul împărat” în sensibilitatea colectivă românească la 1848*, Felicia Gligor, *Organizarea comitatului Zarand (1861-1876)*, Ottmar Trasca, *Locul și rolul României în cadrul planurilor militare germane „Marita” și „Barbarossa”*. Considerăm că atât organizatoric, cât și profesional reuniunea a fost o reușită.

La Cluj, în perioada 1-5 mai 1996, s-a desfășurat sesiunea internațională de comunicări a studenților de la istorie, organizată de facultatea de istorie a Universității Babeș-Bolyai și de societatea studențească „Petru Maior”. Devenită tradițională, sesiunea a încercat să îmbine cercetarea diferitelor aspecte privind spațiul transilvănean, cu studii relative la o problematică mai largă. Din acest punct de vedere credem că trebuie să subliniem importanța schimbului de informații pe care reuniunea în discuție l-a prilejuit.

Lucrările au fost împărțite pe secțiuni. Cea dedicată istoriei vechi a cuprins în special lucrări ce valorificau descoperiri făcute de studenți pe diferite șantiere arheologice, ca de exemplu: Monica Bodea, *Tipologia și funcționalitatea uneltelor cioplite din silex de la Parta (campania 1985)*, Gruia Fazecaș, *Contribuții privind tipologia tiparelor din așezarea hallstattiană de la Teleac (jud. Alba)*, Darius Sima, *Unelte de făurărie din epoca La Tene*. Mihai Gligor, *Obiecte de os și corn prelucrat din colecția arheologică a Muzeului de Istorie din Aiud*, Alexandru Gudea, *Cercetări de osteologie din castre și așezări romane din Dacia*. Cea de-a doua secțiune, istorie medie și istoriografie, a avut în vedere relația ortodoxism-catolicism în evul mediu românesc, idee ilustrată prin lucrările: Alina Minghiraș, *Catolici și ortodocși în timpul lui Vladislav Vlaicu. Mitropolia Severinului*, Marius Diaconescu, *Biserica ortodoxă din Transilvania după conciliul de la Florența*, Cosmin Popa Gorjan, *Un umanist român de origine hațegană*, Martin Haczius, *Între lumea catolică și cea ortodoxă*, Laura Stanciu, *Rolul generației lui Pavel Petru Aron în definirea spiritualității blajene*, Cătălin Rîșcuța, *Legături dintre lumea ortodoxă și greco-catolică în județul Alba în lumina însemnărilor de pe cărțile românești vechi (sec.XVIII-XIX)*. Istoria modernă, secțiunea a III-a, a prilejuit discutarea rezultatelor finale ale unor cercetări întreprinse pe parcursul mai multor ani, demers pe care am avut ocazia să-l cunoaștem în etapele sale, cu ocazia anterioarelor sesiuni de comunicări. Astfel, Alina Manja, *Vicariatul Hațegului. Înființare, organizare, competențe, extindere*, Ana Gligor, *Separația parohiei Sighet de biserica ruteană*, Felicia Gligor, *Politica sanitară a comitetului Zarand (1861-1876)*, Lucian Dronca, *Banca „Economul” în perioada consolidării*, ale căror lucrări au fost coordonate de prof.univ.dr. Nicolae Bocșan, precum și Ioan Carja, *Ideologie și mentalități la românii din Transilvania (1848-1851)*, coordonator lector univ. Toader Nicoară, au dovedit o consecvență și acribie demne de remarcat. De asemenea, trebuie menționată lucrarea *Delegații oficiali la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia*, a studentului Marcel Horhat care, pe baza unei analize documentate a adus contribuții noi privind numărul, starea socială, etc. a reprezentanților care au participat la semnarea Unirii. Concluzia că acești delegați au fost în proporție de 80% intelectuali, și nu țărani sau muncitori, cum se acredita până de curând, trebuie reținută. Secțiunea privind istoria contemporană a avut ca temă mișcările studențești împotriva regimurilor totalitare ale sec. XX. Masiva prezență internațională anunțată inițial nu a fost onorată, participând numai trei studenți din Austria. Amintim lucrările, Ionuț Tene, *The 46 Generation*, Ottmar Trasca, *The Incidents from 1946 May 28th in the Light of the Communist Contemporary Documents*, Radu Hrinuic, *Some political and social aspects from Cluj*. Elementul nou l-a constituit organizarea unei secțiuni distincte destinată istoriei orale, la Cluj existând un centru de cercetare în acest sens, condus de conf.univ. Doru Radosav. Au fost precizate aspecte diverse, de la *Metodologia anchetei orale* (Crina Bodea) până la personalități și evenimente istorice: Lavinia Dinu, *Gh. I. Brătianu, un istoric martir*, Cristina Paiusan, *Revolta studenților timișoreni*, Ioana Boca, *8 noiembrie 1945 – convergențe și divergențe*, Adriana Perșa, *Grupul de rezistență Arnota*.

Sesiunile științifice studențești, ce și-au reintrat deplin în drepturi în ultimii ani, reprezintă un element de normalitate, atât în ceea ce privește viața științifică, cât și în cadrul mai larg al societății civile.

AL VII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL ISHA - VIENA, APRILIE 1996

Șerban Marin Basarab

TRADIȚIA face ca luna aprilie a fiecărui an să însemne un nou congres ISHA. Anul 1996 a prilejuit reîntâlnirea secțiunilor acestei organizații la Viena. Capitala austriacă a găzduit astfel reprezentanții studenților istorici din Belgia, Bulgaria, Republica Cehă, Croația, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Germania, Islanda, Italia, Iugoslavia, Israel, Letonia, Lituania, Marea Britanie, Olanda, Polonia, România, Rusia, Slovacia, Slovenia, Spania, Statele Unite, Ucraina, Ungaria și, bineînțeles, Austria, ca și din unele state africane (Sierra Leone, Togo). După cum se vede din această simplă enumerare, ISHA s-a extins, membrii săi reprezentând noi centre universitare și chiar noi țări. Cuprinderea de noi secțiuni în cadrul programelor și inițiativelor ISHA se datorează în bună parte noii conducere alese încă din 1995, de la întrunirea Adunării Legislative de la Mainz: Martin Iversen (președinte), Yuri Pavlyk (Academic Co-ordinator) și Maarit Laitinen (secretar cu probleme financiare).

Mobilizând un număr atât de mare de secțiuni, Congresul al VII-lea ISHA s-a bucurat de prezența a circa 300 de studenți. Faptul în sine a condus la un schimb de idei și opinii care a ridicat mai multe probleme, dar în același timp s-ar fi putut constitui într-un serios inconvenient pentru gazde. Nu a fost așa, deoarece ISHA-Viena s-a întrecut pe sine, munca organizată dovedindu-se la înălțime.

În privința aspectului științific propriu-zis, el s-a manifestat sub umbra temei generale – „Omul și natura” (*Man and Nature*). Ne permitem un considerent personal, apreciind că acest subiect nu implică neapărat un caracter strict istoric. Astfel se face că în numeroase cazuri dezbaterile s-a mutat din planul istoric în cel ecologic, în ciuda unor încercări ale unor participanți din Ungaria, Germania, Italia, Polonia sau România de a deplasa discuțiile pe tărâmul istoric sau cel puțin mitologic. Din păcate, problemele ecologice par să fi absorbit imaginația unor reprezentanți (vezi pozițiile unor membri din Olanda, Belgia sau Austria), care, în numele interdisciplinarității, și-au uitat principalul lor rol: acela de istorici. De altfel, discursul inaugural a aparținut doamnei Verena Winiwarter, specialist în probleme ecologice.

În acest context și datorită numărului mare de lucrări, participanții au fost împărțiți în opt „atelieri”: 1. The Interaction between Man and Landscape; 2. History and Ecology; 3. City and Country; 4. History of Agriculture and Nutrition; 5. Mobility and overcoming Distances; 6. Nature and Politics; 7. Dealing with Nature as a Science; 8. Man and Animal. Dezbaterile au evidențiat anumite lucrări, iar ISHA-Bucharest („Erasmus”) a supus discuției teme dintre cele mai variate, referitoare la reprezentarea naturii în ceramica epocii bronzului (Claudia Nițu), imaginea pădurii în mitologia românească (Șerban Marin), problema alimentației în Bizanțul Paleologilor (Alina Minghiraș), aspectul rural al orașelor din Țările Române la sfârșitul epocii medievale (Simion Călția), animalele de curte în Regatul României (Gabriel Păun), problema navetiștilor în România anilor '80 (Dragoș Petrescu).

Alături de audierea lucrărilor și discuțiile pe marginea lor, organizatorii vienezi au programat unele excursii cu caracter ecologic, în legătură cu regularizarea cursului Dunării, protejarea naturii în jurul Vienei, obiective industriale poluante, protecția animalelor din grădina zoologică etc. Ultimele zile ale conferinței au fost marcate de vizitarea unor muzee de renume (Kunsthistorische Museum, Naturalhistorische Museum, Schatzkammer etc.).

În paralel, și-a desfășurat activitatea Adunarea Legislativă a ISHA, unul dintre principalele rezultate fiind alegerea unei noi conduceri, cuprinzând pe Christine Sommer, Tvrko Jakovina și Mike Savelkoul. De asemenea, s-au pus la punct unele detalii privind viitoarea întrunire de anvergură – Congresul al VIII-lea ISHA, programat să se desfășoare la Wrocław, pe tema „Religion through History“.

ELOGIU ȘI „ELOGIUL NEBUNIEI“

Victor Marin Basarab

INTR-UN teritoriu cultural care nu e străin de frumoasa latină erasmică, într-un spațiu în care ne „cantemirăm“ dacă suntem atenți la Eminescu și într-un timp extrem de confuz, când vine vorba de valoare și valorizare, un simpozion ca acela organizat în luna mai de Societatea de studii istorice „Erasmus“ este o curată și splendidă nebunie.

Se găsesc sponsori pentru toate „fetițele“ în țara asta de zaiafet politic și cultural, iar autorlăcul și savantlăcul academic au luat locul cercetării autentice. Dacă ultima afirmație n-ar fi trist de exactă, sesiunea din mai, anul curent, a Societății mai sus-amintite ar fi putut beneficia, dacă nu de niște premii, înalte de o prezență mai... energică. Ar fi putut avea și invitați, dacă nu din străinătate, măcar din celelalte centre universitare ale țării. Dar țara asta cu nostalgi și „umor“, cu minți teribil de cumiți și cu deștepți fără număr încă are un cer amar.

Spun acestea fiindcă mi-am dat seama că absolut toți referenții sunt valori autentice, că participarea lor la această sesiune a fost remarcabilă, că temele abordate și felul de abordare au demonstrat stil, capacitate de examinare și proiecție, maturitate și adâncime, forță polemică și persuasiune științifică.

Și mai spun acestea fiindcă știu că în viitorul al doilea, deci înainte de viitorul întâi promis, despre Viorel Petac, Mihai Chioveanu, Emil Perhinschi, Gabriel Păun, Germin Petcu, Alina Tudor, Adrian Liga, Georgiana Constantinescu, Cristina Petrescu, Alina Minghiraș, Dragoș Petrescu, Alin Ciupală, Cristina Ion, Șerban Marin și Petre Guran se va vorbi acasă la noi sau pe alte meridiane ale lumii unde se face istorie-istorie și nu „știință“ de dragul discursului politic.

Pot subsemna alături și domnii conf.dr. Alexandru Barnea, decanul Facultății de Istorie, și lect. dr. Bogdan Murgescu, secretarul științific, de a căror asistență și de ale căror observații de fond au beneficiat raportorii și cei prezenți.

Dacă nu, Nu!

Colaborări

RELATII SOCIO-CULTURALE ROMÂNNO-LUXEMBURGHEZE

ÎN primăvara anului 1994, la invitația Asociației Luxemburgheze pentru Democrație în România (A.L.D.R.), întreprindeam o călătorie de studii în Marele Ducat al Luxemburgului, cu intenția de a-mi pregăti teza de licență în drept comunitar. Dincolo de orele petrecute în biblioteca Centrului Universitar, de admirația pentru tot ceea ce are mărș capitala acestui ducat, a cărui istorie este un adevărat „campus martius“, cele mai valoroase momente ale primului meu sejur în afara granițelor țării au fost întâlnirile și discuțiile purtate cu diverse personalități luxemburgheze. Motivată de puținul spațiu pe care-l am la dispoziție în paginile revistei, în articolul de față nu pot alege alternativa de a vă vorbi despre acestea ca despre un întreg. Mai degrabă, am păstrat în memorie o colecție de mai multe întreguri, al căror numitor comun este o femeie deosebită, doamna Suzy Hoffmann, președinta A.L.D.R., de al cărei nume se leagă proiectul pe care intenționez să-l facem cunoscut societății civile românești.

Domnia-sa, ex-deputat social-democrat în Parlamentul Luxemburgului, ne cunoștea foarte bine istoria, dar și situația politică postdecembristă. Răspunzând întrebărilor mele cu privire la scopul asociației pe care o conduce, mi-a explicat încă de la început că nu este acela de a-i învăța pe români democrația, ci de a-i ajuta să recapete exercițiul unei forme de guvernământ care, în istoria noastră, a însemnat constituirea României moderne și egalitatea cu marile națiuni democratice ale Europei.

Deși ne-am descoperit unele afinități pe tărâmul preocupărilor umaniste, nu puteam să fiu de acord cu viziunea doamnei Hoffmann asupra percepției politice la români, care se reflecta și în activitatea A.L.D.R. ce se limitase până atunci la invitarea în Luxemburg, pentru a ține conferințe despre România, a unor personalități ale opoziției democratice, pornind de la ideea că puterea politică aleasă în 1992 poate fi constrânsă prin impunerea unui nou model ideologic, cel democratic, de către o elită intelectuală care, în genere, poate influența comunicarea socială.

Am încercat să explic gazdelor mele că, în acei ani (1992-1994), aceste încercări, tocmai pentru că veneau din străinătate, avuseseră însă ecouri negative în rândurile electoratului din țară iar reacția fusese chiar violentă (mineriadele).

Opinia mea era că la noi, timp de 45 de ani, cultura politică inculcată românilor a fost o cultură de aservire, în care puterea de stat era percepută prin prisma „idealurilor socialiste“, exclusiv sub aspectul normelor și regulamentelor motivate ideologic, care trebuiau respectate sub sancțiunea pedepselor dure (v.G. Almond et S. Verba – *The Civic Culture*, 1963).

Având în vedere că reprezentarea democratică a puterii, pentru a deveni noua ideologie trebuia să se impună majorității societății românești, nu se putea face abstracție de faptul că ea va rămâne totuși tributară mediului său de origine, cel intelectual. Dar, dacă intelectualii care o formulaseră în atâtea programe (întâi ale Formulei Antitotalitar, apoi ale

Alianței Civice) se gândeau în primul rând la libertatea de exprimare a tuturor opiniilor, nu aceasta era poziția pe care se situau după ianuarie 1990 muncitorii din marile combinate falimentare sau minerii.

Spre sfârșitul șederii mele în Luxemburg reușisem să fac înțeles celor din A.L.D.R. faptul că în România, percepția politică este încă una afectivă, bazată pe sentimentele pozitive sau negative ale electoratului, legate de sistemul politic și actorii principali ai vieții politice și că șansele de succes cele mai mari în democratizarea societății românești aparțin numai unui demers intern, în primul rând civic. Obiectivele acestuia ar trebui să fie pe de o parte raționalizarea discursului intelectual în termeni de interes general (ceea ce inevitabil va oculta parțial logica sa și interesele proprii mediului de origine) și pe de altă parte, după câștigarea alegerilor de către opoziție, să însufle crezul democratic prin intermediul școlii, presei, bisericii, asociațiilor, sindicatelor, familiei, excluzând credințele totalitare din societate.

Ca urmare a tuturor acestor discuții, doamna Suzy Hoffmann a propus atunci (în 1994), constituirea, cu sprijin financiar luxemburghez, a unei asociații socio-culturale mixte cu sediul la București, care să militeze pentru „o ideologie a democrației”, prin toate mijloacele pe care le oferă societatea civilă.

Celor interesați, le putem aduce la cunoștință că acest proiect s-a îndeplinit sub forma Asociației Socio-Culturale Româno-Luxemburgheze, constituită cu sprijinul unor personalități culturale și politice: Ana Blandiana, Alexandru Paleologu, Sergiu Cunescu, Adrian Iorgulescu, Varujan Vosganian, la Palatul Cantacuzino, pe data de 6 iulie 1996.

Când am scris acest articol, în care încercam să explic motivele care ne-au determinat să înființăm această asociație, nu prefiguram o victorie de asemenea proporții a Convenției Democratice în alegerile din noiembrie. Miracolul s-a produs, dar schimbarea abia începe și cred că acum, mai mult decât în oricare alt moment, Asociația Socio-Culturală Româno-Luxemburgheză are cele mai mari șanse de a-și îndeplini obiectul de activitate, dacă va reuși să convingă și să atragă o cât mai largă, participare la acțiunile sale.

Dan Ciupală
vicepreședinte A.S.C.R.L.

Tehnoredactare computerizată:
Ioana Glodian
Tipărit: SEMNE
tel.: 6 67 08 20